

ЦЕНТР РЕЛИГИОВЕДЧЕСКИХ
ИССЛЕДОВАНИЙ
КЫРГЫЗСТАНА

This project is funded by
the European Union

Hedayah
countering violent extremism

РАДИКАЛДАШУУ ЖАНА ДЕРАДИКАЛДАШТЫРУУ:

чет элдик террорчу-согушчандардын
тажрыйбасынан сабак алуу

БАЯНДОО

Бул доклад Кыргызстандын абактарында жаткан 38 чет элдик террорчу-согушчандар менен жана алардын үй-бүлөлөрүнүн кээ бир мүчөлөрү менен жүргүзүлгөн маектерге негизделген.

Бишкек,
Кыргызстан

2021

РАДИКАЛДАШУУ ЖАНА ДЕРАДИКАЛДАШТЫРУУ:

чет элдик террорчу-согушчандардын
тажрыйбасынан сабак алуу

А94 Афзал Ашраф, Индира Асланова.
РАДИКАЛДАШУУ ЖАНА ДЕРАДИКАЛДАШТЫРУУ: Чет элдик террорчу-согушчандардын тажрыйбасынан сабак алуу – Бишкек: 2021. – 78 с.

ISBN 978-9967-11-752-5

Изилдөө тобу:

Афзал Ашраф – жетектөөчү илимий кызматкер, Ноттингем университети.
Индира Асланова – илимий жетекчи, КРСУнун Дин таануу изилдөөлөр борбору.
Эльнура Казакбаева – антрополог жана маалыматтар менен иштөө боюнча адис, КРСУнун Дин таануу изилдөөлөр борбору.
Ольга Коржова – психолог-эксперт, КРСУнун Дин таануу изилдөөлөр борбору.
Бегимай Маратова – изилдөө боюнча ассистент, КРСУнун Дин таануу изилдөөлөр борбору.

Рецензенттер:

Майкл Кларк, Коргоо маселелерин изилдөө адиси, Лондондогу Кинг Колледждин конок профессору, Эксетер университетинин Стратегиялык изилдөөлөр институтунун директорунун орун басары.
Джон Хорган, терроризмдин жана зомбулук экстремизмдин психологиясын изилдөө боюнча адис, Джорджия штатынын Университетинин психология факультетинин профессору.

Ыраазычылык билдирүү:

Дин таануу изилдөөлөр борбору, изилдөө учурунда жемиштүү кызматташуусу жана отчетту даярдоодо көрсөткөн колдоосу үчүн, Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигине караштуу Жазаларды аткаруу мамлекеттик кызматынын жетекчилерине жана кызматкерлерине ыраазычылык билдирет. Изилдөөнү өткөрүүдө жана натыйжаларды талдоодо катышкандыгы үчүн, ЖАМКнын Коомдук кеңешине, атап айтканда:

ЖАМКнын Коомдук кеңешинин төрайымы Омурканова Чолпонго;
ЖАМКнын Коомдук кеңешинин мүчөсү Кожаярова Гульсинага;
ЖАМКнын Коомдук кеңешинин мүчөсү Лебузов Ибрагимге өзгөчө ыраазычылык билдирилет.

Ошондой эле, изилдөөчүлөр командасы изилдөөгө катышкан жана өз тажрыйбасы менен бөлүшкөн камактагы адамдарга, алардын туугандарына жана эксперттерге ыраазычылык билдирет.

Маектешүүлөрдү жазууда катышкан жана изилдөөнү башкарууда көмөк көрсөткөн КРСУнун дин таануучу-студенттерине ыраазычылык билдирилет.

Бүткүл изилдөөнү ишке ашыруунун жүрүшүндө кесипкөй жана моралдык колдоо көрсөткөндүгү үчүн, Зомбулук экстремизми менен күрөшүү боюнча алдыңкы тажрыйбанын “Хедайя” эл аралык борборунун Гален Ингланд жана Ирен Бельмонте жетектеген “STRIVE” командасына өзгөчө ыраазычылык билдиребиз.

Бул изилдөө Зомбулук экстремизми менен күрөшүү боюнча алдыңкы тажрыйбанын “Хедайя” эл аралык борборунун колдоосу менен, КРСУнун Дин таануу изилдөөлөр борбору жана ЖАМКнын Коомдук кеңеши тарабынан Ноттингем университети (Улуу Британия) менен биргеликте жүргүзүлгөн.

Бул басылманын мазмуну сөзсүз эле Европа биримдигинин же Зомбулук экстремизми менен күрөшүү боюнча алдыңкы тажрыйбанын “Хедайя” эл аралык борборунун пикирин чагылдырбайт.

Бул отчет кыргыз тилине М.Саипов тарабынан которулган.

ISBN ISBN 978-9967-11-752-5

УДК 316.31.4
ББК 60.55

МАЗМУНУ ■

КЫСКАРТУУЛАР ЖАНА ТЕРМИНДЕР	7
ТАРЖЫМАЛ	8
КИРИШҮҮ	11
МАСЕЛЕНИН ТАРЫХЫ	11
АДАБИЯТТАРГА БАЯНДАМА	13
МЕТОДОЛОГИЯ	13
БАЯНДАМА	13
МААЛЫМАТТАРДЫ ТОПТОО	15
ЖЫЙЫНТЫКТАР	15
БАЯНДАМА	15
ПСИХОЛОГИЯЛЫК КӨЙГӨЙЛӨР	16
СОЦИАЛДЫК КӨЙГӨЙЛӨР	17
БИЛИМ БЕРҮҮ	18
ДИНИЙ БИЛИМ БЕРҮҮ	19
ҮЙ-БҮЛӨ ЖАНА ЭКОНОМИКА	20
Жумуштуулук жана миграция	21
КАТЫШУУНУН ЖҮЙӨЛӨРҮ	21
Баяндар/окуялар	23
Маалымат алуу үчүн медиа – каналдары	27
СОЦИАЛДЫК ТАРМАКТАР, ИДЕОЛОГДОР ЖАНА КАГЫЛЫШ ЧОРДОНДОРУ	29
КООМЧУЛУКТАРДА КОРРУПЦИЯНЫН ЖАНА ЗОМБУЛУКТУН ТААСИРИ	30
УЮМДАРДА ЖАНА КОНКРЕТТҮҮ ИШ-АРАКЕТТЕРДЕ КАТЫШУУ	32
Уюмдун өзгөчөлүктөрү	32
Жалдоонун жолдору	32
Практикалык иш-аракеттер	34
Согуштук иш-аракеттерде катышуу тажрыйбасынын психикалык ден-соолукка таасири	37
БОЛОЧОК КЕСЕПЕТТЕРИ	39
ДЕРАДИКАЛДАШТЫРУУ ЖАНА КАЙРА ИНТЕГРАЦИЯЛОО	40
Контекст	40
Кайтып келүү себептери	41
Сурактар жана кыйноолор	42
Түрмөдө кармоонун шарттары	43
ЧТСДЫ РЕАБИЛИТАЦИЯЛОО ЖАНА КАЙРА СОЦИАЛДАШТЫРУУ	44
Дерадикалсыздандыруу жана кайра интеграциялоо	44
Психологиялык реабилитация	46
Жергиликтүү жамааттарды тартуу	47

ТЫЯНАКТАР	48
<i>Изилдөө жана методдор</i>	48
<i>Радикалдашуунун кыймылдаткыч күчтөрү</i>	49
<i>Радикалдашуунун, дерадикалдаштыруунун жана кайра интеграциялоонун жолдору</i>	50
СУНУШТАР	54
ТИРКЕМЕ	56
КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР	57

КЫСКАРТУУЛАР ЖАНА ТЕРМИНДЕР ■

- КМШ** – Көз карандысыз Мамлекеттер Шериктештиги
- ЖКУ** – жарандык коом уюмдары
- ЗЭК** – зомбулук экстремизмине каршы туруу
- ЧТС** – чет элдик террорчу-согушчан
- ХуТ** – «Хизб ут-Тахрир»
- ХТаШ** – «Хайят Тахрир аш-Шам»
- ДАИШ/ИМ** – «Ислам мамлекети»
- ЖаН** – «Жебхат ан-Нусра»
- КР ЖазК** – Кыргыз Республикасынын Жазык кодекси
- КРСУ** – Кыргыз-Россия Славян университети
- ДИБ** – Дин таануу изилдөөлөр борбору
- ДИМК** – Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия
- ЖАМК** – Жазаларды аткаруу мамлекеттик кызматы
- «Ахль аль-Сунна»** – сүннөттүк исламды билдирүүчү термин
- Акыйда** – ислам акыйдасы, же «ишеним символу»
- Халифат** – диний-саясий уюм, халиф («диний мураскор») башында турган мамлекет
- Фикх** – ислам юриспруденциясы
- Хадис** – Мухаммад пайгамбардын сөздөрү жана иш-аракеттери жөнүндө баян
- Хавариждер** – «бөлүнгөндөр», же «жамааттан чыгып кеткендер». Хавариждер, же харижиттер, алардын ой-пикири менен макул болбогондорду динден чыккандар деп жарыялашат
- Жамаат** – топ, коомдоштук, чогулуш же кеңеш
- Капыр** – динсиз же динге ишенбеген (күфүргө кирген же динге ишенбеген) адам
- Медресе** – негизинен исламдык диний билим берүүчү окуу жайы
- Манхаж** – «ачык жол», «багыт», Кудайдын буйруктарын аткаруу ыкмасы
- Мазхаб** – илимий мектеп, исламдагы юридикалык мектептер
- Муржиттер, муржииттер** – оор күнөө кылгандар үчүн өкүмдүн ишке ашырылуу мөөнөтүн кийинкиге калтырууга ишенген, исламдагы эң байыркы секталардын бири
- Кудура** – тубаса жөндөм
- Куран** – Исламдагы ыйык китеп
- Шариат** – диний укук илими
- Ширк** – будпарастык, көп кудайлуулук жана «Кудай» сөзүн башка кудайларга байланыштыруу
- Такфир** – боордош-мусулман бир тууганды динден чыкты деп, натыйжада аны мындан ары мусулман эмес деп жарыялоо боюнча иш-аракет же практика
- Таухид** – монотеизм, Алланын жалгыздыгын таануу
- Зикр** – исламдагы руханий практика: атын атап сыйынуу, ритуалдык сыйынуу (намаз), же литания.

ТАРЖЫМАЛ ■

Бул изилдөө, негизинен «Жабхат ан Нусра» (ЖаН) ЭТУнун, азыраак учурда ДАИШ жана башка террорчулук топтордун катарында согушуу үчүн болжол менен Сирияга барган 38 чет элдик террорчу-согушчандар (ЧТС) менен жүргүзүлгөн маектерге негизделген. Бул маектер ЧТСнын үй-бүлө мүчөлөрүнүн маектешүүлөрү менен толукталып, жарандык коомдун эксперттери менен кеңешүүдө талданып чыккан. Маалыматтарды объективдүү чогултууну, маектешкендер тарабынан биргелешкен жана түз мамилени камсыз кылуу максатында, социалдык илимдердин калыптанган теорияларын өз ичине алган концептуалдык алкактар колдонулду (караңыз: Б тиркемеси, Методология). Изилдөө төмөнкүдөй натыйжаларга жетти:

- Өз алдынча радикалдашуунун далилдери дээрлик жок. Дээрлик бардык ЧТС радикалдашууга жана андан ары мобилизацияга башка адамдар менен байланышуунун натыйжасында кабылышкан, бул процессте акыркы эмес ролду социалдык тармактар ойногон;
- Радикалдашууда да, кийин дерадикалдашууда да, орчундуу ролду үй-бүлө ойногон;
- Кээ бир аймактарда радикалдашуунун очоктору, сыягы, Сирожиддин Мухтаров (Абу Салох деген ат менен да белгилүү) сыяктуу белгилүү идеологдордун же террорчулардын жетекчилеринин таасиринде пайда болгон;
- Изилденген коомчулуктарда халифатты калыбына келтирүү идеясы ДАИШ пайда болгондон мурда эле тарап турган. ДАИШ бул идеяга өзүнүн “ислам” мамлекетин түзүү боюнча материалдык форма бергенден мурда эле, “Хизб ут-Тахрир” өзүнүн жолун жолдоочуларга саясий исламдын идеологиясын сиңире баштаган;
- Исламчылар тарабынан бекемделген динден чегинүү идеясы, радикалдаштыруу жөнүндөгү баяндардын негизги элементи болуп калды. Бул баян Сириядагы чыр-чатактан аман-эсен өтүп, каршылыкка учурабаса, Кыргызстандагы социалдык биримдикке жана дин тутуу эркиндигине коркунуч туудурат;
- Сириядагы чыр-чатактын алгачкы жылдарында жарандар Кыргызстан менен Сириянын ортосунда ээн-эркин жүрө беришкен. Бул болсо, өлкө ичинде ЧТС феноменин түзгөн. ЧТСларды азгыруу, радикалдаштыруу, окутуу жана өзгөчө, алар эмгек миграциясында жүргөн өлкөлөрдөн Сирияга ташуу боюнча жашыруун тармактар түзүлгөн;
- Кыргызстандык эмгек мигранттары тарабынан түзүлгөн коомчулуктар радикалдаштырууга түз да, кыйыр да таасир этти:
  - ЧТСлардын басымдуу көпчүлүгүн мигранттар, негизинен Россияда жана Түркияда жашаган, азыраак бөлүгүн Казакстанда жашаган мигранттар түзгөн. Бир адамды, ал Түштүк Кореяда иштеп жүргөн учурунда азгырышкан. Сурамжылангандардын биринин үй-бүлөсүнүн айтымында, ал Кореяда азгырылган, индоктринацияланган жана Жакынкы чыгыш чыр-чатак зонасына жиберилген Борбордук Азиянын көптөгөн жарандарынын бири болгон.

- Эмгек мигранттарынын арасындагы ЧТСлардын бир бөлүгү чет өлкөдө өз үй-бүлө мүчөлөрү менен чогуу иштеп жүрүшкөн.
- Сурамжылангандардын кай бирлеринде ЧТС болуп калууга кээ бир учурларда үй-бүлө фондук фактордун ролун аткарганы менен, үй-бүлөлөр ошондой эле көпчүлүк ЧТСлардын Кыргызстанга кайтууга чечим кабыл алуусуна да таасир эткен. Кээ бир үй-бүлөлөр ушул ЧТСларды дерадикалдаштырууда жана калыбына келтирүүдө жардам берүүгө даяр экендиктерин билдиришкен. Бирок, азыркы учурда бул үй-бүлөлөр, пайда болгон көйгөйлөрдү чечүүгө жардам бере турган маалымат берүү, консультациялар жана ресурстар сыяктуу колдоого муктаж.
- Азгыруучулар тарабынан колдонулуучу, Интернеттеги видео роликтерде ачык кайталануучу баяндардын басымдуу көпчүлүгү, эки ыкманы колдонот. Биринчиси – милдеттүүлүк сезимин, бардык мусулмандар – бир үй-бүлө жана бирин-бири коргоосу керектигин калыптандыруу. Экинчиси болсо, киши өлтүрүүлөр, аялдарды жана балдарды зордуктоолор үчүн жооптуу кишилерге (шииттер, Асаддын бийлиги) моралдык кыжырдануу сезимин түзөт.
- Жаш адамдарды азгырууда жаңы сезимдер жана укмуштуу окуяларга кумардануу, өзгөчө чыныгы согушка катышуу мүмкүнчүлүгү жаштарда кызыгуу пайда кылды;
- Чыр-чатакка катышууга макулдук берүүгө көбүнчө эмоционалдык чечимдер, кээде гана рационалдык ойлонуу менен тандоо түрткү болду;
  - ЧТС катарына кирүүгө негизги түрткү болуп, мусулмандарга жардам берүүнү каалагандык (42%) эсептелген. Аз гана учурда (8%) кызыгуучулук жана/же укмуштуу окуяларга азгырык болгон.
- Жалпыга маалымдоо каражаттары жаңы кошулгандардын Сириядагы чыр-чатакка алгачкы кызыгуусуна түрткү берди. Муну болсо, радикалдар, Жакынкы Чыгыштагы окуялардын өнүгүүсү боюнча альтернативдүү маалыматтарды берүү менен ийгиликтүү колдонушту:
  - Экстремизм жана ДАИШ идеяларын сыңдоо же аларга каршы үгүттөө натыйжасыз болуп чыкты. Жыйынтыгында, алар тескерисинче окурмандардын бул темага жана экстремисттик топторго кызыгуусун жогорулатуу менен, адамдарды азгырууга жардам бергендей болуп калды.
- Адамдар өздөрүнүн айланасындагылардын ачык эле адилетсиз мамилесинен качуу максатында ЧТС болуп калгандыгына күбөлөр бар:
  - Кыргызстандык өзбектердин көпчүлүгү кыргыз улутундагылар менен ынтымакта жашап жаткандыгын белгилешти. Ошол эле убакта, Кыргызстандагы турмушуна канааттанбагандыктын негизги себеби катары укук коргоо органдарындагы коррупцияны, мамлекеттик деңгээлдеги басмырлоону айтышты. Балким, ушул нерсе, чет элдеги идеалдуу мамлекеттин (халифаттын) идеясын колдоону күчөткөндүр; религиозная идентичность была важным движущим мотивом радикализации, поэтому вербовщики, в основном, искали потенциальных новобранцев в мечетях Кыргызстана и других стран;
- Радикалдашуунун маанилүү кыймылдаткыч жүйөсү болуп диний иденттүүлүк эсептелет, ошондуктан жалдоочулар жаңы потенциалдуу жалдануучу-

чуларды негизинен Кыргызстандын жана башка өлкөлөрдүн мечиттеринен издешкен;

- Жалдоочулар өз баяндарында, өздөрүнүн тууралыгын далилдөө үчүн ыйык китептерге шилтеме жасашкан:
  - Ошол эле учурда, топтордун ичиндеги жана топтордун арасындагы байланыш түзүү үчүн, ыйык китептерде жазылгандыгына карабастан зомбулукту актоо максатында, динди иденттүүлүктүн башкы булагы катары колдонушту;
  - Жаңы тартылгандардын динди билбегендиги жана маданий динчилдик делмиш нерсе менен ойноо, диний үгүттөөчүлөргө диндин мифтик жана саясатташкан версиясын коргоп калууга жардам берди;
  - Маданий динчилдик¹ да белгилүү бир роль ойноду – көптөгөн жаңы тартылгандар жана аларды үй-бүлөлөрү иш жүзүндө диний “неофит” болушкан, бул болсо, диндин мифтик жана саясатташкан версиясын жактаган радикалдык үгүтчүлөрдүн аларды идеологиялык жактан ийлөөсүнө жеңилдик жаратты.
  - Исламдын “үстөмдүк кылуучу” институттарына ишеним жок, жана алар диний жактан кандайдыр-бир каршы аргумент, ал тургай альтернативдик үлгү көрсөтө албайт деп ишенүүгө толук негиз бар.
- ЧТСлардын көпчүлүгү Сирияда болушуп, согуштун жана кеңири жайылган коррупциянын кыйынчылыктарына туш болуп, акыры, өздөрүнүн “ыйык миссиясы” жөнүндөгү иллюзияларын жоготушту. Изилдөөдө чагылдырылган ушул жана башка факторлор, эгерде аларды колдонууну создуктурбаса, натыйжалуу контр-баян болуп кызмат кылуусу мүмкүн;
- Аскердик чыр-чатактарда катышкандыгына байланыштуу, ЧТСлардын көпчүлүгүндө, жана алардын үй-бүлөлөрүнүн кээ бир мүчөлөрүндө дарты аныкталбаган психикалык бузулуулар болушу толук мүмкүн. Аларга кесипкөй колдоо көрсөтүлбөсө, алар мындан да радикалдашып, ал тургай криминалдашып кетүүсүнүн тобокелдиги бар;
- Мамлекеттик, сот жана укук коргоо тутумундагы коррупция радикалдашунун негизги фактору болуп, радикалдашууга жана терроризмге каршы туруу үчүн тоскоолдук болуп эсептелет. Муну акыйкат башкарууну жана адам укуктары практикасын бузуу деп гана эсептебөө керек. Кыйноолорду камтыган зордук-зомбулуктун, жана радикалыздануунун ортосунда себептик байланыш болушу мүмкүн. Ошондуктан, бул терроризмге каршы күрөшкө жумшалган мамлекеттин инвестицияларын жокко чыгарган жана келечекте өлкө ичиндеги ички, мамлекетке каршы террористтик аракеттерге түрткү берүүчү улуттук коопсуздуктун көйгөйү болуп эсептелет.
- Коррупция менен кошо курч экономикалык, социалдык жана саясий көйгөйлөр чечилбеген бойдон калууда, бул адамдардын радикалдашуу сезимине кабылышына алып келет;

¹ Бул дүйнө тааным, идеологиялык позиция болуп эсептелет, бирок, сөздүн түз маанисиндеги динчилдик эмес. Өзүн-өзү идентификациялоо, ал адамдын тиешелүү диний ишенимдерге ортоктош экендигин жана диний каада-салттарды кармангандыгын билдирбейт. караңыз: Филатов С.Б., Лункин Р.Н. Россиядагы динчилдиктин статистикасы: сандардын магиясы жана бүдөмүк чындык // Социологиялык изилдөөлөр. 2005. No 4.

- ЧТСларды жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүн дерадикалдаштыруунун таанылган жана натыйжалуу саясатынын жоктугу, Кыргызстандын гана эмес, жалпы региондун коопсуздугуна болгон потенциалдуу тобокелдик болуп эсептелет;
- Абактарда кармоо шарттары (чогуу кармоо, реабилитациялоо программаларынын ж.б. жоктугу) мөөнөтүн өтөп жаткан ЧТСларды радикалыздандырууга көмөктөшпөйт;
- Үй-бүлөсүнүн жана айланасындагылардын колдоосу бошоп чыккан ЧТСларда рецидивди болтурбоо үчүн натыйжалуу аспап болуусу мүмкүн, бирок, бул процесске кастык маанайдагы жамааттар таасир этүүсү мүмкүн.

КИРИШҮҮ ■

1. Кыргызстандын жарандарынын Сирия жана Иракка куралдуу кагылышууларга же согуштук аракеттерге катышуу үчүн кетиши, бул өлкө үчүн салыштырмалуу жаңы көрүнүш. Чет мамлекеттердин аймагындагы террористтик иш-аракеттерге жарандардын катышуусу, андан кийин алардын өз мекенине кайтып келиши эл аралык коомчулукту жана Кыргызстандын өзүн да олуттуу тынчсыздандырууда. ЧТСлар кайрадан чет өлкөдөгү же Өлкөбүздөгү чыр-чатактардын катышуучусу болуп калышы, же башкаларды буга түртүшү мүмкүн деп тынчсызданууга негиз бар. Кыргызстан буга чейин ЧТСнын Кыргызстандын жарандарына жана башка объектилерге кол салууга катышкандыгы боюнча бир нече фактыларга туш болгон.
2. Бул изилдөө Зомбулук экстремизми менен күрөшүү боюнча алдыңкы тажрыйбанын “Хедайя” эл аралык борборунун колдоосу менен, КРСУнун Дин таануу изилдөөлөр борбору жана ЖАМКнын Коомдук кеңеши тарабынан Ноттингем университети (Улуу Британия) менен биргеликте жүргүзүлгөн. Изилдөөнүн максаты – адамдарды террористтик ишке тартууга, радикалдашуусуна жана аларды мобилизациялоого түрткү болгон жеке, социалдык, экономикалык жана идеологиялык факторлордун кеңири чөйрөсүн, ошондой эле алардын кийин Кыргызстанга кайтып келишинин себептерин аныктоо. Ошентип, изилдөөнүн максаты, *адамдардын эмне себептен жана кантип террорчу болуп калгандыгын, ошондой эле алардын өз мекенине кайтып келүүсүнүн себептерин аныктоо болгон.*

Маселенин тарыхы

3. Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитетинин маалыматы боюнча, 2012-жылдан 2018-жылга чейин Кыргыз Республикасынын 850 жараны (анын ичинде 140 аял жана 107 бала) “Ислам мамлекети” жана “Жебхат ан-Нусра (азыр “Хайят Тахрир аш-Шам”) сыяктуу экстремисттик топтордун курамында куралдуу чыр-чатактарга катышуу максатында Сирия, Ирак, Афганистан жана башка өлкөлөргө чыгып кетишкен (Кадыров, 2020-ж.). Алардын 180 өлтүрүлгөн, жана 100 Кыргыз Республикасынын түрмөлөрүндө мөөнөтүн өтөп жатат. Аталган мамлекеттерден Кыргыз Республикасынын жарандарынын агып чыгуусу 2015-2016-жылдарга туура

келет. 2018-жылдын майына карата, чет элдик согушчандардын катарында Кыргызстандын 200 жараны калган. Ашпозчулар, медайымдар, үй-бүлө мүчөлөрү жана башка аскер кызматчысы эместер өлкөдөн чыгып кеткендердин жалпы санынын жарымына жакынын түзүшкөн. Бул адамдардын кеминде үчтөн бири курман болушкан, эң азы 48 адам туткунга алынган же багынып беришкен (Human Rights Watch, 2018). Кыргызстандын аймагында ЧТС мобилизациялоого байланышкан үч кол салуу ишке ашырылган.

4. Бул отчетто ЧТСлар деп, террористтик акцияларга даярдануу же аны жасоо үчүн, жана ошондой эле башка мамлекетте зомбулук экстремисттик мүнөздөгү билимдерге ээ болуу же аларды үйрөтүү үчүн чет өлкөгө чыккан адамдар аныкталат. Бул термин террордук акцияларга катышуу максатында чет өлкөгө барууну эле эмес, ага көмөктөшүүнүн башка түрлөрүн да камтыйт. Ошентип, “ЧТС” түшүнүгү кеңири мааниге ээ жана буга чейин согуш аракеттеринин катышуучулары, ал тургай күбөлөрү болбогон адамдарды, ошондой эле террористтик уюмдар орноткон “шарияттык” тутум боюнча жашоого умтулган адамдарды билдириши мүмкүн.
5. Кээ бир изилдөөчүлөр, ЧТСлардын өздөрү жашаган өлкөгө кайтуусунун коркунучтуулук деңгээлине скептикалык баа беришет (Лемон, Миронова жана Тоби, 2018-ж.), бирок, бул изилдөөнүн авторлору, ал көрсөткүчтөрдүн төмөнкү деңгээлине карабастан, кантсе да потенциалдык коркунучтарды тоготпоо туура эмес деп эсептейт. Айрым ИШИМ согушкерлеринин Афганстанга көчүүсү Борбор Азия мамлекеттерин өзгөчө тынчсыздандырат, бул болсо, террордук иш-аракеттердин коркунучун ушул өлкөлөрдүн чек араларына жакындатат (Савицкий, 2018-ж.). ИШИМ ар кайсы аймактарда өз көзөмөлүн орнотуп, Талибанга жана Афганистандын өкмөтүнө чакырык таштоодо, бул болсо, жаңжалдын жана кан төгүүлөрдүн кайра башталышына алып келиши мүмкүн (Кордесман, 2018-ж.). Афганистандагы туруксуздук, Талибан жана башка экстремисттик топтордун көзөмөлүн күчөтүү, Борбор Азия мамлекеттеринин коопсуздугуна коркунуч туудурууда.
6. 1990-жылдын жана 2010-жылдын июнь айларында Кыргызстанда зордук-зомбулуктун коштоосунда коомдук жана саясий толкундоолор болгон. Аталган эки окуя тең саясий туруксуздуктун фонунда өттү, жаңы лидерлер эски элитаны алмаштырууга аракет кылып, борбордук өкмөттөгүлөр кырдаалды жөнгө сала албай калышты (Кыргызстандын түштүгүндөгү Ош окуяларын изилдөө боюнча комиссия, 2011-ж.) (Kyrgyzstan Inquiry Commission, 2011). 1990-жылдагы баш аламандык Ош шаарынын жана Ош облусунун алты районунда болгон. 1200дөй адам жабыркаган, анын ичинде 300дөн ашуун адам өлтүрүлүп, 462 адам оор жаракат алган. Мүлк жагынан чоң жоготуулар болгон. 2010-жылдын июнундагы окуялар да олуттуу адам курмандыктарына жана кыйроолорго алып келген. Баары болуп, 470 адам курман болду. Медициналык жардам алууга дээрлик 1900 адам кайрылган. Болжол менен 111 000 адам Өзбекстанга качкан, дагы 300 000 адам өлкөнүн ичинде башка жакка көчүүгө мажбур болгон. Ошондой эле негизинен өзбек улутундагыларга тийиштүү болгон мүлккө чоң да олуттуу зыян келтирилген. Кыргыз улутундагыларда да курмандыктар жана бүлүнгөн мүлк болгон (Кыргызстандын түштүгүндөгү Ош окуяларын изилдөө боюнча комиссия, 2011-ж.) (Kyrgyzstan Inquiry Commission, 2011). Көрүнүп тургандай, ушул окуялар менен байланышкан чыр-чатактар натыйжалуу чечилбей, мүмкүн болгон чечилбеген нааразычылыктарга алып келип, террорчулукка тартууда колдонулган.

7. Жалдангандан тартып, уюмдан чыкканга чейинки толук циклди башынан кечирген ЧТСларды изилдөө, Кыргызстандын жарандарынын радикалдашуусунун мүмкүн болгон себептерин жана жүйөлөрүн түшүнүүгө жардам бериши керек. Изилдөөнүн натыйжалары экстремисттик жана террорчулук аракеттерге каршы туруу боюнча мамлекеттик саясатты өркүндөтүүгө, ошондой эле кайтып келген согушчандарды радикалсыздандыруу, калыбына келтирүү жана реинтеграциялоо боюнча илимий жактан негизделген программаларды киргизүүгө багытталган. Ошондой эле эл аралык коомчулукта глобалдык терроризмге байланыштуу тармактар жөнүндө терең түшүнүккө ээ болууга жана академиялык адабияттарды терроризм жөнүндө, өзгөчө экстремизмдин өнүгүүсү жөнүндө, жалдоо, радикалдаштыруу жана дерадикалдаштыруу боюнча материалдар менен толуктоого умтулат. Себептер менен жүйөлөрдү терең түшүнүүгө ЧТСлар жана алардын айлана-чөйрөсү тарабынан ушул тажрыйбаны түздөн-түз баалоо жолу менен жетишүүгө болот, бул болсо, ЧТСлар менен маектешүүлөрдү өткөрүүнү талап кылган, алардын үзүндүлөрү ушул отчетто келтирилген. Албетте, бул тажрыйба субъективдүү, карама-каршылыктарга толгон жана ишенимдүү болбошу мүмкүн, жана изилдөө тобунун колдоосун билдирбейт. ЧТСлардын пикирлери талданып, мүмкүн болгон түшүндүрмөлөрдү жана сунуштарды берүү үчүн колдонулган.

АДАБИЯТТАРГА БАЯНДАМА ■

8. Жалпысынан, радикалдашуу боюнча бир топ прогрессивдүү изилдөөлөр бар, атап айтканда, психологиялык факторлорду негизинен Батыштын (Европанын жана Түндүк Американын) контекстинде чечмелеген изилдөөлөр. Борбордук Азиянын шартында террорчулардан жана алардын үй-бүлөлөрүнөн маек алуунун конкреттүү методологиясы жана аналитикасы боюнча изилдөөлөрдүн саны чектелүү. Натыйжада, алдыңкы тажрыйбаны адаптациялоо зарылдыгы келип чыгууда. Бул изилдөө кээ бир методикалык кенемтелерди жоюуга жана регионалдык контекстте маалыматтарды жаратууга кичинекей, бирок олуттуу салым кошту. Адабияттарга баяндамада ЧТС, экстремизм жана радикалдашуу сыяктуу тиешелүү түшүнүктөр камтылган. Алар жалпы мааниде да, ошондой эле мүмкүн болушунча Борбордук Азия менен Кыргызстандын конкреттүү контексттеринде да чечмеленет. Адабияттарга баяндама А тиркемесинде келтирилген.

МЕТОДОЛОГИЯ ■

Баяндама

9. Изилдөө өз окуялары менен бөлүшүүгө макул болгон абактагы ЧТСлардын маектерине негизделген. Мүмкүн болушунча, абактагылардын үй-бүлө мүчөлөрү менен да (согушчандын өтмүшү жана айлана-чөйрөсү жөнүндө) сурамжылоо жүргүзүлдү. Табылган жыйынтыктар ЧТСларды коомго натыйжалуу реинтеграциялоонун андан аркы мүмкүнчүлүктөрү боюнча прак-

тикалык сунуштарды иштеп чыгуу үчүн сегиз эксперт жана көп тармактуу адистердин тобу менен талкууланды. Мындай ыкма кийинки талдоо үчүн үч кластердеги маалыматты аныктоого мүмкүндүк берди: камактагылар, үй-бүлөлөр жана эксперттер. Методологиянын чоо-жайы А тиркемесинде келтирилген.

10. Маалыматтардын объективдүү чогултулушун камсыз кылуу жана респондент менен ишенимди бекемдөө үчүн туруктуу негизделген коомдук илимдер теорияларын камтыган концептуалдык негиз колдонулган. Изилдөө иштеринин башталышында, команданын бардык мүчөлөрү этикалык жана башка зарыл чектөөлөрдүн чегинде маектешүү жана кийинки талдоо үчүн зарыл болгон түшүнүктөрдү жана методдорду үйрөнүштү.
11. Маалыматтарды коддоо түзүлгөн суроолордун базасында негизделген теория аркылуу (Grounded theory) индуктивдүү жүргүзүлдү. Суроолор абактагылардын кызматташууга даярдыгын максималдуу түрдө жогорулатуу жана маалыматтын ишенимдүүлүгүн камсыз кылуу максатында “өз ара түшүнүшүүгө негизделген инсандар аралык методдорду сактоо” (ORBIT) принциптерине ылайык такталды жана берилди. Бул теориялар суроолорду түзүү жана сурамжылоо методдору үчүн пайдубалды камсыз кылды. Изилдөөчү команданын тажрыйбасы менен айкалышкан адаптацияланган ORBIT методологиясы абактагыларды кызматташууга тартууга жана бир топ сапаттуу маалыматтарды алууга мүмкүнчүлүк берди. Респонденттердин кызматташууга даярдыгы, бир жагынан, камактагылардын изилдөөгө катышуусу алардын кылмыш ишин кароодо оң таасирин тийгизет деп үмүттөнгөндүгүнө байланыштуу болушу мүмкүн. Буга карабастан, изилдөөгө катышууга макулдук алганда, камактагыларга, изилдөөнүн натыйжасы респонденттердин кылмыш иши менен түздөн-түз байланышпай тургандыгы жөнүндө маалымат берилген. Үй-бүлө мүчөлөрү менен маектешүү бир топ кыйындыкка турду, себеби камактагылар байланыш маалыматтарын бергиси келбеди жана айрым туугандары алар айткан нерселер кийин камактагыларга каршы колдонулушу мүмкүн деп коркуп, маектешүүдөн баш тартышты. Натыйжалардын тактыгы жана ишенимдүүлүгү мурунку маектешүүлөрдүн фактыларын кайчылаш текшерүү үчүн маалыматтарды талдап чыккандан кийин абактагылар менен кайрадан маектешүүдө жогору болушу мүмкүн эле. Сурамжылоону жүргүзүүдөгү кыйынчылыктар COVID-19 пандемиясы менен коштолду.
12. Алынган маалыматтар конкреттүү кейстер менен толукталып, ЧТСлардын коомго реинтеграциялануу мүмкүнчүлүктөрү боюнча практикалык сунуштарды иштеп чыгуу үчүн эксперттердин жана көп тармактуу адистердин катышуусунда фокус топтору тарабынан кайчылаш текшерилди. ЗЭК боюнча адистерден башка сурамжыланган эксперттер, ЧТСларга байланыштуу көйгөйлөрдү жергиликтүү кабылдоолорду, аларга мамилелерди жана аларды чечүү жолдорун түшүнүү үчүн, калктын аялуу катмары менен иштөөчү уюмдарды, жергиликтүү жамааттарды жана коомдук комитеттерди кошушкан.

Маалыматтарды топтоо

13. Изилдөөнүн долбоорунда ЧТСлар менен 20 маек, ал эми алардын үй-бүлө мүчөлөрү менен 40 маек өткөрүү каралган эле. Бирок, маалыматтарды топтоонун жүрүшүндө камалгандардын үй-бүлө мүчөлөрүнөн 40 маек алуу мүмкүн эмес болуп чыккан, ошондуктан, ЧТСлар менен маектин санын жогорулатуу чечими кабыл алынган. Бул болсо, ЧТСлардын абалына бир топ деталдуу талдоо жүргүзүүгө жана радикалдашуу циклин жакшыраак түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берди. Мындан тышкары, үй-бүлө мүчөлөрү менен болгон көптөгөн маектер изилдөө үчүн аз гана маалымат бермек. Маалыматтарды топтоо 2019-жылдын сентябрынан тартып, 2020-жылдын сентябрына чейин жүргүзүлгөн. ЧТСлар менен 38 маек, камактагылардын Жакынкы Чыгыштагы чыр-чатак зонасында болгон туугандары менен 20 маек, ошондой эле ар түрдүү тармак боюнча эксперттер менен 8 маек жүргүзүлдү. Бул тандоо сандык аналитикалык методдор үчүн жетишсиз, ошондуктан, изилдөөнү өткөрүү сапаттык ыкма менен курулган. Ошого карабастан, респонденттердин теги, тажрыйбасы, көз карашы, ж.б. боюнча айырмачылыктардын деңгээли жөнүндө кандайдыр-бир маалымат берүү үчүн, талдоону жеңилдетүү жана натыйжаларды сүрөттөө үчүн кээде сандар колдонулат. Бул отчеттогу негизги жыйынтыктарды чагылдыруу үчүн маектерден алынган цитаталар жана бир нече мисалдар келтирилген.

ЖЫЙЫНТЫКТАР ■

Баяндама

14. Сурамжыланган 38 камалуучунун 27си өзүнүн Сирияда болгондугун тастыктады. Экөөсү ал жакка “жаңылыштык менен” барып калганын айтышты: бирөө ал жакта эки эле күн болгондугун айтса, экинчиси Сирияда ашпозчу кылып иштетүү үчүн аны Түркиядан уурдап кетишкендигин айтты. Тогуз камалуучу Сирияда болбогонун, жана укук коргоо органдары бул иш-аракеттерди туура эмес квалификациялап, орунсуз айыптар тагылгандыгын билдиришти. Экөөнүн кагылышуу аймагына баруу ниети болгон, бирок, ар кандай себептерден улам Сириянын чек арасынан өтүшкөн эмес. Бул версиялардын чын-төгүнүн текшерүү мүмкүн эмес, анткени алар негизинен иштин материалдарына каршы келет. Акырында, бир камалуучу Сирияда болгондугун тастыктоодон да, төгүндөөдөн да баш тартты, бирок, тарап-таштарды жалдагандыгын моюнга алды. Респонденттердин тастыктоосуна ылайык, камакта сурамжылангандардын 80%дан азыраагы Сирияда ЧТС болгон.

Психологиялык көйгөйлөр

15. Радикалдашууга алып келүүчү психологиялык факторлордун арасында, көбүнчө психикалык бузулууларды көрсөтүшөт. Бул, материалдык түрткүнүн көрсөткүчү сыяктуу, зордук-зомбулук тарапка радикалдашуу процесстерин түшүндүрүүнүн эң жөнөкөй ыкмаларынын бири. Бирок, изилдөөнүн жыйынтыктары көрсөткөндөй, Сирияга кетер алдында респонденттердин басымдуу көпчүлүгүнүн психикалык саламаттыгы кадимки чектерде болгон. Изилдөөнүн алкагында респонденттердин психикалык саламаттыгына бир мааниде баа берүү кыйын болгонун токтоосуз белгилөө керек. Бирок, орточо ыктымалдуулук менен, сурамжылоого алынган 38 адамдын ичинен бирөө гана Сирияга бараардан мурун психикалык жактан бузулган деп айтууга болот. Бул маалыматтар бир катар изилдөөчүлөрдүн (Silke, 2003; Horgan, 2003; 2008) адамдардын радикалдашкандыгы жана психикалык бузулуулардын таасири астында эмес, зордук-зомбулукка жол берген экстремизм менен терроризмдин пайдасына чечимдерди кабыл алгандыгы жөнүндө пикири менен дал келет. Дисфункционалдык үй-бүлөдө тарбиялоо, адамдын акыл-эс жактан жетилгендик деңгээли жана башынан өткөн зордук-зомбулук окуялары андан да маанилүүрөөк.

«Жок, атам атамды урчу эмес. Бир аз урчу, анчалык эмес. Бирок, катуу эмес, зордуктачу эмес. Ката кетирсе тилдечү». ЧТС.

16. Абактагылардын көпчүлүгүнүн балалык чагы кадимкидей эле болгон, жана достору алардын жашоосунун бир бөлүгү болгон. Чет өлкөгө кеткенден кийин же Сирияга келгенден кийин, алардын айрымдары саякатташтарынан башка достору менен баарлашууну токтоткон окшойт. Респонденттердин көпчүлүгү түрмөгө түшкөндөн кийин достору менен байланышын үзүп салышкандыгын айтышкан. Маектешүү учурунда алар достору жөнүндө сүйлөшүүдөн алыс болушкан, анчейин дале жакын эмесмин деп айтышкан. Буга, көбүнесе, түрмөдө отургандардын өзүлөрүнүн жана алардын досторунун байланышып туруу менен укук коргоо органдарынын көңүлүн буруп алабыз деген коркуусу көбүрөөк себеп болсо керек. Эксперттер, камактагы ЧТСлар жалгызсырашат деп божомолдошот. Балким, мындай шартта радикалдык идеялардан толугу менен баш тартуу жана рецидивден алыс болуу аларга кыйыныраак болушу мүмкүн.

«Менин оюмча, алар [досторум] СНБдан корккондуктан мени менен байланышпай жатат. Жада калса өз туугандарым да менден оолак карманып жатса, достор жөнүндө эмне демек элем». ЧТС

“Жакындарыңыздын жоктугу тандоо эркиндигин берет: кетүүнү же калууну өзүңүз чечесиз. Ал эми бекем үй-бүлөлүк байланыштар, бир нерсеге байлангандык, ата-энелердин, туугандардын же достордун алдындагы милдеттенмелер кармап туруучу фактор болуп эсептелет”. (Психолог, жаштар иштери боюнча эксперт.

17. Айрым учурларда ЧТС түрмөдөн чыккандан кийин үй-бүлө мүчөлөрү колдоого даяр болгондугуна карабастан, алардын эски достору менен байланышып, же жаңы досторду таба алышына кепилдик жок. Коомго кайра интеграциялануу үчүн үй-бүлөдөн тышкары достуктун маанилүүлүгү ЧТСны радикалсыздандыруу боюнча ар бир программада каралышы керек. Кыргызстанда жаштар арасында жүргүзүлгөн изилдөөлөр көрсөткөндөй, жалгыздык сезими радикалдашууда аялуу фактор болуп саналат (Насритдинов, Урманбетова, Мурзахалилов, Мырзабаев, 2019) (Nasritdinov, Urmanbetova, Murzakhalilov, & Myrzabaev, 2019). Эксперттик корутундулар ошондой эле үй-бүлөлүк контексттин ролу жана радикалдашуу процессинде зомбулуктун болушу/болбошу жөнүндө тыянактарды колдойт. Ошондой эле, алар радикалдашууга каршы туруунун фактору катары үй-бүлөдөгү позитивдүү тарбияны, мамилелердеги жылуулукту, сезимдерди билдирүү эркиндигин белгилешет.

18. Камалгандардын кээ бирлеринин окуяларында башынан өткөн же көз алдында болгон үй-бүлөлүк зомбулук жөнүндө балалык эскерүүлөр, кээде ушуларды бири, көбүнчө экөө тең кездешет. Эксперт-психологдун айтымында, бул мүмкүн болгон азаптуу окуя адам зомбулуктун курмандыгына айланган учурга окшош. Айрым респонденттерде баштан өткөн травманын так белгилери болгон эмес, алардын үй-бүлөлөрүн толук жана жергиликтүү социалдык нормаларга ылайык деп эсептесе болот. Ошондуктан, жашыруунун травманын кесепеттери радикалдашуунун өзүн эмес, адамдын зомбулукка болгон алсыздыгын күчөтүшү мүмкүн. Респонденттердин айрым окуяларында (13 кейсте) дагы бир психологиялык факторду байкоого болот, алар зордук-зомбулук тарапка радикалдашуу менен эмес, радикалдык уюмдарга болгон каршылыктын төмөндөшү менен байланышкан. Бул, курак-жашы менен, кээде жекече инсандык өзгөчөлүгү менен шартталган инсандык жетилбегендиктин деңгээли:

- ата-энелерден бөлүнүүнүн жоктугу, турмуштук маанилүү чечимдерди кабыл алууда башка адамдарга багыт алуу;

- ички таянычтын жоктугу, бул башка адамдар менен чек араны белгилөө көндүмдөрүнүн жетишсиздигинде, чыр-чатактуу кырдаалдарда өз пикиринен баш тартуу тенденциясында, авторитеттүү адамдарда же мамлекеттин / жашоо образынын (халифат) моделинде тышкы идеалдуу таяныч пункттарын издөөдө көрүнөт.

Социалдык көйгөйлөр

19. ВКамакта сурамжылангандардын курак-жашы 19дан 37ге чейин. Сирияга барган убактагы респонденттердин орточо жашы – 23,5 жашта. Алардын көпчүлүгү (75%) чыр-чатак зонасында 25 жашка чейинки курагында болушкан. Алардын радикалдашуусу 14 жаштан 25 жашка чейинки курагында жүргөн. Сурамжылангандардын бири, талаада иштеп жаткан убакта жездесинин таасирине кирген учурда 14 жашта болгон. Жездеси ага Сирия жөнүндө: ал жерде мусулмандардын жапа чеги жаткандыгын, аларды өлтүрүп жатышкандыгын жана алар жардамга муктаж экендигин айтып берген. Ал өспүрүмгө согуш жөнүндөгү ар кандай видео роликтерди көрсөткөн. Андан кийин жездеси үй-бүлөсү менен Сирияга жөнөп жатканда

«13 же 14 жашта таасирге баш ийүү жеңил. Сиздин алдыңызда мындай суроолор турат: мындан ары окуш керекпи же иштеш керекпи, кайсыл жумушка кирүү керек, мектепти аяктагандан кийин эмне кылам?

А YouTube... азыр телефон ар бир адамда бар, кимгедир кызыктуу болсо, алар жалпы топко видео жүктөп койо алышат. Аны баары көрүшөт. Биз көп нерсени билген эмеспиз, түшүнгөн эмеспиз, мунун баары эмнеге алып бараарын ойлонгон эмеспиз». ЧТС

өспүрүмдү аларга кошулууга ынандырган. Жездеси жөнөткөн белгисиз аял жасалма паспорт даярдоого жардам берген, бирок, өспүрүмдү мамлекеттен чыгууга аракет жасаганда кармашкан.

20. 14 жаштан 25 жашка чейинки адамдар радикалдык көз-карашка көбүрөөк кабылышат, анткени дал ушул куракта умтулууларды жана баалуулуктарды күчтүү идеалдаштыруу байкалат. Өспүрүмдөр өзүлөрүн табууга аракет кылышат, жашоодогу максаттарын аныкташат жана азыркы дүйнөнүн таалай көйгөйлөрүнө бат-бат туш болушат. Эксперттердин көз карашы курак-жаш – радикалдашуунун фактору деген тыянакты тастыктады. Ошол эле учурда, эксперттин ар бири билимдин, социалдык лифттердин жана жалпы курактык өзгөчөлүктөрдүн ар кандай нюанстарын белгилешти: милдеттенмелерге жеңил көз караш, эркиндик сезими, тобокелдүү чечимдерди кабыл алуу, ой жүгүртүүнүн чечкиндүүлүгү, ой-пикирлерди идеалдаштыруучулук жана поляризациялоо тенденциясы, сынчыл ой жүгүртүү жөндөмүнүн жоктугу. Ошондой эле жаштар конформисттик жүрүм-турумга жакын экендигин, башкача айтканда, алардын өзүнүн пикири жок экендигин, ошондуктан тышкы таасирлерге көбүрөөк кабылышарын белгилешти.

Билим берүү

21. Сурамжылангандардын көпчүлүгү орто билимге ээ (11 класс – 32%, 9 класс – 36%), 16% 6-7-класстан кийин мектепти таштаган. Бир респондент жогорку билимдүү, дагы үчөө университетте окуй баштаган, бирок аяктаган эмес. Жалпысынан, билим деңгээли төмөн же толук эмес болгон, негизинен каржылык көйгөйлөргө кабылган, ата-энелерге жардам берүү үчүн иштөө зарыл болгондор. Бир канча респонденттер билим алууну улантуунун кажети жок экендигин, бул нерсе кызыксыз экендигин белгилешти. Сурамжылангандардын үчтөн бири, 7-класска чейин алар жакшы жана эң мыкты окугандыктарын, кийин башка кызыкчылыктар пайда болгондугун белгилешти. Респонденттердин көпчүлүгүнүн айтымында, эгер алар өтмүштү өзгөртө алса, биринчи кезекте билим алып, кесипке ээ болмок экенин билдиришти.
22. Сурамжыланган эксперттердин айтымында, билимдин төмөн деңгээли жаштардын радикалдык идеяларга алсыз болушуна катуу таасир этет, анткени, бул сынчыл ой жүгүртүү жөндөмүн өнүктүрүүгө түздөн-түз байланыштуу. Интернетке жана социалдык тармактарга кирүү мүмкүнчүлүгү менен, адамдар оңой эле манипуляцияланат жана алган маалыматын сын көз менен талдай алышпайт. Бул адистердин айтымында олуттуу реформаларга муктаж болгон орто билим берүүнүн сапатынын төмөндүгүнө байла-

ныштуу, анткени ал заманбап стандарттарга жооп бербейт. Ошондой эле, эмгек мигранттарынын туугандарынын колунда калган жана ата-энелердин тийиштүү көзөмөлүнөн ажыраган балдары манипуляцияга көбүрөөк дуушар болоору белгиленди.

«Жакырчылык деңгээли канчалык жогору болсо, билим деңгээли ошончолук төмөн болот. Чала билимдүү адамды адаштыруу алда канча оңой. Бул таң калыштуу эмес. Эгер бул мигранттардын баласы болсо, тиешелүү тарбия, ата-эне мээримин жана колдоосун ала албай, ата-энесин таанычу эмес. Бул өзүнө ишенбөөчүлүктү жаратат. Эгерде ушул учурда кимдир бирөө колдоо көрсөтсө, жашоого белгилүү бир көз карашта болсо, анда жаш адам таасирге оңой эле кирет». Эксперт: медиа-адис

Билим берүү тутуму реформаларга жана радикалдашууга туруктуулукту жогорулатуу үчүн сынчыл ой жүгүртүү компоненттерин киргизүүгө муктаж экендигине карабастан, чечкиндүү тыянактарды чыгаруу шашылыштуу. Биринчиден, сынчыл ой жүгүртүү – жакшы аныкталбаган концепция, андыктан, радикалдашууга каршы турууда анын натыйжалуулугунун далилдери күмөндүү. Экинчиден, билим деңгээли менен радикалдашуунун ортосунда түз байланыш көрүнбөйт. Джелиль, Бхатия, Брокмейер, До жана Жубер (2018) (Jelil, Bhatia, Brockmeyer, Do, and Joubert, 2018) ДАИШтин катарына кошулган адамдар өздөрүнүн орточо мекендештерине караганда бир топ билимдүү болушат деп божомолдошкон. Алардын маалыматтары жаңы кошулгандар өздөрү толтурган формаларга негизделген, балким толтурууда аша чабышкандыр. Башка изилдөөлөрдө (Вергани, Икбал, Ильбахар и Бартон, 2018) (Vergani, Iqbal, Ilbahar, & Barton, 2018) билимдин төмөн деңгээли радикалдашууга алып келиши мүмкүн деген конкреттүү жыйынтыкка келишкен. Мындан тышкары, светтик билимдин төмөн деңгээли диний сабаттуулуктун төмөн деңгээли менен байланыштуу деп эсептешет. Бул албетте, ушул изилдөөнүн жыйынтыктарына дал келет.

Диний билим берүү

23. Сурамжыланган эксперттердин айтымында, орто билим сапатынын төмөндүгүнөн улам, альтернативдик диний билимдин популярдуулугу өсүүдө. Ушул факторлорду бириктирүү терс натыйжага алып келет: сынчыл ой-пикир жүгүртүү өнүкпөгөндүктөн жана жалпы билимдин жоктугунан, жаштар үчүн, өздөрү алган диний билимге адекваттуу баа берүү кыйыныраак. Көпчүлүк учурларда сурамжыланган эксперттер зомбулук экстремизмге каршы туруу ишинде диний билим берүүнүн ролуна скептикалык мамиле жасашкан. Эксперттер диний окуу жайлардын мугалимдери талаптагыдай билимге ээ эмес, текшерилбеген булактарды жана ар кандай чечмелөөлөрдү колдонушат, ыйык жазмаларды үстүртөн түшүнүшөт деген пикирде. Мындан тышкары, алар өлкөдөгү диний билим берүүнүн бирдиктүү стандарттарына ээ эмес деп кооптонушат: ким эмнени окутуп жатканы так белгисиз, бул болсо, диний билимдин ишенимдүүлүгүнө күмөн тууду-

“Диний билим берүү көйгөйдү чече алат деп ойлобойм. Менин оюмча, бул көйгөйлөр мындан да көп болуучу чөйрөнү түзөт”.
Эксперт-ишкер

рат жана саясий коркунучтуу таасирдин потенциалдуу булагына айланат. Мындан тышкары, эксперттер Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия ар кандай конфессияларга бирдей эмес мамиле жасап, исламдын айрым түрлөрүнө артыкчылык берип, ошону менен басмырлоого жана сабырсыздыкка шарт түзүп жаткандыгын белгилешти.

24. Респонденттердин бирөө гана расмий диний билимге ээ болгон, ал 2014-жылы Өзбекстандагы Аль-Бухари медресесинде окуп, Түркиядагы эки медреседе (Стамбулдагы Садик Самарканди) теологиялык курстарга катышкан. Бул суроого жооп берип жатып, респонденттер диний-ритуалдык бөлүк жөнүндө билимди терең теологиялык билим менен чаташтырышкан. Мисалы, респонденттердин үчтөн бири диний билим алгандыгын айтышкан, бирок, алар муну сыйынууга (намаз окууну) үйрөнүү, Куръан аяттарын жаттоо же араб тилин үйрөнүү деп түшүнүшкөн. Дээрлик баары белгилегендей, намаз окууну жана Куръанды окууну жакын туугандарынан же жума намаз убагында үйрөнүшкөн, сейрек учурда гана Куръан үйрөнүү боюнча курстарга барышкан. Ошентип, кээ бир гана ЧТСлар динди системалуу үйрөнүү жана теологиялык концепцияларды түшүнүү боюнча тажрыйбага ээ болгон.

25. Мындан тышкары, ЧТСлардын 35%га жакыны билдиргендей, өкүм чыкканга чейин алар өзгөчө дале динчил болушкан эмес. Диний жөрөлгөлөр дегенде, алар намаз окууну, мечитке барууну жана диний майрамдарды белгилөөнү түшүнүшчү. Бул жөрөлгөлөр алардын коомдоштуктарындагы жашоо образынын бир бөлүгү болуп, Кудай менен болгон байланышуу катары кабыл алынбайт. Чындыгында, Кудайга кызмат кылуу жөнүндө эч ким дале айткан эмес. Көпчүлүк учурда, дин жөнүндө ырым-жырымдар жана саясий укуктар (зордуктоодон жана өлтүрүүдөн сактоо) контекстинде сөз болчу. Ошол эле учурда камалгандардын үй-бүлөлөрү көп жагынан диний үрп-адаттарды (намаз окуу, мечитке баруу, орозо тутуу, ж.б.) өздөрүнүн маданий салттарынын бир бөлүгү катары гана кабыл алышкан. Сурамжыланган ЧТСлардын айрымдары түрмөгө түшкөндөн кийин гана динге болгон мамилесин кайра карап чыкканын айтса, кээ бирлери Жакынкы Чыгышка сапар тартардан бир аз мурун диний темаларга кызыга башташканын айтышты. Мындай шартта үй-бүлөнүн реакциясы дайыма эле оң болгон эмес.

“Эгерде мен атама дин жөнүндө айта баштасам, ал мени уккусу келбей жатканын айтат. Укпайт да. Атам менин айткандарымды угат, бирок, ашыкча фанатизмден алыс болуш керек – орточолукту сактоо керек дейт”. ЧТС

“Менин ата-энем динчил болгон эмес. Азыркы убакта эжем гана намаз окуй баштады”. ЧТС

Үй-бүлө жана экономика

26. Камактагылардын суроолорго берген жооптору үй-бүлөнүн жана эненин жашоодогу орчундуу ролун көрсөттү. “Сиздин жашооңуздагы авторитет ким?” деген суроого, сурамжылангандардын көпчүлүгү “туура иш кылгыла”, “көчөдө көп жүрбө”, “чынчыл бол, уурулук кылба” деп кеңеш берген апаларын аташкан. Камактан бошогондон кийин, дээрлик бардык камал-

гандар апаларын бактылуу кылыш үчүн, биринчи кезде апаларына жөлөк болууну пландап жатат. Ошол эле учурда, талдоо көрсөткөндөй, атасынын жоктугу террордук иш-аракеттерге катышкандыгы үчүн соттолгон адамдардын жеке өнүгүүсүнө терс таасирин тийгизген. Мисалы, 11 респондент атасыз (ата-энесинин ажырашкандыгынан же каза болгондугунан) өскөн. Расмий түрдө атасы болгон үй-бүлөлөрдө деле, анын балдарды тарбиялоодогу ролу минималдуу болгон же ал жаман үлгү көрсөткөн. Бир гана адам атасы жөнүндө оң же бейтарап таризде сүйлөдү. Аталардын орунсуз жүрүм-туруму негизинен ашыкча мас абалында жана үй-бүлөлүк зомбулукта байкалган. Ажырашуулардын санына жана айрым комментарийлерге караганда, аялдар белгилүү деңгээлде көз карандысыздыкка ээ болушкан.

27. Жалпысынан, турмуштук оор кырдаалда турган жаштар көбүнчө ата-энелерине кайрылышат жана алардын колдоосуна көбүрөөк ишенишет. Көптөгөн ЧТСлар, ата-энелери тарабынан көңүл буруудан жана түшүнүүчүлүктөн ажырап, көйгөйлөрүн жалгыз чечүүгө мажбур болушкан же болбосо идеологдордун, же өз тааныштарынын таасири астында калышкан. Ата-энелери көбүнчө акча табуу менен алек болгон: дээрлик баары эмгек мигранттары болушкан. Бул жагдай кээ бир эксперттердин ой-пикиринде да чагылдырылган: «Менин оюмча, [Сирияга] кеткен адамдар үй-бүлөсүнө болгон жакындыгын сезишкен жок. Себеби алардын ата-энелери балдарын кантип багуу керектигин ойлоп, аларга жетиштүү көңүл бурушкан эмес», Жаштар активисти.

Жумуштуулук жана миграция

28. Радикалдашууга экономикалык факторлордун таасири жөнүндө түздөн-түз далилдер жок. Абактагылардын үй-бүлөлөрүнүн экономикалык абалы (жакырчылык, билимин уланта албоо, күрөш сыяктуу каржы булактарын талап кылбаган спорт менен машыгуу), респонденттердин көпчүлүгүнүн жаш кезинен аргасыз жумушка орношуусунун кыйыр себеби болуп калды. Негизинен, респонденттердин бардыгы аз акы төлөнүүчү жана интеллектуалдык эмес иштер менен, мисалы, Кыргызстандагы же чет өлкөлөрдөгү курулуш жумушчулары, ашпозчулар, жумушчулар, ж.б. алектенген.

«Эң бир оор кырдаалда да мен ичкен жокмун, анткени атам спирт ичимдиктерин көп ичкен, мен аны көргөнмүн. Ал адатта, менин апама колун көтөрчү эмес, бирок, бир күнү атам катуу сабап, апам коомага түшүп калган. Менин атам боксер болчу». ЧТС

«Менин уулум милиционер болгусу келген. Анын атасы да Жол кайгуул кызматында иштеген. Күн сайын тойаштар, ичимдиктер болуп тургандыктан, мен аны менен ажырашып кеттим». ЧТСнын апасы.

«Мектепти бүткөндөн кийин курулушта иштедим». ЧТС

«Мен Россияда жана Түркияда курулушта иштедим, соода, ишкердик менен алектендим». ЧТС

29. Мындай экономикалык абал абактагылардын көпчүлүгүн чет өлкөдө жумуш издөөгө мажбур кылды. Сурамжыландардан төртөө гана Сирияга Кыргызстандан түз кеткен. Респонденттердин көпчүлүгү Россияда жана Түркияда иштешкен, бирөө Кореяда иштеген. Сурамжылоонун жыйынтыгы боюнча, миграция жалдоо жана радикалдашуу үчүн ыңгайлуу шарттарды түзгөн, бул мурунку изилдөөлөрдүн жыйынтыктарына дал келет (Эльшими, Пантуччи, Лайн жана Салман, 2018) (Elshimi, Pantucci, Lain, & Salman, 2018). Айрым адамдар менен же алардын тааныштары, же конкреттүү өлкөдөгү жалдоочулар байланышып, аларды Сирияга барууга көндүрүү жана саякаттоо ишин уюштуруунун үстүндө иштешкен. Бул маалыматтар, чет өлкөдө террордук иш-аракеттерге көбүнчө мекениндеги көйгөйлөр түртөт деп далилдешкен башка изилдөөлөрдүн жыйынтыктары менен дал келет (Паулюсен, Нейман и Лисмонт, 2017) (Paulussen, Nijman, & Lismont, 2017).

«Мен Түркияда болгону 5–6 ай иштедим. Эгерде ал жерде узак мөөнөткө калсаңыз, анда террорчу болуп каласыз». ЧТС

30. Эмгек мигранттары, эреже катары ынтымактуу жашашат, ошондуктан мындай идеялар алардын арасында тез тарайт. Бул жаштардын көпчүлүгү да мигранттардын балдары болушкан. Көңүл буруунун жана билимдин жетишсиздиги, социалдык көңүлкоштук, ошондой эле билим деңгээлинин төмөндүгү аларды аялуу кылды. Эмгек мигранттарынын жашоо шарттары начар болууда. Социалдык коргоонун жоктугу, мигранттарга болгон сабырсыздыктын жогорку деңгээли жана башка адамдын кадыр баркына доо келтирчү факторлор, жакшы турмуш жана адилеттүүлүк издеп, согуш аракетин катышуу аркылуу болсо да башка өлкөгө кетүүгө болгон каалоосун күчөтөт. Эксперттер мындай байкоолорду тастыкташты: мигрант болуп иштегенде, жаштар жашоо жана эмгек шарттарына байланыштуу чоң адилетсиздикке кабылышат, ошондой эле акча которууга мажбурлаган ата-энелери да басым жасашат. Алар терең бактысыздыктын жана нааразычылыктын кучагында калат, боштук сезими күчөйт. Жалдоочулар, жашоонун альтернативдүү маанисин сунуштап, бул боштукту толтурушат, өз динине кызмат кылуу, өз элине жардам берүү аркылуу бакыт табуу мүмкүнчүлүгүн сунуш кылышат. Бул алардын өзүн-өзү баалоосун калыбына келтириши мүмкүн.

“Мен Россияда иштеп жүрүп, “Одноклассники” сайтында Өзбекстандык адам менен таанышып калдым. Ал мага балдардын азап чегип жаткандыгы көрсөтүлгөн видео жөнөттү. Андан кийин, ал “Жебхат ан-Нусранын” курамына кирүү үчүн Сирияга Түркия аркылуу барууга жардам берди”. ЧТС.

Катышуунун жүйөлөрү

Баяндар/окуялар

31. Зордук-зомбулукка катышуу үчүн эмоционалдык триггерлерди жараткан окуялар респонденттердин Сириядагы согушка түрткөн эң көп тараган жүйөлөрдүн бири болгон. Экстремисттик жана террористтик уюмдардын ишине кызыгуу балдарга жана аялдарга карата зомбулук көрүнүштөрүн камтыган видео тасмаларды көрүү менен байланыштуу болгон. Көпчүлүк учурларда, бул видеолорго ЧТ-Слардын көңүлүн достору же үй-бүлөсү бурган. Эмоционалдык кайрылууларда айрым аярлуу факторлорду колдонуу көптөгөн изилдөөчүлөр тарабынан сүрөттөлгөн. Мисалы, Борум (2011b) Borum (2011b) нааразычылыкты, адилетсиздик сезимдерин, айыптоону жана кылмышкерлерге болгон сый-урматты жоготууну радикалдаштыруунун жалпы топту жек көрүүчүлүктү козутуучу бөлүктөрү катары аныктайт. Бул компоненттер жайылтылып жаткан сюжеттерди түзүүдө жана ЧТ-Слардын жооп кайтаруусунда көрүнүп турат.

«Мен жаш балдардын баштарын бетонго уруп өлтүргөн, аялдар зордукталган видео тасманы көрдүм. Менин карындашым бар. Эгер ал ушул аялдардын арасында болсо, мен башкалардын жардамысыз эмне кыла алмак элем? Мен аны сактап кала албайм». ЧТС

32. Жардамсыз аялдар менен балдардын азап чегүүсүнө боор ооруу темасы, камактагыларды сөзү боюнча, аларды согуштук аракеттерде катышууга түрткү берген видео тасмалардагы эң көп кездешүүчү баян. Алар бир нече өзгөчө факторлор менен күчөтүлгөн жалпы ачуулануу сезимин жаратат. Биринчиден, бул баяндарда курмандыктарды мусулман деп атап, 1980-жылдары Афганистанда, андан кийин 90-жылдары Босния жана Чеченстанда согушкан Сауд Арабиясынын ыктыярчыларынын темасынан табууга болот. Дээрлик бардык учурларда, изилдөөчүлөр эзүүчүлөрдү жек көрүүдөн көрө, курмандыктарга боорукердикти көбүрөөк табышкан (Хеггхаммер, 2010) (Hegghammer, 2010). Боорукердик менен жек көрүүчүлүктүн тең салмактуулугундагы айырмачылыктарга карабастан, бул баяндар ички топторду жана тышкы топторду так бөлүп, эмоционалдык жактан кыйналган кризистик кырдаалды түзүү аркылуу сүйүү жана жек көрүү сезимдеринин пайда болушуна өз салымын кошот.

«Эгерде сиз баланын өлүмүн, ур-токмокко алынган же өлтүрүлгөн аялдын азапталганын көргөн болсоңуз, анда сиз кандай кабыл алат элеңиз? Көчөдөн бирөөнүн баланы урук жатканын көргөндө да сизге ыңгайсыздык жаралат да». ЧТС

33. Заманбап шарттарда, жогоруда келтирилген мисалдарда көрсөтүлгөндөй, мусулмандарга жана мусулман эместерге бөлүүнүн ордуна, ички топтордун жана тышкы топтордун негизин сунниттердин менен шииттердин каршылыгы түзөт. Бул, айрыкча, идеологдордун диний текстти тандап колдонуусу жана Асаддын режимин “шииттик” деп белгилеши, андан кийин алсыз

суннит аялдарга жана балдарга, кээде намаз окуп жаткан куралсыз эркектерге каршы мыкаачылык үчүн айыптайт. Сурамжыланган ЧТСлар да, эксперттер дагы ушул баяндын диндер ортосундагы чыр-чатактан мазхабдык конфессиялар аралык жаңжалга бурулгандыгын аныкташкан жок, анткени Сириядагы жаңжал исламчыл экстремисттик ички топ / тышкы топтун концепциясын Батышка каршы согуштан Исламдын ичиндеги согушка ийгиликтүү жана салмактуулук менен өзгөрттү. Эксперттер көңүл бурган жагдайлардын бири – бул жалданууда дагы роль ойногон “чыныгы бакыт бул дүйнөдө эмес, тиги дүйнөдө” идеясы. Мындай баян эмоционалдык маанайды көтөрөт, маанилүүлүктү сезет, жана адам жардам берүүгө даяр болот. Өлгөндөн кийинки жашоону же асмандагы жыргалчылыкты аларды күрөшкө кошулууга түрткү берген фактор катары санагандар аз болсо да, бул идея алардын тандоосуна аң сезимдүү таасир эткен айрым баяндардын бир бөлүгү болгон. Көпчүлүк ЧТСлар диний жактан сабаттуу эмес болушкан, ошондуктан жалдоочулар жана идеологдор өз баяндарында жана билдирүүлөрүндө аят шилтемелерин эсеп менен колдонуп, аларга ишенимдүүлүк жана абийир кошушкан.

“

«Ооба, мусулмандар жардамга муктаж. Ал [жалдоочу]ар кандай аяттарды, хадистерди жана аргументтерди келтирет. Биз аларга жардам беришибиз керек, анткени ал жерде аялдар зордукталып жатат ... Биздин карындаштар жана балдарыбыз Асаддын адамдарынын колунан өлүп жатышат». ЧТС

«Бардык мусулмандар бир чоң үй-бүлө. Биз бири-бирибизге жардам беришибиз керек. Бул шииттер чектен ашып, өлтүрүп, зордуктап жатышат. Мен жардам бергим келди». ЧТС

34. Асаддын режимине каршы чакырыктардын ырааттуулугу жана түздүгү, бул баяндар адамдарды радикалдаштыруу жана аларды режимди өзгөртүү үчүн күрөшкө тартуу боюнча пландаштырылган саясий стратегиянын бир бөлүгү болушу мүмкүн деп божомолдойт. Ошол эле учурда, диний инденттүүлүктүн негизинде ички/тышкы топторду тузүү ушул максатка жетүүнүн куралы болуп калды. Бул божомол кээ бир ЧТСлардын жана алардын үй-бүлөлөрүнүн Сириядагы жаңжалды геосаясий оюнчулар дүйнөлүк жана аймактык державалардын, ошондой эле мунай корпорацияларынын кызыкчылыгы уюштурулган деген айыптоолоруна шайкеш келип турат. Мындан тышкары, бул кээ бир мамлекеттердин аймагында бар деп болжолдонгон согушкерлерди жалдоо жана даярдоо пункттарын табууга жана жок кылууга “жөндөмсүздүгүн” түшүндүрөт. Ушундан улам, ЧТСларды радикалдаштырууга багытталган баяндар мамлекеттик каржылоого алынган дезинформациялык өнөктүктүн бир бөлүгү болгонбу деген суроо туулат.
35. Сурамжыланган ЧТСлардын көпчүлүгү буга чейин кандайдыр бир жол менен зомбулукка кабылган. Сирияга баруунун аң-сезимдүү түрткүсү деп эсептеген “башкаларды куткаруу” каалоосу “өткөн мезгилде, алар үй-бүлөлүк же социалдык зордук-зомбулуктун күбөлөрү же курмандыктары болгондо, өздөрүн жана жакындарын сактап калуу” үчүн аң-сезимсиз каалоосу, ушундай зордук-зомбулукка байланыштуу жашыруун жаракаттын кесепети болушу мүмкүн (Левин жана Фредерик, 1997) (Levine & Frederick, 1997). Балким, бул түрткү алар үчүн унутулгус азаптуу окуяны жеңип чыгуунун жолу болгондур, ушундай кырдаалга туш болуу мүмкүнчүлүгү, анда алар барды-

“

«2010-жылдагы баш аламандыктан улам бала кезимде үй-бүлөм ачка калганы эсимде. Мен мектепти таштап, биз дароо Казакстанга жөнөп кеттик». «... Мен YouTube аркылуу намаз убагында адамдарды атышкандыгын көргөнүмүн ... мен «Жебхат ан-Нусра» уюмуна кирдим, анткени мен мусулмандарга жардам бергим келген». ЧТС

гын оңдоого үмүттөнүп, кайгылуу окуяларды башынан өткөрүшөт. Бул гипотеза кээ бир пикирлер менен жарым-жартылай гана колдоого алынат, жана терең изилдөөнү талап кылат.

36. Жогоруда аталган түрткү берүүчү факторлор, Паулюссен ж.б. (2017) Paulussen et al. (2017) түрдүү экстремист-издөөчүлөрдүн типологиясында белгилегендей, көбүнчө чындык издөөчүлөргө тиешелүү. Бул, балким, Сирияга баруу боюнча чечим кабыл алууда адилеттүүлүктүн бар же жогун маанилүү фактор деп эсептеген ЧТСлардын жүрүм-турумун түшүндүрөт. Колдонулган баяндар диний иденттүүлүктү да түзөт, бирок, маектердин көпчүлүгүнүн кыскалыгынан, алардын белгилүү бир издөөчүнүн муктаждыктарын канчалык деңгээлде канааттандыраарын аныктоо, жана адамдарда мурда калыптанган инсандыкты ачып берүү мүмкүн эмес. Кээ бир учурларда, адамдар маанилүүлүк сезимин издеп жатышкандыгы жөнүндө так белгилер бар. Алар өз жүйөлөрүн башкаларды куткаруу жана алардын көз алдында баатыр болууну каалоо катары сүрөттөшөт. Балким, мурда аларда өзүн-өзү сыйлоо жана маанилүүлүктү сезүү көйгөйлөрү болгондур, бул аларды террористтик топтордун катарында аткара турган баатырдык иш-аракеттердин баяндамаларына аярлуу кылып койду. Айрым соттолгон ЧТСларды курч сезимдерди издегендер деп сүрөттөөгө болот. Булар мушташуу, экстремалдык кесиптер жөнүндө кыялдар, кооптуу кырдаалдарды издөө жана эркектик сапаттарын көрсөтүү мүмкүнчүлүктөрү (эркин күрөш, бокс, мушташ өнөрү) сыяктуу кооптуу жүрүм-турумдар өзүнө тарткандар. Издөөчүлөрдүн ушул категориясынан Сирияга барууну чечтик деген адамдардын чакан тобун бөлүп кароого болот. Балким, бул адамдар тобокелге барууга жакын эмес, бирок аны өздөрү байкабай калышат.

“

«Кетип жатып, балким мен дагы баатыр болом деп ойлодум, башкалар эмне кылса, мен да ошону кылам, - ушундай ойлордон коркуу сезими өзүнөн-өзү жоголот». ЧТС

«Мен үчүн согуш кызык болду. Мен баары кинодогудай болот деп ойлогом. Бирок, ал жерден учактар менен снаряддар тынымсыз кулап жаткандыгын көрөсүң. Бул коркунучтуу». ЧТС

37. По мнению эксперта, одним из факторов, повлиявших на эффективность послания «помощь мусульманам», является существующая система воспитания и культурная среда, способствующие формированию мужественного образа человека, который должен быть «скалой и защитой». Ребенок, выросший в среде, где пропагандировалась идея «мусульмане должны помогать мусульманам», обязательно поддастся такому призыву. Эксперты также высказали мнение, что нереализованная потребность во внимании окружающих, признании и самоуважении может побудить человека встать на путь ИБТ. Эксперт-психолог по делам молодежи сказал:

«Динге өткөнгө чейин мен бейбаш болуп, дискотекаларга барып, ичип, тамеки тарткам. Мен дагы эле тамеки тартам – 10 жылдан бери. Спорт, каратэ, бокс менен машыктым... Жана Сирияда согушкерлердин машыгуусу жөнүндө видеолорду көрдүм. Мен болгону Сирияда эмне болуп жаткандыгын көрүп, артка кайтам дегем». ЧТС

«Биздин ар бирибиз өзүн-өзү актуалдаштырып, таанылгысы келет, бирок бул үчүн демилгени колго алуу керек. Андыктан, согуштук аракеттерге катышуу, балким, тынчтыкты орнотуу, халифат түзүү же ушул сыяктуу нерселер үчүн күрөшүп жаткан мусулмандардын маанилүү коомчулугунун бир бөлүгү болуу мүмкүнчүлүгү катары кабыл алынат. Кыязы, сөз өзүн-өзү тастыктоо каалоосу жөнүндө болуп жатса керек».

38. Дагы бир эксперт, бул жаштардын тарыхта из калтырууга дилгир экендигин айтты. Жакшы жумуш табууга же мансап тепкичине чыгууга мүмкүнчүлүктөрү өтө чектелүү болгондуктан, алар экстремисттик топтор сунуш кылган мүмкүнчүлүктөн пайдаланышат. Айрым окуяларда (38дин ичинен 5) Сирияга саякатка баруунун жүйөлөрү айтылган – укмуштуу окуяларга болгон басылбас суусоо (жаңы таасирлер, окуялар, саякаттар, башка чөйрө, иш-аракеттердин өзгөрүшү, ж.б.) Айрымдары белгилүү бир жагдайларга байланыштуу, же ишенимдерине берилген, же Сириядагы жолдошторунун артынан ээрчишип, ушундай тандоо жасашкан. Башкалары, саякатты согуш аракеттерине катышуу үчүн эмес, туристтик эс алуу катары пландаштырышкан, же өздөрүнүн диний каалоолорун (халифат) ишке ашырууну каалашкан (Армстронг, 2014) (Armstrong, 2014).² Бул жүйөлөр алардын өлкөдө кыска убакытка турушу (бир нече күндөн 2-3 айга чейин) жана лагерге келгенден кийин токтоосуз кетүүнү каалагандыгы менен тастыкталат. Алардын айрымдары бул чечимдин кесепеттерин түшүнбөй, сапардан алынган сүрөттөрдү телефондоруна сакташкан. Кийинчерээк, ушул сүрөттөр сотто алардын күнөсүнүн далили катары көрсөтүлдү. Мыйзамда Сирияга баруунун мындай салыштырмалуу зыянсыз

«Мен саякаттаганды жакшы көрөм. Россиянын көптөгөн шаарларында жана коңшу мамлекеттерде болдум. Мен Чеченстанда ашпозчу болуп иштегем, бирок, кафе өрттөнүп, досум экөөбүз Түркияга кетип калдык. Алгач ал жакта иштейм деп ойлодум, кийин алар менин жихадга бараарымды айтышты. Мен корккон жокмун. Досум экөөбүз чек арага барып, аны кесип өттүк». ЧТС

«Мен Сирияга баруу менен акылсыздык кылдым деп ойлойм, анткени анын кесепети жөнүндө ойлогон жокмун. Мен Түркияда документтерди күтүп отурсам, досум кызыгуу үчүн Сирияга барууну сунуштады... Ал жакта согуш жүрүп жатат деп укканмын, жөн гана көргүм келди, анткени мен кызыгып, саякаттоону жактырчумун». ЧТС

себептеринен өзгөчө кырдаалдар жок, балким бул туурадыр. Бирок, адамды кагылышуу аймагына барууга түрткү болгон себеп жана анын таасири мүмкүн болгон радикалдашуу даражасын баалоо үчүн маанилүү. Чыр-чатакка берилген адам менен ага жөн гана кызыккан адамдын ортосунда айырма бар. Адамдардын бул эки түрүн тең коомго кайра интеграциялоо үчүн зарыл болгон кийлигишүүлөрдүн түрлөрү, ошондой эле радикалсыздандырууга жана кайра интеграциялоого ийгиликтүү жетишүү ыкмалары ар башка.

Медиаканалы получения информации

39. Камакта отургандардын дээрлик бардыгы жаңжалга катышуу-катышпоо маселесин чечүүдө видео тасмалар чечүүчү роль ойногонун айтышкан. ЧТСнын үйбүлө мүчөлөрүнүн көпчүлүгү тарабынан тастыкталган бул факт дагы эксперттердин сын-пикирлерине негиз болду. Бул видеолорду жайгаштыруунун негизги платформасы YouTube болгон, аларды жайылтуу жана талкуулоо социалдык тармактар, негизинен мурдагы советтик республикаларда популярдуу болгон “Одноклассники” аркылуу жүргүзүлгөн. WhatsApp жана «Одноклассники» мессенжерлери негизги байланыш каналдары болгон: ЧТСлар аларды MP3 форматындагы билдирүүлөр менен алмашуу үчүн колдонушкан. Мындай билдирүүлөргө Сириядагы жихад боюнча насааттар жана башка үгүттөөчү жана жалдоочу материалдар кирди.
40. Видео тасмалардын сүрөттөмөсү жогоруда айтылды. Бирок, камактагылар бир видео тасмага же бир нечесине шилтеме жасашканбы түшүнүксүз. Изилдөө тобу жогорудагы сүрөттөлөргө дал келген видеону таба алган жок, бул мындай видеолордун бар экендигине шек келтирбейт. Бирок, бул видеотасмалар абактагылар берген сыпаттамага канчалык деңгээлде шайкеш келет деген суроо туулат. Балким, “аялдарды зордуктоо” жана “балдарды өлтүрүү” жөнүндө түздөн-түз сүрөттөлөр болбогондур, бирок бул иш-аракеттер үн же экрандагы тексттин жардамы менен сүрөттөлгөндүр. Изилдөө тобу, аялдар өзүлөрүнүн башынан өткөн окуяларды зордуктоону көрсөтпөстөн, эмоционалдык деталдары менен сүрөттөгөн видео тасмага туш болушту. Ушул сыяктуу эле, баяндоолор өлгөн балдардын жарадар болгон денелеринин сүрөттөрү менен коштолушу мүмкүн жана аларды Асаддын аскерлери “баштарын дубалга уруп өлтүргөн” деген түшүндүрмөлөр келтирилгендир. Ушундай жол менен айтылган сөздөр же тексттер визуалдык сүрөттөлүштөгү боштуктарды натыйжалуу толуктай алат.

«Интернеттен, Ютубдан жана Одноклассникиден балдарды ата-энесинин көзүнчө зордуктаган видеолорду көрдүм. 4-5 видеону көргөндөн кийин бош отура албай калдым: курал алып, Асадга каршы чыккым келди. Одноклассники аркылуу Сирияга өтүүгө жардам берчү адам менен тааныштым». ЧТС

² «Ооган арабдары» деп аталган адамдар 1980-жылдардагы Афганистандагы согуш маалында ушул сыяктуу идеялардан шыктанган. Согушка түздөн-түз катышкан бир нече адам болгон: көпчүлүгү Пешавар аймагынан чыкпай, гуманитардык жардам көрсөтүү менен гана чектелип, айрымдары бир нече жумадан кийин чыгып кетишкен. Бул аймакта бир эле убакта үч миңден ашуун араб согушкери болгон эмес. Айрымдары жайкы каникулда “Жихад турун” өткөрүштү, тур боюнча Хайбер ашуусуна сүрөткө түшкөнү барышчу.

материалдарды колдонуп баяндама түзүү үчүн өркүндөтүлгөн жана пландалган үгүт өнөктүктөрү жүрүп жатканы белгилүү. Балким, ЧТСнын аялдардын балдарынын көзүнчө зордукталып жаткандыгы тууралуу видеону сүрөттөөсү, Аль-Жазира (2014) интернет-маегинде кандайдыр бир манипуляцияга негизделген болушу мүмкүн, анда сириялык аял эки жашар баласынын көзүнчө ушундай эле сыноону сүрөттөп айтып берген.

41. Радикалдаштыруу үчүн үгүттүн колдонулушун түшүнүү үчүн бул маселени кеңири изилдөө маанилүү. Жаңылыктар отчетторун бурмалаган видеолор графиканын мамлекеттик же эл аралык цензурасына кабылышы күмөн. Ошондой эле, алардын билдирүүсү адамды адаштырышы мүмкүн болсо дагы, аларды жасалма деп эсептөөгө болбойт. Абакта отургандардын бир, жок дегенде техникалык жактан көргөн видеонун аныктыгына ишенет (цитатаны караңыз). Бул учурда, кеп видеолордун жасалма экендигинде эмес, болжолдонгон мыкаачылыкты көз алдына канчалык чагылдырганында. Дагы бир маектешим мындай видеолор жөнүндө укканын, бирок өзү андайды көрбөгөнүн айтты. Сирияда жүргөндө жүргүзгөн байкоолоруна таянсак, бир дагы ЧТС бул видеотасмалардагы окуяларды жана аракеттерди тастыктаган жок, бирок көз карандысыз адам укуктары боюнча органдар өлкөдө жасалган мыкаачылык фактыларын тастыкташты (Архив 2021). Мындан аркы ар кандай кошумча изилдөөлөр ушул конкреттүү видеолорду аныктап, алардын канчалык деңгээлде чыныгы окуяларды чагылдыргандыгын жана канчалык деңгээлде радикалдаштыруу максатында колдонулгандыгын аныкташ керек.

«Мен ал жерде өлгөн балдарды көрдүм, бул жасалма эмес. Мен IT-адисмин, өз шаарымда сүрөт иштетүү жаатында иштегенмин. Монтаждалган видео менен чыныгы видеонун айырмасын билем». ЧТС

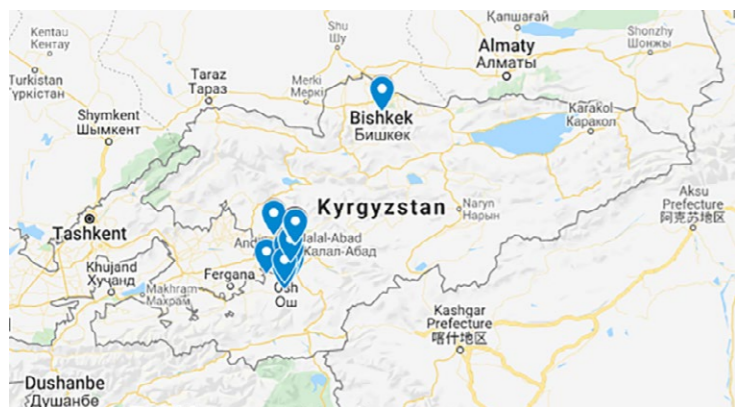
42. Радикалдашууга каршы туруу жана натыйжалуу дерадикалдаштырууну пландаштыруу үчүн экстремисттик пропаганданын маанилүүлүгүн баалоо кыйын. Эксперттер ошондой эле визуалдык сүрөттөрдүн ынандыруу күчүнө басым жасашты. Медиаэксперт: *“Биз маалыматтын 80 пайызын көз менен кабылдайбыз, ошол эле учурда эсте калуу оңой жана бизге тексттен күчтүү таасир берет”*, - деп баса белгиледи. Дагы бир эксперт YouTube алгоритмдери байкабастан колдонуучулардын көңүлүн ушул сыяктуу мазмунга буруу менен радикалдашуу процессине салым кошуп жаткандыгын белгиледи. Дагы бир адис белгилегендей, “үйүрдүн” инстинкти “дос же душмандын алгачкы сезимдерин” пайда кылган сайттарга киргенде ойгонот, башкача айтканда, белгилүү бир кризистик шартта ички топтун жана тышкы топтун инсандыгын калыптандырууда жардам берет. Жаштар иштери боюнча психолог баса белгилегендей, “ушул [видео] контентти колдонууга” үйрөнүүгө жардам берүү үчүн, коомдо “медиа сабаттуулукту” өркүндөтүү зарыл. Биздин көйгөйүбүз – биздин кабылдоо тутумубузга видеонун тийгизген таасирин эч качан айтпаганыбызда.
43. Баяндарда айтылган кризис менен реакциянын шашылыш зарылдыгын көрсөтүүчү, жана ушул баяндоо муктаждыктарын бир эле мезгилде баяндаган жана иш-аракетти баштоо үчүн талап кылынган радикалдашууну шарттаган тармактар ортосунда өз ара байланыш бар. Круглански, Яско,

Уэббер, Черникова жана Молинарио, 2018-ж. Kruglanski, Jasko, Webber, Chernikova, and Molinario (2018) радикалдашуу үчүн бири-бирине байланыштуу үч компонентти аныкташты: муктаждык, баяндоо жана тармак. Бул изилдөө биринчи кезекте адамдын психологиялык келечегине багытталган болсо, ушул үч компоненттин идеясы жана өз ара мамилеси топтун же сценарийдин келечеги үчүн бирдей жакшы колдонулат, мисалы, Кыргызстандагы ЧТС менен.

Социалдык тармактар, идеологдор жана кагылыш чордондору

44. Баяндардын күчтүү таасирине жана респонденттердин көпчүлүгүнүн арасында аларды жайылтуудагы социалдык тармактардын маанисине карабастан, бир гана адам өзүнүн радикалдашуусу социалдык тармактар (Одноклассники) аркылуу болгон деп ырастоодо. Балким, бул адам жалдоо ишине катышкан досторун же үй-бүлө мүчөлөрүн кыйноого жана айыптоолорго кабылбасын деп, ал башкаларды эскерүүдөн качып жаткандыр. 38 учурдун үчөөндө ЧТСлар Сирияга кетүүгө ынандырган “бейтааныштар” менен жолуккандыгын ырастаган. Башкалары болсо, аларды тааныштары: коңшу айылдын адамдары, классташы, досу же үй-бүлө мүчөсү көндүрүшкөн деп ырасташат. Бул өзгөчө кыргыз коомчулугундагы радикалдашуунун жамааттык мүнөзүн көрсөтөт. Саягы, радикалдык үгүтчүлөрдүр бир-экөө ушул тармакты мурунку расмий диний жетекчилердин жок дегенде биринин үнсүз макулдугу менен иш алып барып, өз көз караштарын жайылтуу үчүн колдонушат окшойт. Ушул социалдык жана диний факторлордун өз ара аракети радикалдашуунун мындай тармактарынын географиялык концентрациясын түзөт.
45. Сирожиддин Мухтаров (ошондой эле Абу Салах деген ат менен да белгилүү) жана анын устаты Рашид Камалов, камактагылар жана алардын үй-бүлөлөрү айткан эң таасирдүү идеологдор деп эсептелишет. Экөө тең жергиликтүү мечиттерде имам болушкан. Туугандары бир катар маектеринде радикалдашууга ылайыктуу талапкерлерди аныктоо үчүн жалдоочулар мечитке келген адамдарды изилдешкенин айтышкан. Алгач ХуТ кыймылынын халифат түзүү амбициясын колдобойм деп, андан кийин ДАИШке “теологиялык” колдоо көрсөтүп жүргөн Камалов дагы башка экстремисттик идеологдор сыяктуу эле, өзүнүн чыныгы боору ооругандыгын жашыруу жана соттук куугунтуктоодон качуу максатында сөздөр менен ойногон. Ал ар кайсы өлкөнүн өкмөттөрүн, айрыкча Өзбекстандын өкмөтүн ачык сындагандыгы анын пайдасына ойноду. Ушул себептүү Камалов укук коргоочу уюмдардын колдоосуна ээ болду, алар Камаловдун камалышын жана түрмөгө отургузулганын саясий жүйөлөнгөн деп көрсөтүп, анын кызыкчылыгын коргоого киришишти. Абу Салах болсо, тескерисинче, өз көз караштарында, жүйөлөрүндө жана иш-аракеттеринде көбүрөөк ачыктыкты көрсөткөн. Анын баяндары сурамжыланган ЧТСлардын көпчүлүгүнө бир топ таасир көрсөткөн. Балким, ал кыргыздарга террористтик чабуул коюлардын үчөөнү даярдоодо катышкандыр. Көптөгөн ЧТСлар – Абу Салахтын жердештери, алар радикалдашканга чейин кыйыр же түз жол менен Абу Салах менен байланышта болушкан.

46. ЧТСлардын көпчүлүгү теги Ош жана Жалал-Абад облустарынын чек ара боюндагы райондорунан, бул радикалдашуунун ири очоктору бар экендигин көрсөтүп турат. Мындай очоктордун пайда болуу себептери докладдын бир нече бөлүктөрүндө каралат. Болжолдуу түрдө, алар тарыхый жактан зомбулук ыкмалары жана айрым диний идеологдордун ишмердүүлүгү менен жамааттар аралык чыр-чатактарды чечүү практикасы менен шартталган. Мындай очоктордун пайда болушуна Халифатты жактоочу ХуТ кыймылынын ишинин узак мөөнөттүү натыйжалары себеп болушу мүмкүн. ХуТ ЖаНды колдойт. (Зенн жана Кенаст, 2014, 5-б, 5-с) (Zenn & Kuehnast, 2014, p. 5, p.5). ЖаН топторунун биринин лидери Абу Салахтын көптөгөн жолдоочулары сыяктуу эле өзү да ушул аймактан чыккандыгы көңүл бурат.

Абу Салахтын жолдоочуларынын 30% – Жалал-Абад облусунан (Жалал-Абад шаары – 20 %, Сузак айылы – 5 %, Достук айылы – 5 %) 5% – Чүй облусунан (Воронцовка айылы) 65% – Ош облусунан (Араван айылы – 5 %, Ош шаары – 30 %, Кашгар-Кыштак айылы – 5 %, Кара-Суу шаары – 25 %)

«Мусулмандарга жардам берүү керек. Ар кандай аяттар, хадистер жана башка аргументтер келтирилген. Биз аларга жардам беришибиз керек, анткени ал жерде аялдар зордукталып жатат. Биздин эжелерибиз жана балдарыбыз Асаддын адамдарынын колунан өлүп жатышат... Аялдарды зордуктап жатышканы коркунучтуу. Балдарды өлтүрүп жатышат деген коркунучтуу. Бизде [мурун] 2010-жылы ушул эле нерсе болгонун билүү чыдагыс». ЧТС

«Мектепте окуп жүргөндө биздин баарыбызды махалля бириктирип турганы жакчу: кыргыздар менен өзбектер ынтымакта жашап, бири-бирине жардам беришчү. Анан 2010-жылдан кийин “сарттар” жана кыргыздар болуп экиге бөлүнүп калдык. Милиция кызматкерлери кенедей жабышып алды, тынымсыз акча талап кылышат. Эгер төлөбөсөм, анда алар мени кыйнап, кайра түрмөгө камашмак. Ошондуктан 2014-жылы биринчи жолу Түркияга иштегени бардым». ЧТС

[Коомдогу коррупция] – өлкөнү бүлүнтүп жаткан факторлордун бири. Бул абдан маанилүү фактор. Биз бийликтин оомалыгын [анын эки жүздүүлүгүн] көрүп турабыз, ага ишенүүгө болбой тургандыгын билебиз жана бул ар бир адамдын кызыкчылыгына таасир этет. Бул алгачкы коомдун башаламан абалын эске салат. Ар бир адам өзү үчүн. Кантсе да, система иштебей жатат» (медиа-эксперт).

48. Респонденттердин көпчүлүгү 2010-жылдын июнь айындагы башаламандыктардан тигил же бул жагынан жабыр тартышкан. Төңкөрүш жана өз жамааттарында өздөрү күбө болгон ырайымсыз кагылышуулар жөнүндө эскерүүлөрү менен аз эле адам бөлүштү. Алардын айрымдары кыйыр түрдө ошол окуялардын себеби жамааттар ортосундагы чыр-чатактардын чечилбегендигинен деп белгилешкен. Чыр-чатак негизинен этникалык мүнөзгө ээ болгондугуна карабастан, респонденттердин бири дагы азыркы учурда этникалык чыңалуунун бар экендигин белгилешкен жок. Алар маселени чече албай калган мамлекетке нааразычылыгын билдирүүгө көбүрөөк ыкташты. Ошол окуяларды талкуулоодон баш тартуу психологиялык травманын бар экендигин көрсөтүшү мүмкүн. Травмадан кийинки абал алардын жүрүм-турумуна жана чечимдерине таасир этип, алардын радикалдашуусуна шарт түзүшү мүмкүн. Бул цитата 2010-жылдагы окуялар ЧТСларды радикалдаштырууга жана алардын Сирияга баруу чечимине таасир этүүгө багытталган баяндарда кандайча чагылдырылгандыгын көрсөтөт.

49. Бул тыянактар Кыргызстандын түштүгүндөгү 2010-жылдагы июнь окуялары боюнча көз карандысыз иликтөөнүн жыйынтыктарын кайталайт. (Kyrgyzstan Inquiry Commission, 2011). Тийиштүү отчетто “ушул окуялар учурунда сексуалдык жана гендердик зомбулук аракеттери катталбай калууда жана бийлик тарабынан иш жүзүндө таанылбайт” деп белгиленген. Эксперт-психологдун айтымында, бул ушул жамааттардын көптөгөн өкүлдөрүнүн айыга элек психикалык жарааттары, жана ачуулануу, кайгыруу, көңүл калуу жана өч алууну көксөө сыяктуу сезимдерди басып тураганын көрсөтөт. Туугандарынын жоопторун талдоо көрсөткөндөй, 2010-жылдын жаңырыктары бүгүнкү күнгө чейин сакталып, алардын укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин адилетсиз мамилесине нааразычылыгынын негизи гана болбостон, жеке коомдон жана мамлекеттен инсандык алыстоонун булагы болуп саналат:

«Бул окуялар өзбектер үчүн кемсинтүү болгон. Чындыгында кыйын болду. Эми мындан ары мындайга туш болбош үчүн, Бишкекте жашаган жакшы. Мен кыргызча жакшы сүйлөйм. Менин балдарым дагы. Бирок, менен балама сакал койгону үчүн кол салышкан. Аны сабап, тоноп кетишкен. Ал сакалын алдырган жок, бизди уккан жок. Менин оюмча, ошон үчүн анын жашоосу ушундай болуп кетти [ал Сирияга кеткен]» (анасы, 61 жашта; анын уулу жана келини, балдары менен Сирияга кеттишкен).

Коомчулуктарда коррупциянын жана зомбулуктун таасири

47. Адистер радикалдашууда структуралык факторлор маанилүү роль ойной тургандыгын белгилешти. Алардын катарында сот тутумундагы адилетсиздик, коррупция, ошондой эле негизинен өзбектерге каршы болгон басмырлоо бар. Аталган факторлордун ичинен коррупция социалдык нааразычылыктын негизги себеби болуп саналат. Кыргызстан дүйнөнүн бардык өлкөлөрүнүн арасында коррупцияны кабылдоо индексинде 135-орунда турат (Transparency International, 2021). Билим алган адамга, жада калса пара жакшы жумушка орношуу кепилдигин бербейт. Бул болсо, өкмөткө нааразычылыкты жаратат жана адамдарды чет өлкөдө жакшы жашоону издөөгө мажбурлайт. Системага ишеними жок жана өлкөнүн келечегине ишенбеген, акыл-эстүү адамдар эмиграцияга кетип жатышат.

Уюмдарда жана конкреттүү иш-аракеттерде катышуу

Уюмдун өзгөчөлүктөрү

50. Камактагылардын көпчүлүгү акыры келип Абу Салох жана Жайхул Хур жектеген Таухид валь-Жихад, Хатибат аль-Бухари сыяктуу ЖаНдын курамындагы топтордун мүчөсү болуп калды. Башкалары ДАИШке, Сайфуллах Шишани, Ахрар аш-Шамдын бригадаларына же жергиликтүү түркмөн жамаатына кошулушкан. ЖаНдын жалдоо өнөктүгү Асад режими тарабынан зордукталып өлтүрүлгөн аялдар менен балдарды коргоого чакырып, олуттуу “гуманитардык” ыкманы колдонду. ИМге жалдоо демократиянын “жамандыктарына” туруштук бере алган мифтик, утопиялык “Ислам мамлекетинин” убадасына негизделген окшойт. Сурамжыланган ЧТСлардын көпчүлүгү ЖаН тобу же ага кирген башка топтор тарабынан жалданган. Бул негизинен, ЖаНдын лидерлеринин бири ушул аймактан болуп, анын Кыргызстандагы жана чет элдеги жолдоочулары жаңы мүчөлөрдү жалдоо үчүн өздөрүнүн социалдык жана диний тармактарын иштете алышкан. Сурамжылангандар, дээрлик бирдей максаттарды көздөгөн ушул эки уюмдун өкүлдөрүнүн ортосундагы катуу жана көп учурда өлүмгө алып келген кагылышуулар жөнүндө сөз кылышты. Бир ЧТС белгилегендей, бул уюмдар, ал тургай алардын курамына кирген топтор ар бир жалдоо үчүн атаандашат, анткени ар бир жалданган адам алардын күчүн, таасирин жана байлыгын чыңдайт. Жаңы жалдангандардын дээрлик тандоо укугу жок. Бардык ЧТСлар аларды жалдаган уюмга кирүүсү керек болчу. Жада калса Абу Салох сыяктуу лидерлер деле саясий атаандаштыктын курмандыгына айланды. Абу Салох ЖаНдын согушчандарынын аракети менен түрмөгө камалганы кабарланууда. Жөнөкөй жалданмалардын турмушу андан да татаал жана эч кандай эркиндиктин жоктугу менен айырмаланат.

Жалдоонун жолдору

51. ЧТСларды жалдоо түздөн-түз Кыргызстанда (болжол менен 20% учурларда), же Россия, Түркия жана Түштүк Корея сыяктуу өлкөлөргө чыгып кеткен туугандары жана тааныштары аркылуу (көпчүлүк учурда) жүргүзүлгөн. Бул өлкөлөрдө жалдоо тармактары иштеп келгендиги анык. Кээ бир учурларда, эмгек мигранттары ошол эле убакта идеологиялык иштеп чыгуу боюнча борбор болуп кызмат кылган жатакканаларга жайгаштырылган. Сурамжылангандардын биринин айтымында, бул борборлор диний идеяларды жайылтууга катышкан жана 200 жумушчудан айына 1000 долларга чейин “ижара акы” алып турушкан. Бул сумманын бир бөлүгү терроризмди каржылоого жумшалган деп айтылууда. Бул маалымат жарым-жартылай туура болсо дагы, мындай каржылоо террористтерге чоң колдоо көрсөткөн, айрыкча, бул модель башка өлкөлөрдө колдонулган болсо. Идеологиялык иштеп чыгуудан өткөн жана Сирияга жөнөгүсү келген адамдарды Түркияга алып барышкан, ал жерде алардын айрымдары чек арадан өткөнгө чейин аскердик даярдыктан өткөн. Жалдоочулар менен болгон байланыш бир нече айга, ал тургай бир нече жылга чейин жүрүп турушу мүмкүн. Көңүлдү бурчу нерсе, эки ЧТСны бир нече жыл бою алар менен түздөн-түз байланышта болуп турган улуу туугандары (таякелери) жалдашкан.

52. Көпчүлүк кыргыз мигранттары жиберилген өлкөлөрдө террорчулукка жалдоо, радикалдаштыруу жана акча чогултуу кампаниялары жөнүндө божомолдуу маалыматтар кошумча изилдөөнү талап кылат. Түштүк Кореянын коопсуздук кызматтары, мисалы, Азиядан келген мигранттардын арасында өз аймагындагы эл аралык террористтик тармактардын ишмердүүлүгүнө байкоо жүргүзүү боюнча даярдыктан өтпөгөн болушу мүмкүн. Айрым ЧТСлардын Түркиянын Стамбулга жакын жеринде аскердик даярдыктан өткөндүгү жөнүндө далилдери өзгөчө тынчсыздандырат. ЧТСлардын мындай билдирүүлөрү скептика менен кабыл алынгандыгына карабастан, алардын Түркиянын ролу жөнүндө маалыматты бурмалоого ачык себептери жок. Эгерде бул чын болсо, анда ички коопсуздук чараларын одоно бузуу же түрк өкмөтүнүн айрым элементтеринин макулдашуусу бар. Эң аз дегенде бир ЧТС саясий түзүмдөгү макулдашуу тууралуу билдирди. Буга кыйыр далилдерди башка ЧТСлардын көрсөтмөлөрүнөн табууга болот.

53. ЧТСлардын көпчүлүгү өзүлөрүн «Биз мусулманбыз» деген ички топто эсептешкендиктен, өз өлкөсүнөн чыгып кетүү чечимин кабыл алышкан. Алар Сириядагы мусулмандардын көйгөйлөрүн чечүүгө жардам берүү каалоолоруна жетеленип, диндештеринин азап чегүүсү үчүн жоопкерчиликти сезишкен. Иденттүүлүктүн мындай структурасы жалдоочулардын мусулман аялдары менен балдарын зордуктоо жана өлтүрүү жөнүндөгү баянына дал келет. Бул башка изилдөөлөрдө аныкталган ЧТСлардын жалпы мотивациясын чагылдырат, бул чечилиши керек болгон чыныгы жана көз алдыга келтирилген адилетсиздикке жооп болуп эсептелет (Штерн, 2010) (Stern, 2010). Сириядагы чыр-чатак негизинен мусулман мамлекети деп шарттуу гана эсептесе боло турган мамлекеттин ичиндеги чыр-чатак болгондугун эске алсак, мындай иденттүүлүк өтө эле кеңейтилип жиберилген. Ошентип, диний фактор бир гана белгилүү бир ынанымдагы сунни мусулмандары гана чыныгы мусулмандар деп эсептеле алат деген ой аркылуу ички топтогу иденттүүлүктү кыскартуу максатында киргизилген. Мындай баян мусулмандарды бөлүп-жарып гана тим болбостон, радикалдуу жаштар диний жана маданий тыюу салууларды бузуп, ата-энелерине оозеки чабуулдарды жасай баштаганда, үй-бүлөлөрдүн ичинде олуттуу ажырым пайда болду.

54. Ошол эле учурда, респонденттер өзүлөрү диний ишенимдерге ылайык жашоого даяр болгондугуна байланыштуу эмоционалдык колдоо гана эмес, ошондой эле чыныгы практикалык жардамды (белгилүү бир өлкөгө көчүп барууда, билет сатып алууда, ж.б.) күтүшкөн. Мындай колдоонун жоктугу топтун иденттүүлүк жана биримдик сезимин жоготууга алып келет. Жамааттык ички топто иденттүүлүктү колдонуудан тышкары, жалдоочулар жаңы кошулгандардын кайраттуулук сыяктуу сапаттарын да айла амал менен башкарып ийгиликке жетишкен. Аялдарды жана балдарды зордук-

«Бардык мусулмандар бир чоң үй-бүлө. Биз бири-бирибизге жардам беришибиз керек. Бул шииттер чектен ашып, өлтүрүп, зордуктап жатышат. Мен жардам бергим келди». ЧТС

«Сирияга кеткенде, мен ата-энемди уккан жокмун, анткени алар намаз окубайт эле. Мен алардын намаз окуусун сурандым, бирок натыйжа болгон жок. Ошондо мен аларга орой тийдим. Өкүнөм – аларга андай орой мамиле жасабашым керек эле.». ЧТС

тоо жана өлтүрүү жөнүндөгү маалыматтар эркекчиликтин/кайраттуулуктун негизиндеги коргоонун психикалык механизмдерине кыйыр түрдө таасир этет, бул патриархалдык коомдо өзгөчө байкалат. Аракет кылуу милдетин сезүү жана ага байланыштуу аракетсиздиктин уяттуулугу – терроризм үчүн белгилүү мобилизациялык факторлор. Таң калыштуу эмес нерсе, айрым социалдык тармактардагы посттор жаңы кошулгандарды түздөн-түз кайраттуулукка чакырышкан, ал эми кээ бирлери үчүн бул үйдө “аялдардай отурганга” караганда, Сирияга согушка барууга чечүүчү фактор болгон.

«Негизги максат – керек учурда динге кызмат кылуу. Бирок, ач көздүк жана өзүмчүлдүк ойлор менен иш алып баргандар да бар ... Мен өзүмчүл адамдар аялдарга окшош деп айткандан кийин чечимимди бекемдедим: “Же жардам бер, же жоолук салынып, [аялга окшоп]үйдө олтур”. Мен 6-7 ай бою ар кандай видеолорду көрдүм, бирок [мен үчүн] эң күчтүү аргумент “аялга окшоп үйдө олтур” болду». ЧТС

Практикалык иш-аракеттер

Террористтик тажрыйбага баа берүү

55. Сирияда болгондордун 80% иренжүүнү баштан өткөрдү. Төмөндө жана башка жерлерде баяндалган мындай реакциянын себептери ЧТСлардын жашоосу жана тажрыйбасы жөнүндө жалпы көрүнүштү түзүүдө эске алынышы керек. ЧТСлардын көңүлү калуусунун негизги себеби, аларды шыктандырган идеалисттик мотив менен алар туш болгон чындыктын ортосундагы олуттуу дал келбестик болгон. Көпчүлүк ЧТСлар Сириядагы чыныгы кырдаалды так түшүнүшкөн эмес; өз маектеринде, чындыкты көргөндө таң калуу да, уялуу да болду деп айтышты. Мисалы, алар башка согушчандардын Рамазан айында арак ичип, чылым чегим жаткандыгын көрүштү. Бул нерселер, жалдоочулардын Куръан аяттары жана хадистер сыяктуу диний булактарды агымга тартуу үчүн колдонуп жаткан баяндарына, ошондой эле өздөрүн ислам теологу деп тааныштырган адамдардын видеолордо айткандарына карама-каршы келет. Дин маселелери боюнча бир топ кабары бар ЧТСлар көргөн нерселерине өзгөчө иренжишти, анткени, алардын Сирияга келишинин себеби – шарияттын мыйзамдары боюнча халифатта жашоону каалашкан эле. Бирок, Сирияда “дээрлик бардык нерселер шариятка каршы” экен. Кырдаалды сыңдоо ар кандай жазаларды алып келди. Ошентип, ЧТСлардын бири, ЖаН тобунун мүчөлөрү менен келишпестиктен улам, сегиз ай түрмөдө олтурган. Дагы бирөө ар кандай жихаддык топтордун арасындагы айыгышкан күрөштү жана тартипти сактоо үчүн өз согушкерлерин кыйнап өлтүрүү сыяктуу ырайымсыз чаралар колдонулганын көргөн.
56. Туугандар согушуп жаткан топтор тарабынан ырайымсыздык жана тоотпостук мамилелер жөнүндө ар кандай окуяларды айтып беришти. Соттолгондун жакындарынын бири төмөнкүлөрдү баяндады: “Ал жакта аялдарды сыйлашпайт. Эгерде жубайы каза болсо, үч күндөн кийин аял күч менен башка бирөөгө күйөөгө берилет”. Экинчиси “исламда мындай нерсе жок” деп баса белгилейт. Ал муну “шылдыңдоо” деп эсептейт, эгерде эркек киши башка бирөөнүн аялын жактырып калса, анда ал аялга үйлөнүү үчүн анын күйөөсүн өлтүрүп салышы мүмкүн да. Ошондой эле, жесир калган аялдар

жана алардын балдары бир нече күн тамаксыз калгандыгы жөнүндө сөз болду. ЧТСларга мамиле анча-мынча зомбулукка карабастан анчалык катаал болбоду, бирок, боорукердиктен алыс болду. Алар позитивдүү эмоцияларга чанда кабылышкан. Аларга курал боюнча бир туугандардын арасында достук колдоосун табуу кыйынга турду.

57. Согушкерлердин эч кимиси Сирияда жүргөндө бекем достук же жолдоштук мамилелерди түзө алгандыгын айткан эмес. Андай мамилелер согуш талаасында, айрыкча, согушкерлердин жалпы максаты, командалык иши жана биргелешкен кыйынчылыктары болгондо өнүгөт. Экинчи дүйнөлүк согуш мезгилинде Америка армиясында жүргүзүлгөн изилдөө көрсөткөндөй, мекенине кайтуу каалоосунан тышкары, жоокерлердин моралдык абалы жолдоштору менен тыгыз байланышта болгон (Стоуфер, 1949) (Stouffer, 1949). Бул изилдөө көпчүлүк аскерлер үчүн Кудайга сыйынуу күжүрмөн духту сактоонун негизги жолу болгонун аныктады. Сириялык согушчандардын ортосунда жолдоштуктун жана достуктун жоктугу, аскер башчыларынын аткарган кызматынын негизинде шайланбагандыгын же дайындалбагандыгын, мындай топтордун тоталитардык жана туруксуз мүнөзүн көрсөтүшү мүмкүн. Буга топтордун туруктуу бөлүнүп-жарылышы жана лидерлик үчүн болгон ички күрөш дагы күбө. Респонденттердин бир тобу ДАИШтеги тартип деңгээли толугу менен коркууга негизделгенин белгилешти. Жада калса майда кылмыштар үчүн да өлүм жазасына өкүм кылынган. Натыйжада, согушкерлердин каары күчөп, качкындар пайда болду. Белгилей кетчү нерсе, өздөрүн диндин жактоочулары катары көрсөткөн топтордун ЧТСлары, алар даарат алып, такай намаз окууга үйрөтүлсө дагы, Сириядагы аскердик операциялар учурунда аларга намаз жардам бергенин айтышкан жок. Алардын айрымдары түрмөдө гана намазга жана динге көбүрөөк көңүл бурушканын моюнга алышат. Бул фактылар, ЧТСлардын нааразычылыгынын себептерин башка жагдайлар менен катар, мындай топтордо зордук-зомбулукка жана бийликке болгон кумар руханий сезимди жана жогорку адеп-ахлактык социалдык максатка умтулууну көмүскөдө калтыргандыгын көрсөтөт.

«Мен ДАИШте жүргөндө эч ким менен сүйлөшпөөгө аракет кылчумун, ашыкча сөздөрдү айтуудан коркчумун. Ар кандай кайдыгер сөз шектенүү жаратышы мүмкүн. Өзүмдүн эле жолдошторум мени өлүм жазасына тартышы мүмкүн эле. Бирок, жергиликтүү тургундар менен достошуп кеттим». ЧТС

58. ЧТСлардын нааразычылыгынын негизги себептеринин бири, алар күбө болгон же катышкан топтордун арасындагы тирешүү болгон. Бул айрыкча, ДАИШ менен камалгандардын көпчүлүгүн камтыган ЖаН топторунун атаандаштыгына байланыштуу. Мындай күрөш эки топ тең жарыялаган асыл максатка карама-каршы келген. Ошондой эле ЧТС нааразы болгон нерсе, алар өз ишмердүүлүгүнөн канааттануу сезбегенинде, жана жалданган учурда аларга айтышкан көйгөй-

«Биз аймакка отурукташып, дин боюнча окуй баштадык. Бизге жаракат алганда жана кансыраганда кантип даарат алууну үйрөтүштү. Эки жумалык машыгуудан кийин биз күжүрмөн даярдыкты баштадык. Бир айдан кийин бизди заставага жөнөтүштү. Биз жөн гана чек араны кайтарып жүрдүк».

лөрдү чечүүгө өз салымын кошо албаганында. Сирияда, алар мурда видео до көргөн, алар менен күрөшкөнү жаткан ырайымдыздыктар тастыкталган жок. Алардын көпчүлүгү күрөштүн башкы максатын чагылдырбаган жана Сирияга барганда эңсеген баатыр согушчандын образына жетүүгө мүмкүнчүлүк бербеген күндөлүк иштер менен алектенишкен.

59. Камалгандардын кээ бирлери гана, баштарынан өткөндөн кийин жок дегенде кандайдыр бир миссияны жана максатты сезгендигин айтышты. Жихадчылардын стандарттары боюнча да, бул адамдар дээрлик эч нерсе билбеген топторго кошулган, аларды аңкоо идеалисттер деп атоого болот. Түрмөдөн чыккандан кийин мындай адамдар көбүнчө идеологдордун жана террористтик лидерлердин таасирине кабылышат. Изилдөө көрсөткөндөй, “радикалдуу ишеним жана террористтер менен болгон байланыш алардын кайрадан кошулуу мүмкүнчүлүгүн жогорулатат” (Алтье, Леонард Бойл жана Хорган, 2019) (Altier, Leonard Boyle, & Horgan, 2019). Башка жагынан алганда, мындай адамдардын жалдоого көмөктөшкөн аң-сезимсиздиги алардын ойлонулган контр-баяндын жана колдоо көрсөтө алган авторитеттүү социалдык чөйрөнүн таасири астында дерадикалдашууга даярдыгын жогорулатат.

60. Убакыттын өтүшү менен ар кандай контекстте өз тажрыйбаларын карап чыгуу ЧТСларга, аларга эмне болгонун кайра баалоо мүмкүнчүлүгүн берет. Сирияга барып, айрым ЧТСлар чыр-чатактын маңызы жөнүндө ой-пикирлерин өзгөртүштү, бул адегенде бейкүнөө динге ишенгендерди зордук-зомбулуктан жана адам өлтүрүүдөн куткаруу үчүн күрөш катары кабыл алынган. Эми, бул карама-каршылык алар үчүн өлкөнү тоноп, өз кызыкчылыгы үчүн калкын жок кылып жаткан супер державалар менен энергетикалык корпорациялардын ортосундагы геосаясий тирешүү катары көрсөтүлүп жатат. Бул пикирди ЧТСлардын айрым туугандары да бөлүшөт, алар Сирия жаңжалын Батыш өлкөлөрү провокациялап, мусулмандарды бири-бирине каршы түртүп, алсыратуу максатында жасаган деп эсептешет. Учурда мындай көз карашты көпчүлүк адамдар колдобогондугуна карабастан, бул окуяга күбө болгондордун критикалык табылгаларына негизделгендиктен,

«Иншаллах сөзсүз түрдө халифат келет. Адамдар иштебей, өздөрүн диний ырым-жырымдарды аткарууга арнашат. Алар үй-бүлөлөрдү түзүшөт, эгер тойго акча жетишсиз болсо, халифат баарын өзүнө алат». ЧТС

ынанымдуу сезилет. Эл аралык коомчулук бул кабылдоолор иштин чыныгы абалына канчалык деңгээлде дал келээрин аныкташы керек. Эгер алар жок дегенде жарым-жартылай ырасталса, анда катышып жаткан бардык мамлекеттер жана корпорациялар согушкерлердин радикалдашуусу үчүн күнөөнү тең бөлүшүп, аларды дерадикалдаштырууга салымын кошуусу зарыл. Болбосо, мындай баяндар светтик, антидемократиялык жана батышка каршы саясий сезимдерди күчөтүүгө шарт түзүшү мүмкүн.

Согуштук иш-аракеттерде катышуу тажрыйбасынын психикалык ден-соолукка таасири

61. Согуш аракеттеринде катышуу дээрлик бардык адамдарда психологиялык жаракат алып келиши мүмкүн болгон олуттуу стресс катары каралышы мүмкүн. Көптөгөн стресстик кырдаалдардан айырмаланып, согуштук тажрыйба узак мөөнөттүү кесепеттерге алып келген психологиялык жаракатка алып келиши мүмкүн. (Малкина-Пых, 2005) (Malkina-Pykh, 2005). Камактагылардын окуяларын талдоо көрсөткөндөй, камакта отургандардын кеминде төрттөн бири согуштук аракеттерге катышуудан улам аларда травмадан кийинки стресстин белгилери болушу мүмкүн.³ Айрым респонденттер Сириядагы окуяларды талкуулоодон баш тартышты. Алардын баш тартуусу алардагы күнөө, уят, ачуулануу, коркуу жана кайгы сыяктуу эмоцияларды пайда кылган травмалык окуяларды эстегиси келбегендиктен болду деп божомолдоого болот. Согуш аракеттеринин катышуучуларына респонденттердин билдирүүлөрү боюнча баа берүүчү көптөгөн факторлор таасир этет (А. Л. Пушкарев, В. А. Доморацкий, Е. Г. Гордеева, 2000) (A.L.Pushkaryov, V.A.Domoratsky, & E.G.Gordeeva, 2000). Мисалы:

«Мен Сирияда болгонмун, бирок ал жөнүндө сүйлөшкүм келбейт. Мен жалдангандан кийин, өзүм жалдоочу болуп калдым. Андан кийин 2015-жылы топтон чыгууну чечип, Түркияга иштегени кеттим. Андан кийин магажихадка барасың деп айтышты. Мен корккон жокмун. Досум экөөбүз чек арага барып, аны кесип өттүк». ЧТС

■ Өмүрүнө коркунучту сезүү, өлүмдөн, жаракат алуудан, оорудан жана майыптыктан коркуу;

● Сурамжылангандардын бири жакын калган өлүмдөн коркуу сезимин мындайча сүрөттөгөн: *«Окопто жатып, тынымсыз ок чыгардык ... Жакын жерде үй бар болчу. Учак учуп баратып бомба таштады. Траншеяда отуруп, көзүмдү жумуп, өз жашоомду эстедим. Менин көз алдымда көптөгөн окуялар учуп өттү. Ошол учурда мени коркуу сезими каптады. Ошондо мен “ушунчалык эрте өлөмбү?” деп ойлодум*».

■ Согуш аракеттеринин түздөн-түз катышуучусунда келип чыккан стресс; ошол эле учурда, куралдаш жолдошторунун өлүмү же душмандарын өлтүрүү зарылдыгы менен байланышкан психо-эмоционалдык стресс;

3 Изилдөөнүн максаттары респонденттердин психикалык саламаттыгын диагностикалоону камтыбагандыктан, бул баалоо изилдөө тобунун курамына кирген психологдун алдын ала жүргүзүлгөн байкоолоруна негизделген, жана анын негизиндеги гипотеза болуп саналат, анын негизинде андан ары камактагылардын ушул категориясы менен иштөө үчүн сунуштарды иштеп чыгууга болот.

«Мен өзүмдү мусулман деп эсептейм. Баяндарга ылайык, мусулмандар муктаждарга жардам колун сунуусу керек... сен баарына даяр болушуң керек. Телевизордо жаңылыктарда Сириядан репортады көрсөтүп жатышат, көрүү оор болду. Ушундай болгон: жумуштан үйгө келгенимде, өзүмдү татыктуу мусулман деп эсептебегенимден ыйлачумун, мен бул жерде ыңгайлуулукта жашап, жыргал жатпаймбы, а тигил жакта адамдар жапа чегип жатат. Бирок, Сирияга келгенде ишкерлер менен нефтччилерди гана көрөсүз. Алар бири-бири менен согушуп жатат, эч нерсе өзгөрбөйт: дагы эле нефтччилер, ишкерлер жана курал. Мен бул чыр-чатакты саясий деп эсептейм. Башар Асад мындан пайда көрүүгө аракеттенип жатат, Түркиянын Америка, Англия, күрддөр ... сыяктуу эле өзүнүн кызыкчылыктары бар. Бардыгы абалдан пайдаланып калгысы келет». ЧТС

- *«Согушка активдүү катышпаганга аракет кылдым. Түшүнүп турдум: башыңды көтөрсөң, маңдайыңа ок тиет. Согуш талаасында курман болгондордун сөөгүн жана адамдардын өлүмүн көрүп, коркуп кеттим».*
  - Согуш кырдаалынын конкреттүү факторлорунун таасири (убакыттын жетишсиздиги, реакциянын ылдамдыгы, күтүлбөгөндүк, белгисиздик, жаңылык);
    - Согуштагы белгисиздик, күтүлбөгөндүк бир камалгандын аңгемесинде мындай сүрөттөлгөн: *«Мен каапырлар жана шииттер турган постко лимонканы [гранатаны] ыргытып жибердим. Граната дубалга тийип серпилип, мага карай секирип кетти. Ошол учурда менин бүт өмүрүм көз алдымда учуп өттү. Мен муну эч качан унутпайм».* ЧТС
  - Согуш аракеттери болуп жаткан жердин көнө элек климаты жана рельефи (суук аба, ысык, куйкалап тийген күн, ж.б.);
    - Дүйнөдөн бөлүнүү, башаламандык жана согуштун үрөй учуруу деңгээли үй шартындагы кадимки жашоодон айырмаланып, көпчүлүк күтүлбөгөн жерден баарын таштап, үйгө кетип калууга даяр болушат: *«Биз [Сирияга] келгенде, менин паспортумду алып коюшту. Ал учурда эч кандай согуш аракеттери жок болчу. Күндүз бир убакта мен тамак жегенге даярдандым, кокустан вертолеттун үнү угулду. Анан ышкырык угулуп, бизге 50-60тай бомбалар учуп түштү. Мен олтурган үйдө терезелер учуп кетти, дубалдар кулай баштады. Мен өтө коркуп кеттим, чабуулдан кийин таякеме барып паспортумду берүүсүн сурандым».* ЧТС
  - Күнүмдүк кыйынчылыктардан улам пайда болгон физикалык стресс (уйкунун жетишсиздиги, суу жана тамак-аштын жетишсиздиги, ж.б.);
    - Кыйынчылыктардан жана артка кетүүлөрдөн улам, айрым ЧТСлар өз чечимдеринен түңүлүп, аны маанисиз деп эсептей баштады: *«Алепподо жашоо оор болчу. Жарык жок, биз эскилиги жеткен үйлөрдө жашадык. Бизди дайыма бомбалап турушчу. Мен мусулмандарга жардам берем деп келген элем, бирок менин жардамым пайдасыз болуп чыкты. Алар бизге каршы учактарды, бомбаларды колдонушкан, дегеле Асаддын армиясы мыкты куралданган эле».* ЧТС
62. Бул мисалдар көрсөткөн потенциалдуу психикалык травмалар толук изилдөөнү жана дарылоону талап кылат, анткени бул адамдар келечекте үй-бүлөлөрүнө жана жамааттарына коркунуч туудурушу мүмкүн. Улуу Британиядагы жана АКШдагы акыркы изилдөөлөр көрсөткөндөй, согушкерлер “үй-бүлө мүчөлөрүнө дагы, бейтааныш адамдарга дагы зомбулук көрсөтүүгө жакын” (Кван ж.б., 2018) (Kwan et al., 2018). Бул материалдарда жалдоочулар колдонгон идеалдар үчүн баатырларча күрөшкөндөрдүн образынын бетин ачуу үчүн жакшы курал боло турган мисалдар келтирилген.

Болочок кесепеттери

63. Айрым респонденттер Сириядагы согуш кызыгууну жоготконуна карабастан, мындай окуялар башка мамлекетте болуп калса, барууга даяр адамдар чыгат деп ишенишет. Бул ЧТС тарабынан дүйнө коомчулугуна коркунуч сакталуусун билдирет. Ушул жерде белгилей кетүүчү нерсе, өз өлкөлөрүнө кайтып келген ЧТСлар көбүнчө толук радикалсызданышпайт. Иренжүү (ЧТСлар көбүнчө кабылат), чыр-чатактан чыгуу жана радикалсыздануунун (мындай иштер аз гана объективдүү далилдер менен бекемделет) ортосунда айырмалар бар. ЧТСлар жалпысынан өз өлкөсүнүн мамлекеттик жана сот тутумун сынга алышат. Алардын үй-бүлө мүчөлөрү көбүнчө окшош көз караштарды, пассивдүү болсо дагы карманат. Саясий ислам (исламизм) Батыштын демократиялык башкаруу тутумдарынын кемчиликтерине жооп катары пайда болгонун белгилей кетүү керек. «Аль-Каида», ДАИШ, «Жебхат ан-Нусра», «Хизб ут-Тахрир» – бул кыймылдардын бардыгы исламизм идеяларын ишке ашыруу ыкмалары менен гана айырмаланат. Чет өлкөдө Ислам мамлекетин түзүүдөн көңүлү калган айрым адамдарды өз өлкөсүндөгү кырдаалды оңдоо идеясы кызыктырышы мүмкүн. Бул бир нече ЧТСлар же башка радикалдашкан адамдар биригип, саясий же диний көйгөйлөрдү чечкенде, ички террордук коркунуч күчөйт дегенди билдирет.
64. Эгерде бийликтеги саясатчылар исламдык деген саясатты жана мыйзамдарды жайылтуу менен диний картаны ойнотууну чечсе, анда бул тобокелдиктер күчөйт. Мунун ишке ашыруу ыктымалы бир топ эле жогору. Сурамжылоонун жыйынтыктары көрсөткөндөй, жаш кыргызстандыктардын басымдуу көпчүлүгү так диний көз караштагы саясатчыны колдошот (Насритдинов ж.б., 2019) (Nasritdinov et al., 2019). Бул саясий мамиле диний азчылыктарга терс таасирин тийгизе турган секулярдык мамлекеттен “ислам” мамлекетине өтүшү мүмкүн деп болжолдойт. Андан тышкары, жалпысынан исламды чечмелөө ар кандай жана ийкемдүү болсо, экстремисттер исламга карата чектелген жана категориялык көз карашта. Өлкөнүн учурдагы светтик статусунан ар кандай четтөө, диндердин ичиндеги көз караштардын плюрализмине жол берүү, балким алардын кайраттуулугун арттырат. Исламдын кандайдыр бир радикалдык эмес версиясын кабыл алуу, негизинен мусулман калкы бар башка өлкөлөрдө көрүнүп тургандай, алардын “ислам” мамлекетинин версиясына карата орунсуз кадам же ал тургай коркунуч катары кабыл алынышы мүмкүн. Ушул себептерден улам, мамлекет үчүн бул көйгөйдү таанып, анын өсүшүн жана начарлашын күт-

«Демократия – каапырлардын тутуму. Ютубдагы даваттар [насааттар] чындыкты айтышат, алар биз сүннөткө ылайык жашашыбыз керек деп ырасташат. Исламдын принциптерин иш жүзүнө ашыруу керек. Менин Куръандан окуп, билгендеримдин бардыгы биздин жашообузга тиешелүү жана алардын [жалдоочулардын] согуш жөнүндө айткандары туура. Биздин окумуштуулар түрмөгө түшүп калуудан коркуп, ачык айтуудан коркушат». ЧТС. Белгилей кетчү нерсе, бир аз сандагы адамдар дагы эле болсо ал ишке ишенишкенин мойнуна алышса да, эч ким согуштан ыракат алганын, атүгүл катышуучу топтордун катарына киргенин мойнуна алган жок.

пөстөн, аны чечүүгө аракет кылуу маанилүү. Чет элдик террорист-согушчандардын кайгылуу окуяларына негизделген контр-баяндарды камтыган дерадикализациялоого багытталган жана жакшы каржыланган программа өкмөттүн ишинин борборунда болушу керек.

Дерадикалдаштыруу жана кайра интеграциялоо

Контекст

65. Үч маанилүү жана өз ара байланышкан контексттик фактор жаштардын радикалдашуу сезимталдыгын күчөтөт. Бул жергиликтүү экономикалык мүмкүнчүлүктөрдүн жетишсиздиги, көптөн бери чечилбей келе жаткан этникалык чыр-чатак жана кеңири жайылган коррупция калктын кедей катмарларын эксплуатациясында дагы, сот адилеттиги тутумунун начардыгында дагы байкалды. Жалпысынан бул факторлор саясий нааразычылыкты пайда кылды, бул көпчүлүктү халифат жөнүндөгү мифтик түшүнүктөргө негизделген идеалдаштырылган саясий тутумга умтулууну уланта берет. Белгилей кетүүчү нерсе, ЧТСнын көңүлүн калтырууга идеянын өзү эмес, “шариат өлкөсүн” түзүүгө катышкан адамдардын жүрүм-туруму себеп болгон. Демек, биз кандайдыр бир дерадикалдаштыруу демилгесин туруктуу кылалы десек, анда ушул үч маселе өкмөттүн өзгөчө көңүл буруусуна арзыйт.
66. Бул экономикалык жана саясий алсыздыкты Сирияда диний иденттүүлүккө негизделген гуманитардык кийлигишүү үчүн же идеалдуу жана адилеттүү “Халифат” куруу идеясы үчүн теологиялык негиз түзгөн экстремисттик дааватчылар колдонушат. Бул дааватчылардын Сириядагы жаңжалга чейин болушу мүмкүн болгон иш-аракеттери экстремисттик идеяларга алданып калган радикалдык диний чөйрө башка кагылыш чордондорунда дагы аныкталды. Бул дааватчылар Сириядагы потенциалдуу ЧТСлар үчүн кийинки кадрларды тартуу, радикалдаштыруу жана логистикалык тармакты түзүү үчүн негиз түзүшкөн. Алардын риторикасынын жагымдуулугун арттыруучу өзгөчөлүктөрүнүн бири – жеке пландарын ишке ашырууга тоскоол болгон, аларды жашоо үчүн тынымсыз күрөшкөн, көптөгөн үй-бүлөлөрдү акча табуу үчүн бөлүнүп-жарылууга мажбур кылган кеңири жайылган коррупцияны белгилөө. Расмий мусулман лидерлери экстремисттердин зордук-зомбулук аракеттерин актоо үчүн ыйык тексттерди чечмелөө жөндөмүнө кыйла натыйжалуу каршы тура алышкан, бирок алар кыргыз коомчулугун чынчылдыкка, акыйкаттыкка, тынчтыкка жана ынтымакка чакырган окууларды жайылтуу үчүн жетиштүү аракеттерди көрбөй жатышат. Кыргызстандын руханий лидерлери коомдун бардык тармактарындагы коррупцияга каршы күрөшүүгө багытталган фундаменталдык диний адеп-ахлак принциптерин жайылтуучу, ошондой эле жалпыга таанылган тарыхый прототипке ээ болбогон “Ислам мамлекетин куруу” сыяктуу радикалдык жана согушчан чечмелөөлөргө теориялык жактан кыйла натыйжалуу теологиялык каршылык көрсөтүүчү көзкарандысыз күч катары өз аброюн көтөрүшү керек.

Кайтып келүү себептери

67. ЧТСлардын көпчүлүгүнүн өз мекенине кайтып келүү себептери алардын тигил же бул даражада террористтик уюмдарга катышуу жана Сириядагы чыр-чатактын мүнөзү жөнүндө иллюзияларын жоготкону менен байланыштуу. Ушул фактынын өзү эле дерадикалдаштыруунун келечегине карата оптимизмди пайда кылат. Бул изилдөө түзүлүп жаткан дерадикалдаштыруу программаларын түздөн-түз карап чыкпаса дагы, ЗЭК, дерадикалдаштыруу жана башка терроризмге каршы саясат жана иш-аракеттерге салым кошууга багытталган. Демек, ушул максатка жетүү үчүн корутундулар жана сунуштар тиешелүү түрдө иштелип чыккан.
68. ЧТСлардын кайтып келишинин эң көп кездешкен себеби өз кезегинде алардан кооптонушкан үй-бүлөгө кам көрүү. Экинчи орунда туруктуу коркунучта жашоодон келип чыккан коркуу сезими. Абактагылардын көпчүлүгү баргандыгына өкүнүшөт, көпчүлүгү жасаган иштерине өкүнүшөт. Жарымынан көбү өздөрү жаңы кабыл алган радикалдык салафи жана исламчыл мусулман динин тутунууну улантып жатышат, бирок (жок дегенде азырынча) жихад идеясын таанышпайт. Бардык камалгандар депрессияга кабылып, аларга коюлган айыптар менен чыгарылган өкүмдөргө наарызы болушууда. Көпчүлүгү аларды күнөөнү мойнуна алдырыш үчүн укук коргоо органдарынын кызматкерлери тарабынан кыйноого алынган деп ырасташат.
69. Кошулган топтордун жүйөлөрүнө жана жүрүм-турумуна нааразы болуу дагы бир маанилүү фактор болгон. Биринчи кезекте, топтордун ортосунда ачык, айыгышкан атаандаштык болгон, бул ЧТСлардын аң-сезиминде жекече чыр-чатакты пайда кылган. Алар кошулган топ, мүчөлөрүнүн берилгендигин чыңдоо үчүн зарыл болгон сапаттарды көрсөтө алмак тургай, өзүн-өзү жок кыла баштады. Топ, ар кандай сын-пикирлерди коркутуу катары баалап, ошону менен адамдард ого бетер чачыратты. ДАИШтин саясатына макул эместиги үчүн өлүм жазасына өкүм кылынгандан кийин, жок дегенде бир ЧТС качууга аргасыз болду. Согушта өлүп калуудан же жаракат алуудан коркуу айрым ЧТСлардын кайтып келүү чечимине да таасирин тийгизди. Согуш аракеттерине катышкандардын бешөө жаракат

“

«Мен Сирияда жүргөндө атам каза болуп калган. Мени ойлоп тынчсызданганынан каза болду деп айттышты. Мен үй-бүлөм жана апам үчүн кайтып келдим. Сирияга байланыштуу апам: “Өлгөндөр маркумду жерге берсин, келечекке көз чаптыр жана өткөндө жашаба”». ЧТС

“

«2014-жылы Сирияда ар кандай уюмдар жамааттарга, топторго бөлүнө баштады. Муну көрүп, мен Сириядан кетүүнү чечтим. Жамааттардын ортосундагы чыр-чатактар куралдуу тирешүүгө айланды. Мен мусулмандарды өлтүргүм келген жок. Мен мусулмандарга жардам бергим келди, бирок менин жардамым пайдасыз болуп чыкты. Бардык аракетимдин текке кеткенин түшүнүп, кетүүнү ойлондум». ЧТС

алышкан. Алар стационардык дарыланууга муктаж болуп, ал үчүн Түркияга жөнөтүлгөн. Түрк бийлиги аларды ЧТС деп таап, Кыргызстанга депортациялаган.

70. 38 ЧТСнын үчөө террордук актыларды жасоо боюнча конкреттүү максат менен кайтып келишти. Бир согушчандын айтымында, Россиянын аскер аба күчтөрү сокку уруп, андан кийин урандылардан аялдар менен балдарды сууруп чыгып жатканда, ал Россияга барып, өч алууну, “ал жакта террордук акт жасоону” чечкен. Бирок, анын пландары Казакстанга келгенде өзгөргөн. Эки адам Абу Салох тарабынан Оштогу Ахмадия Мусулман Жамаатынын башчысын өлтүрүү үчүн жиберилген топтун мүчөсү болгон. Бул пландаштырылган өлтүрүү сириялык террордук топ тарабынан башка өлкөдө ийгиликтүү ишке ашырылган бир нече болбосо, бир гана аракет болгон.

Сурактар жана кыйноолор

71. ЧТСлардын көпчүлүгү алардын укуктары бузулгандыгын, анын ичинде Кыргызстанда кармалгандан кийинки кыйноолор жөнүндө билдиришти. Бул изилдөөдө бул маселени атайын изилдөө камтылбаганы менен, камактагы 38 адамдын 16сы өз маектеринде аларга карата кыйноолор жөнүндө билдиришкенин белгилей кетүү керек. Бул маалыматты көзкарандысыз текшерүү мүмкүн болгон жок, бирок, укук коргоо уюмдарынын өлкөнүн коопсуздук күчтөрүндө кыйноолорду колдонуу практикасы жөнүндө айыптоолорунун жана билдирүүлөрүнүн окшош мүнөзү бул маалыматтардын ишенимдүү экендигин көрсөтүп турат. Алты маектеш да күч түзүмдөрүнүн жана сот органдарынын кызматкерлеринен опузалоо жана пара талап кылуу болгондугу жөнүндө айтышты, түрмөдө отурган бир адам \$5000 пара талап кылынды деп жатат. Бул маалымат камактагылардын дүйнө таанымын жана аларды натыйжалуу дерадакалдаштыруу үчүн зарыл болгон чараларды талдоодо эске алынышы керек.
72. Кылмышка шектүүлөрдү ыкчам жана натыйжалуу суракка алуу укук коргоо жана чалгындоо органдары тарабынан терроризмге каршы күрөшүү стратегиясынын маанилүү бөлүгү болуп саналат. Секьюритизация деңгээли жогору болгон өлкөлөрдө кыйноолор тез жана натыйжалуу жыйынтыктарды берет деген терең ой-пикирлер бар. Бул ишеним чындыгында кыйноолор башка кылмышка шектүүлөрдүн аты-жөнүн, ошондой эле аларга каршы көрсөтмөлөрдү ала тургандыгы менен бекемделет, ал кылмыш ишин козгоодо ийгиликтүү колдонулат. Бирок, ушул жол менен алынган маалыматтын ишенимдүү экендиги жана ошол эле учурда баалуу маалыматтын башка, ишенимдүү ыкмаларды колдонуу менен алынышы мүмкүн экендиги жөнүндө эч кандай далил жок. Укуктук жана этикалык стандарттар Кыйноолорго каршы негизги аргументтер болуп саналат, бул өз кезегинде терроризмге каршы күрөшүү жана террористтик актылардын алдын алуу боюнча айыпталуучуларга ынанымдуу көрүнбөйт. Андан тышкары, террористтер, алардын ою боюнча, жумшактыкка татыктуу эмес, анткени алар өзүлөрү башкалардын укуктарын сыйлашпайт. Ошондуктан, бул маселени биринчи кезекте коопсуздукту камсыз кылуу, терроризм жана радикалдашуу менен күрөшүү маселеси катары кароо керек. Ушул контекстте жүргүзүлгөн изилдөөлөр сурак учурунда кыйноо натыйжасыз экендигин бир нече жолу көрсөттү (O'Mara, 2015) (O'Mara, 2015). Террорчулардан, айрык-

ча идеологиялык мотивдерди жетекчиликке алган адамдардан маалымат алуунун башка да натыйжалуу ыкмалары бар. Сурак учурунда кыйноолордун кесепеттери келечектеги террордук коркунучтарды аныктоонун натыйжалуулугуна терс таасирин тийгизиши мүмкүн, ошондой эле кыйноого кабылган ЧТСлар үчүн радикалсыздануу жана коомго кайра кошулуу кыйыныраак болот.

Түрмөдө кармоонун шарттары

73. Камакта кармоо шарттары мурдагы ЧТСларды андан ары радикалдаштырбоо жана дерадикалансызданууну каалагандардын потенциалын максималдуу жогорулатуу үчүн өтө маанилүү. Практика көрсөткөндөй, абакта отурганда дерадикалдаштыруу көйгөйүн чече албагандыктан, террорчулар боштондукка чыккандан кийин мындан да катаал зордук-зомбулук кылмыштарын жасашат (Стерн жана Паскарелли, 2020) (Stern & Pascarelli, 2020). Кыргызстанда көйгөйдү чечүү үчүн белгилүү бир чаралар көрүлүп жатат, бирок, кармалгандарды-экстремисттерди бөлүп кармоо жаатында гана, бул үчүн 2016-жылы экстремизмге жана терроризмге каршы туруу мыйзамдарына өзгөртүүлөр киргизилген. Мындай кылмыштар үчүн соттолгон камактагылар эми башка кылмышкерлерден бөлүнүп, катуу шартта кармалууда. Жөө басуу үчүн бөлүнгөн бир сааттан башка учурларда, мурдагы ЧТСлар билим алууга, кесиптик билим алууга жана башка нерсе менен шугулданууга мүмкүнчүлүгү жок өз камераларында туруктуу кармалышат. Бул кырдаал башка камалгандардын радикалдашуусун алдын алса дагы, ЧТСлардын өзүлөрүнүн андан ары радикалдашуусуна шарт түзөт, анткени бул алардын нааразычылыгынан алагды болууга жол бербейт жана кесиптик билим алуу аркылуу мыйзамдуу түрдө аларды коомго интеграциялоого даярдай албайт. Түрмөлөрдө дерадикалсыздандыруу программалары ишке ашырылбайт.
74. Камактагылар аларга берилген жазаны пропорционалдуу эмес жана адилетсиз деп эсептешет. Айрымдардын айтымында, алар Сирияга асыл миссия менен – аялдар менен балдарды коргоо үчүн барган. Ошондой эле алар өздөрүнүн бардык “кылмыштары” Кыргызстандын чегинен тышкары жерде жасалган деп ырасташат жана ошондуктан өлкөнүн мыйзамдарынын юрисдикциясынын аларга тиешелүүлүгүнө күмөн санашат. Башкалары болсо, алар шарият мыйзамдары менен жашоону каалашса, эмне үчүн аларды экстремизм жана терроризм үчүн айыптап жатышканын сурап жатышат. Мунун өзү, буга чейин болуп келген чечмелөөлөрдүн ар түрдүүлүгүн ачып берүү үчүн, кыргыз мусулмандарынын арасында шарият концепциясы жетишээрлик кеңири талкууланбагандыгын күбөлөндүрөт. Сынчыл дебаттардын жоктугу аны экстремисттер жактаган бирдиктүү идея катары кабыл алууга мүмкүндүк берди, ал эми орточулдар болсо мунасага барып жатышат. Көпчүлүк Сирияга ушул мыкаачылык менен күрөшүү үчүн баргандыгын баса белгилеп, эч кимди өлтүргөн жокпуз же зордуктаган жокпуз деп жатышат, бирок азыр аларга мындай оор кылмыштар үчүн соттолгондордон да жаман мамиле жасалууда.
75. Көңүл бурууга татыктуу кийинки жагдай – түрмөдөгү ар кандай экстремисттер менен террорчулардын чогуу жашоосу. Башка камалгандар терроризм жана экстремизм боюнча айыпталгандардан өзүнчө кармалып турса, бул экинчи категорияга кошумча бөлүнүү жок. Бул топко экстремизмдин зом-

булук түрлөрү үчүн (мисалы, ДАИШтин мүчөлөрү) жана зомбулуксуз экстремисттик иш-аракеттери үчүн (мисалы, ХуТун мүчөлөрү) соттолгон адамдар кирет жана бир камерада кармалышы мүмкүн. Бир жагынан, бул абактагылардын ортосунда талаш-тартыштарды туудурса, экинчи жагынан, буга чейин зомбулук колдонууга даяр эмес адамдарды радикалдаштырышы мүмкүн. Мындан тышкары, зомбулукка жол берген экстремисттер, ХуТ сыяктуу зомбулуксуз топтордун мүчөлөрүнөн тармактык байланышты түзүүнү үйрөнүп алышы мүмкүн. Көпчүлүк камалгандар үй-бүлөлөрүнөн же өз уюмдарынын мүчөлөрүнөн кийирүүлөрдү алып турушу менен (түрмөдө отургандардын көпчүлүгү түрмө тамактарын халал деп эсептебегендиктен аларды жешпейт, сырттан тамак алдырышат) бири-бирин окутуу жана радикалдашуу коркунучу күчөйт.

76. Кандайдыр бир жагынан алганда, экстремизмдин зомбулуктуу жана зомбулуксуз түрлөрүнүн мүчөлөрүн чогуу кармоо, ар кандай зомбулуктуу экстремисттик топтордун мүчөлөрүн чогуу кармоого караганда кооптуураак. Баары бир, ХуТ, ДАИШ, жана ЖаН топторунун түпкү максаты бир – саясий халифат түзүү. Алардын ыкмалары методологиясы боюнча гана айырмаланат, ал тургай көпчүлүк учурда ачык айтылган формулировка жаатында гана. Ошол эле учурда, ДАИШ менен ЖаНдын түрмөдө отурган мүчөлөрүнүн ортосундагы атаандаштыктын жана кастыктын далилдери бар. ЖаНдын мүчөлөрүнүн айтымында, ДАИШтин жактоочулары саясий себептерден улам алардын шериктештерине кол салып, өлтүрүшкөн. Мындай куугунтуктарды актоо үчүн, алар бири-бирин динден чыкты деп айыпташат.

ЧТСДЫ РЕАБИЛИТАЦИЯЛОО ЖАНА КАЙРА СОЦИАЛДАШТЫРУУ ■

Дерадикалсыздандыруу жана кайра интеграциялоо

77. “Кыргызстандагы дерадикалдаштыруу жана реабилитациялоо программаларына байланыштуу күтүүлөрдү реалдуу деп айтууга болбойт”. (түрмөлөрдөгү экстремизм боюнча эксперт). Алар мындай программалардын натыйжалуулугун жана пайдалуулугун түздөн-түз четке кагуудан баштап, алардын натыйжалуулугуна өтө эле ишенчээктиктен оптимисттик ишенимге чейин өзгөрүп турат. ЧТСлардын жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн эч кимиси кандайдыр бир дерадикалдаштыруу же реинтеграциялоо иш-аракеттерине тартылган эмес. Буга байланыштуу өлкөдө эл аралык уюмдар же донор-өлкөлөрдүн каржылоосу менен долбоорлор гана ишке ашырылды. Экстремизмге каршы узак мөөнөттүү келечекте күрөшүү жана коопсуздуктун коркунучтарын алдын алуу үчүн, ЧТСларды реабилитациялоо жана реинтеграциялоо боюнча туруктуу улуттук программалар керек. Ал үчүн жергиликтүү жамааттарды социалдык туруктуулукту бекемдөөгө тартуу керек, бул мурдагы ЧТСларга кайталанбоого, ошондой эле адамдарды экстремисттик жана террористтик топтордун катарына тартууга жана радикалдаштырууга жол бербейт (Дечесн жана Де Рун, 2013, 90-бет) (Dechesne & De Roo, 2013, p.90). Бул өз кезегинде жумушсуздук, басмырлоо жана социалдык ажыратуу сыяктуу социалдык көйгөйлөрдү жоюуну талап кылат. Стратегияларды, программаларды жана демилгелерди ийгиликтүү жүзө-

гө ашыруу натыйжалуу баарлашууну талап кылат, ал эми альтернативдүү баяндоолор жана каршы баяндар чечүүчү ролду ойнойт. Жогоруда, ушул окуялардын негизин түзө турган айрым темалар баса белгиленди, мисалы, согушчандар туш болгон көңүл калуу. Акыйкаттуулукка умтулуу жана башкаларга кам көрүү сыяктуу идеялар экстремисттик баяндарда кандайча эксплуатацияланып жаткандыгына караганда жагымдуураак көрүнүшү керек. Алардын катарына “Бул жактагы балдарга жана аялдарга жардам бериңиз!”, же “Өз өлкөң үчүн баатыр бол!” деген чакырыктар кириши мүмкүн. Мүмкүн болушунча натыйжалуу жана жагымдуу болуш үчүн, мындай баяндарды ар кандай жалпыга маалымдоо каражаттары, анын ичинде толук метраждуу документалдык фильм же көркөм тасмаларды көрсөтүү менен, ар дайым жайылтып турушу керек.

78. Кыргызстанда учурдагы дискурс көбүнчө жихадчы-такфир идеологиясын четке кагууга багытталган диний реабилитацияга көбүрөөк багытталган. Бул эч кандай натыйжа бербейт окшойт, анткени сурамжыланган ЧТС, алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн же эксперттердин эч бири бул программалардан эч кандай жүйө келтиришкен жок. Экстремизмге каршы туруу жагынан алганда, Кыргызстандагы негизги исламдук дискурс жакшы болгон учурда натыйжасыз, начар болгондо натыйжа бербейт. Айрым маектерде такфиризм идеяларына үгүттөгөн Кыргызстандын мурунку муфтий (Чубак ажы Жалилов) эскерилген. Экстремисттик теологияга ийгиликсиз чабуул жасоонун ордуна, мусулман лидерлери чынчылдык, боорукердик жана тынчтыктын диний окууларына басым жасап, позитивдүү билдирүүлөрдү тарата башташыбыз керек. Динден четтөөчүлүктү айыптоо концепциясы мамлекеттин светтик конституциясына гана каршы келбестен, өлкөдө экстремизмге жол ачат деп тактоо керек.

79. Диний лидерлер адамдарды динден чыккан деп айыпташканда, алар тандаган ишенимине кирүүгө мүмкүнчүлүк беришпейт жана барган сайын тышкы топту аныктоонун критерийлери үчүн прецеденттерди белгилешет. Бул тенденцияны респонденттердин көрсөтмөлөрү бир нече жолу тастыктады. ЖаНдын дагы, ДАИШтин дагы радикалдык үгүттөөсүндө шииттердин динден чыккандыгы ар дайым баса белгиленип, ЧТСлар шииттерге каршы экендиги айдан ачык көрүнүп турган. Динден чыккандыкта айыптоо Ахмадий-муслим Юнусжан Абдулжалиловду Кыргызстанда террорчулар өлтүргөндүгүн актоо үчүн да колдонулган. Алар атүгүл кээ бир жихадчылардын башка жихадчылар тарабынан динден чыккан деп өлтүрүлүшүн да актоого аракет кылышат, бул ЖаН жана ДАИШ мүчөлөрүнүн ортосундагы зомбулукка айланган чыр-чатактардын мисалынан көрүнүп турат. Жалпысынан алганда динден чыккандык – бул бүлдүргүч идея, эгерде расмий дискурста бекемделип калууга ага мүмкүнчүлүк берилсе, анда зордук-зомбулуктун чыгышына же ал тургай өлкөнүн мусулман коомчулугунун ортосунда кагылышууга алып келиши мүмкүн. Диний лидерлердин динден чыккандык идеясын азыркыдай бир тараптуу ыкма менен колдонушу ар кандай пи-

“Мен жана менин шериктерим Ахмадий сектасынын мүчөсүн өлтүргөндүк үчүн соттолдук. Ахмадийлер мусулман эмес. Киши өлтүргөндөн кийин бир ирет жаңылыктарды көрдүк, ал жерде Ахмадийлер жөнүндө суроо берилди. Ал алар мусулман эмес деп жооп берди.”

кирлерди жаратып, мусулмандарды бөлүп-жарып жатат, бул, башкача айтканда, коомдо фитна (башаламандык) жаратуудан сактангыла деген ошол эле Куръанга карама-каршы келет. Анын ордуна, лидерлер ислам дининде ишенимди чынчылдык, адилеттүүлүк, тынтык жана элге кызмат кылуу принциптерин колдонууга үндөгөн ар кандай позитивдүү окууларды колдонсо болмок. Ошондо, алар диний милдетин аткарып гана тим болбостон, коомдун өнүгүшүнө жана коопсуздуктун бекемделишине салым кошушмак.

80. Диний реабилитация диний экстремизмге жана терроризмге каршы күрөшүүнүн борбордук бөлүгү болуп саналса да (Гунаратна, 2015) (Gunaratna, 2015), бул изилдөө көрсөткөндөй, ЧТ-Слар негизинен дин жагынан сабатсыз; алардын билимдери жана окугандары негизги ырым-жырымдарды гана камтыйт. Начар ойлонулган жана үстүртөн жасалган диний реабилитация боюнча демилгелер тескери натыйжага алып келүүсү мүмкүн: динге болгон кызыгууну ойготуу, бул иш насаатчысыз жасалса, радикалдык ишенимдерди кабыл алууга алып келиши мүмкүн. Мындан тышкары, дин боюнча ар кандай талкуу радикалдуу маанайдагы камалуучу тарабынан алардын ишениминин чындыгына шек келтирүү үчүн агрессивдүү аракет катары кабыл алынат. Бүтүндөй өлкө сыяктуу эле, жаза аткаруу тутумунда да диний реабилитациялоону талаптагыдай жүргүзө ала турган абройлуу теологдор жетишсиз экендигин эске алсак, зордук-зомбулуктан баш тарттырууга багытталган психологиялык жана башка реабилитациялык чараларга басым жасоо максатка ылайыктуу. Диний реабилитация адамдын динге ишенгендик деңгээлин, анын зомбулук көрсөткөн фактыларын, террористтик уюмдар менен болгон байланыштарынын мүнөзүн, мотивдерин, ж.б., ошондой эле аны менен байланышкан адамдардын мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен жүргүзүлүшү керек.

«Түрмөдө мен дин боюнча окуй баштадым. Мени менен бир камерада Сирияда болуп келген жигит отурат. Ал мага араб тилин үйрөтөт. Биздин убактыбыз көп, чогуу Куръан окуйбуз, хадис окуйбуз. Китептерди бизге көбүнчө туугандарыбыз алып келишет». ЧТС

Психологиялык реабилитация

81. Жогоруда көрсөтүлгөндөй, чыр-чатакка байланышкан травма алышкан же башка психологиялык көйгөйлөргө кабылышкан болушу толук мүмкүн. Тиешелүү көңүл бурулбаса, үй-бүлөлүк зомбулуктун оор түрүнө жакын болгондуктан, үй-бүлөлөрүнө коркунуч туудурушу же алар терроризм жолуна кайтып келишсе мамлекеттин коопсуздугуна коркунуч келтириши мүмкүн. Башка изилдөөлөр көрсөткөндөй, дерадикализациялоо программалары “белгилүү бир террорчунун мотивине жана идеологиялык көз карашына жараша адаптацияланып,

«Кайра келгенден кийин ар бир адам психологдун жардамына муктаж деп эсептейм. Жетимдерди медресеге психологдон дарылануудан кийин гана медресеге жайгаштырса болот. Аларды ал жакка түз эле жөнөтүүгө болбойт. Менин уулума да [түрмөдөн] бошогондон кийин психолог керек болот». ЧТСнын апасы

өзүнчө иштелип чыгышы керек” (Бертрам, 2015, 126-б.) (Bertram, 2015, p. 126). Жеке дерадикалдаштыруу программалары жеке адамга мүнөздүү болгон “түртүү” жана “тартуу” факторлорун түшүнүүнү талап кылат. Натыйжалуулукту камсыз кылуу үчүн “идеологиялык гана эмес, ошондой эле психологиялык факторлорду, ошондой эле алардын ортосундагы өз ара байланышты эске алуусу керек” (Дечесн жана Де Рун, 2013, 90-бет) (Dechesne & De Roon, 2013, p. 90, p.90). Айрым эксперттер (Штерн, 2010) (Stern, 2010) мусулман өлкөлөрүндө болуп жаткандай диний же идеологиялык факторлорго гана таянуу тенденциясынан сак болушат. Радикалдаштыруу инсандардын белгилүү бир топко таандык болуу сезимин таануу жана өзүнө алуу муктаждыгын жарым-жартылай канааттандырды. Көбүнчө дерадикалдаштыруу жана реинтеграциялоо тууралуу эч нерсе билбеген ЧТ-Слардын үй-бүлөлөрү мындай кийлигишүүлөрдүн маанилүүлүгүн инстинктивдүү түрдө түшүнүшөт. Мындай психологиялык жардам программалары реабилитациялоого өбөлгө түзгөн натыйжалуу кайра социалдашуу процесстерин колдоого алышы керек. Реабилитациялоо программаларынын стратегиялык максаттары адамдын жетилгендигин адекваттуу деңгээлде өнүктүрүүнү камтышы керек, анда адам өзү чечим кабыл ала алат, когнитивдик бурмалоолорду айырмалай алат жана сырттан колдоо издебей, өзүнүн ички ресурстарына таянат.

Жергиликтүү жамааттарды тартуу

82. Көпчүлүк эксперттер социалдык чөйрө менен байланышкан көйгөйлөрдү көтөрүп, туура чөйрөнү түзүүнүн зарылдыгын белгилешти. Алар радикалдашуунун алдын алууда жана ага каршы турууда жамааттын ичиндеги ден-соолук жана позитивдүү мамилелер маанилүү роль ойной тургандыгын баса белгилешти. Жергиликтүү жамааттар жазасын өтөп бүткөн ЧТ-Сларды кабыл алууга даяр болушу керек. Азыркы учурда, бул адамдар кайтып келе турган жамааттардын көпчүлүгүндө дагы деле ХуТ, ЖаН жана ДАИШ сыяктуу экстремисттик жана согушчан кыймылдарга тилектеш адамдар бар. Ушул шарттарда эркиндикке чыккан кээ бир камалуучуларда кайра кайталоо тобокелдиги жогору. ЧТ-Сларды коомго ийгиликтүү кайра интеграциялоо жаңы руханий же социалдык максатка жетүүгө жардам берген социалдык жана коомдук иш-аракеттерди талап кылат.

«Багдадинин [ДАИШ] дүйнө жүзү боюнча өз адамдары бар. Алар кимдин кайда экенин, канча бир тууганы түрмөдө отурганын, ким эмне жөнүндө сүйлөшүп жаткандыгын билишет. Балким, качандыр бир кезде өздөрүн көрсөтүшөт». ЧТС

«Адам кандайдыр бир [социалдык же руханий] көз карашты көрүп, кандайдыр бир көз-карашты калыптандырганда, башка нерсе менен байланышка ээ болот, мисалы, күрөш клубундагы досторунан же ошол эле радикалдаштырылган видеолордон айырмаланат. Бул өтө маанилүү. Азырынча мындай максаттуу аракеттердин мисалдарын көрө элекмин.» (жаштар саясаты боюнча эксперт).

83. Маектешүүлөрдү талдоо көрсөткөндөй, камалгандардын жакындарынын көпчүлүгү укук коргоо органдарына ишенишпейт жана көбүнчө, алардын үй-бүлөлөрүнүн айрым мүчөлөрү Сирияга ЧТС катары кеткендигин жашырышат. Экинчи жагынан, укук коргоо органдарына ишенип, өз көйгөйлөрүн ачык билдирип, мамлекеттен жардам күткөн адамдар колдоо алышкан жок жана кырдаалдан көңүлдөрү калды. Жыйынтыгы көрсөткөндөй, көптөгөн ЧТСлар терроризмден баш тартып, Кыргызстанга кайтып келүү чечиминде туугандары чоң роль ойношкон. Изилдөөнүн жыйынтыктары ошондой эле үй-бүлөлөрдүн ЧТСны колдоого жана аларды дерадикалсыздандырууга жардам берүүгө даяр экендигин көрсөтөт. Бирок, учурда бул үй-бүлөлөргө аталган көйгөйдү чечүүдө маалымат, кеңеш же ресурстар жагынан болобу, эч кандай колдоо көрсөтүлбөйт. Мисалы, кээ бир ЧТСлар травма алгандан кийин психологиялык (психикалык) жардамга муктаж болушат, ушул эле учурда үй-бүлөлөрдүн көпчүлүгү аны камсыздай алышпайт же жетиштүү колдоо көрсөтө алышпайт.

«Биздин бардык жарандар кайтарылышы керек деп эсептейм Себеби биздин [өкмөт] азыр [Кыргызстанда] жүргөндөргө да эле жардам бере албайт. Бардыгы, анын ичинде чиновниктер, өз чөнтөгүн кантип толтурууну гана ойлошот.». ЧТСнын тууганы

84. Экстремисттердин жана террорчулардын туугандары алар менен түз байланышта болгондуктан, аялуу топ бойдон калууда. Эгерде үй-бүлө мүчөлөрү ЧТС идеологиясын колдобосо, анда үй-бүлөдө чыңалуу пайда болушу мүмкүн. Ошол эле учурда, үй-бүлөлөр караланып, дээрлик автоматтык түрдө укук коргоо органдарынын шектенүүсүнө кабылышат. Ошондуктан, үй-бүлөлөр да радикалдашуу, криминалдашуу жана психикалык саламатык көйгөйлөрүнө аялуу болуп, аларды натыйжалуу чечүү үчүн мамлекеттин колдоосу талап кылынат. Үй-бүлөлөргө көрсөтүлгөн ар кандай жардам эки тараптуу пайда алып келет. Бул аларды жогоруда айтылган аялуулуктардан гана коргобостон, ошондой эле ЧТСларды дерадикалдаштыруу жана рецидивдин алдын алууга салымын кошуу жөндөмүн бекемдейт.

ТЫЯНАКТАР ■

Изилдөө жана методдор

85. Изилдөө көрсөткөндөй, ылайыкташтырылган ORBIT методологиясы түрмөлөрдө отургандар менен салыштырмалуу ачык диалог түзүүгө жардам берди. Изилдөө жүргүзүүчүлөрдүн респонденттер менен жекеме-жеке маектешүү жүргүзгөндүгү ишенимдин түптөлүшүнө чоң жардам берди. Абактагылардын талкуулоодон баш тарткан темаларынын көпчүлүгү өздөрүн же башкаларды ашкере кылуудан коркуусу менен байланышкан. Интервью алгандарга кастык мамиленин учурлары байкалган жок. Абактагылар кээде башка адамдардын күнөөсүн жашыруу үчүн ойдон чыгарылган жоопторду беришкени айдан ачык, бирок маектешүүнүн натыйжаларын алардын үй-бүлө мүчөлөрүнөн алынган маалыматтар менен салыштырып көргөндө, окуялардын бир топ так жана ишенимдүү версиясын түзүүгө мүмкүн

болду. Айрым маселелерди тереңирээк изилдөө үчүн, бир эле адам менен бир нече жолу маектешкенибиз оң болот. Айрыкча үй-бүлө мүчөлөрү менен баарлашканда ачык-айкындуулукту жогорулатуу үчүн, ушул маектешүү учурунда белгилүү болгон материалдар сотто далил катары көрсөтүлбөй тургандыгы кандайдыр бир мыйзамдуу милдеттенмелерди өзүбүзгө алуу пайдалуу болмок.

Радикалдашуунун кыймылдаткыч күчтөрү

86. ЧТСлардын көпчүлүгү социалдык-экономикалык жагдайларга туш болушту, бул аларды альтернативдүү саясий жана экономикалык тутумдардын чакырыктарына аялуу кылды. Бул алардагы адилеттүү коомду куруу идеясына (бул учурда, Халифатка) болгон сезимталдыкты арттырды. Экономиканын өнүкпөгөндүгү, басмырлоо жана коррупция респонденттердин көпчүлүгүнүн тийиштүү билим-тарбия алышпагандыгына жана башка өлкөлөргө жумуш издеп кетүүгө аргасыз болгон ата-энелеринен ажырагандыгына алып келди. Респонденттердин көпчүлүгү минималдуу милдеттүү билим алышкан, андан кийин күнүмдүк оокат кылуу үчүн жумушка орношууга аргасыз болушкан. Төрт гана ЧТС Кыргызстандан түздөн-түз Сирияга кетишкен, калгандары чет өлкөлөрдө (Түркияда жана Россияда, азыраак учурда Казакстанда, Украинада же Түштүк Кореяда) иштеп (бир учурда – окуп) жүргөндө жалданышкан. ЧТСлар менен болгон маектешүүлөрдө, бул өлкөлөрдөгү жалдоо тармагы бар экендигинин ишенимдүү далилдери келтирилген, алардын мүчөлөрү динди негизги тема катары колдонуп, адамдарды жалдагандан кийин, аларды идеологиялык жактан даядашкан, ошондой эле терроризмди каржылоо максатында кирешелердин бир бөлүгүн алып кетишкен. Эгерде Түркияда согушчандарды аскердик даярдыктан өткөрүү жүрүп жатат деген айыптоолор чын болсо, анда өлкөнүн өз аймагында иштеп жаткан террористтик тармактарды билүүсү жана колдоосу жөнүндө төмөнкү суроолор туулат. Бул эл аралык жалдоо тармактарынын бар экендиги жана иштеши Кыргызстандын өкүлдөрү менен кеңешип, эл аралык изилденүүсү керек. Болжол менен Түштүк Кореяда болгон иш-аракеттер өзгөчө тынчсызданууну жаратат, анткени анын аймагында адамдарды жалдоо, идеологиялык жактан даярдоо жана акча каражаттарын топтоо фактылар боюнча анын аймагында ири масштабдуу көзкарандысыз изилдөөлөр өткөрүлгөн эместей.

87. Радикалдашуу процесси бир нече ЧТСлар келтирген конкреттүү окуяны кошпогондо, эч кандай козгогуч факторлорсуз, диффузиялык мүнөзгө ээ болгон окшойт, бул алардын террорчулук иш-аракеттерди жасоо боюнча жетилип калган чечимин күчөттү. Бир нече учурларды эске албагында бардык маектешкен ЧТСлардын диний билиминин же тажрыйбасынын деңгээли төмөн болгон, көпчүлүк учурда алардын үй-бүлөлөрүндө да ушундай эле көрүнүш байкалган. Натыйжада, алар өздөрүн улама деп атап, Ыйык Жазмадан үзүндү окугандардын таасирине алдырышкан. Сурамжыланган ЧТСлар негизинен өлкөнүн бир эле райондорунда жашашкан, бул радикалдашуу жана жалдоо иш-аракеттеринин борборлору бар экендигин көрсөтөт. Бул райондор улуттар аралык чыңалууну, коррупцияга жана басмырлоого нааразы болушкан, экстремисттик идеологиянын жайылышына жана зомбулуктуу экстремизмдин идеологдорунун тармактарын түзүшкөн чыр-чатактан кийинки мурастар менен мүнөздөлөт. Мындай очоктордун

болушу ар кандай факторлордун айкалышы радикалдык идеяларды жайылтууга жана зордук-зомбулукка алып келген радикалдашууга кандай жагымдуу шарт түзүп берээрин көрсөтөт. Ушул тапта өлкөдө радикалдашунун башка очоктору түзүлүп жатабы жана келечекте пайда болобу деген суроо ачык бойдон калууда.

88. Дин, ички топторду жана тышкы топторду түзүү, кризистик кырдаалды түзүү жана жалпы ыйык окууларга каршы келгендигине карабастан зомбулукту актоо үчүн иденттүүлүктүн негизги булагы катары колдонулган. Жаңы кошулгандардын көпчүлүгү жана алардын үй-бүлөлөрү дин жөнүндө билими аз болгондуктан, диндин мифтик жана саясатташтырылган версиясын жактаган радикалдык үгүттөөчүлөрдүн идеологиялык азгырыктарына алдырып коюшкан. Улуттук жана эл аралык көйгөйлөрдү чечүү үчүн саясий халифат идеясына позитивдүү альтернатива негизделген “жалпы таанылган” ислам институттары ишенимдүү болбогондугу жана натыйжалуу диний контр-баян бере албагандыгы жөнүндө күчтүү белгилер бар. Кеминде бир учурда жогорку диний лидер экстремисттер бир тууган мусулмандарды актоо үчүн колдонгон такфир (динден чыкты) деген концепцияны жайылтышкан.
89. Терроризмге каршы көз караштан алганда, сот тутумундагы коррупция жана укук коргоо органдары тарабынан кызмат абалынан кыянаттык менен пайдалануу, анын ичинде кыйноолор маселеси акыйкат башкаруунун жана адам укуктарын практикасын бузуу катары эле каралышы мүмкүн эмес. ЧТС менен болгон маектешүүлөр бул кыянаттык менен дерадикалдаштыруунун ийгиликсиз натыйжаларынын ортосундагы байланышты көрсөтөт, ошондуктан бул нерсе улуттук коопсуздуктун көйгөйү катары каралышы керек. Демек, бул маселе улуттук коопсуздуктун көйгөйү катары каралышы керек. Мамлекеттик субъектилери тараптан уланып жаткан коррупция жана кыянатчылыгы терроризмге каршы күрөшкө жасалган мамлекеттин инвестицияларын жокко чыгарып, мамлекетке каршы ички террордук иш-аракеттердин келечектеги түрткүсү болуп калышы мүмкүн.

Радикалдашунун, дерадикалдаштыруунун жана кайра интеграциялоонун жолдору

90. Изилдөөгө ылайык, ЖМКдагы жаңылыктар кийинчерээк ЧТСга айланган адамдардын Сирияга болгон алгачкы кызыгуусун жаратты. Көпчүлүк учурларда, дал ушул иш-чара мусулмандар дүйнөсүндө маанилүү экендигин түшүнүүгө алып келип, экстремисттик баяндарда кризис катары чечмеленген. Жалпыга маалымдоо каражаттарында ДАИШтин дарегине кийинки айтылган сын пикирлер натыйжасыз болуп, адамдарды ЧТСлардын катарына кирүүдөн баш тартууга көндүрө алган жок. Бирок, балким, бул адамдарды ДАИШти сындаган ЖаН уюмуна кошулууга түрткү болгондур. Өзүнөн-өзү радикалдашунун олуттуу учурлары катталган эмес, бирок, бул радикалдашуу процессинде Интернеттин жана социалдык тармактардын таасири анчейин болгон эмес дегенди билдирбейт. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, радикалдаштыруу жана жалдоо социалдык тармактар, Интернеттеги материалдар, ошондой эле Кыргызстан, Түркия, Россия, Украина жана Түштүк Кореядагы жалдоо жана идеологиялык даярдоо тармактарынын ортосундагы татаал байланыш аркылуу жүргүзүлөт.

91. Мусулман аялдар менен балдардын зордукталышы жана өлтүрүлүшү жөнүндөгү социалдык тармактардагы сүрөттөр эң күчтүү түрткү болду. Мындай болжолдуу мыкаачылыктар үчүн жоопкерчилик көбүнчө шииттерге жүктөлүп, мезгил-мезгили менен “кайраттуулукту көрсөтүүгө” түздөнтүз чакырыктар пайда болуп турган. Куралдуу күрөш жүргүзүү жана “батырдыкты” көрсөтүү мүмкүнчүлүгү жаш эркектердин аудиториясынын көңүлүн буруу үчүн тема катары колдонулат. Видеолор YouTube каналына жайгаштырылып, Россиянын Одноклассники социалдык тармагына жарыяланган. ЧТСлар башкаларды ачыкка чыгаргандан коркуп, жалдоочулар менен болгон байланыштарынын чоо-жайын ачыкка чыгаруудан качышкан же баш тартышкан. Бирок, алардын бардыгын үй-бүлө мүчөлөрү же тааныштары, баарлашуу учурунда белгилүү бир темаларды таңуулап, видео тасмаларды көрүп отурушкандыгы айдан ачык. Айрым учурларда, эмгек мигранттары, жалдоо борборлору катары кызмат кылган жатаканаларда жашашкан. Террористтик уюмдарга каражат чогултуу максатында ушундай жерлерде жашоо үчүн “ижара акысы” жогорулатылган.
92. ЧТСлар үчүн Сирияда болуу негизинен терс тажрыйба болду. “Шарият өлкөсүндө” динсиздиктин жоктугу, алар кошулган топтордогу ырайымсыз күрөштүн жана репрессиялык атмосферанын, ошондой эле коргоого барган аялдар менен балдарга жардам берүүнүн көрүнөрлүк мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу менен байланыштуу көңүл калуунун себептери болуп калды. Бул себептерге, ошондой эле, кандуу салгылашуулардан улам пайда болгон коркуу, үй-бүлө жана досторго болгон кусалык кирди. ДАИШ сыяктуу жихадчыл топтордун утопиялык образы менен алардын чыныгы жүзүнүн ортосундагы айырмачылыктар жөнүндө контр-баян жасоого ЧТСлардын бардык маектерин натыйжалуу колдонсо болот. Ошол эле учурда, шарияттын же халифаттын негизиндеги саясий тутум жөнүндө идеядан кимдир-бирөө баш тарткандыгын көрсөткөн далилдер жетишсиз. Бул негизинен ушул концепциялардын теологиялык жана прагматикалык кемчиликтери аларга “Ислам мамлекетинин” долбооруна катышкан адамдардын кемчиликтери сыяктуу ачык-айкын ачылбай калгандыгынан улам келип чыгууда.
93. ЧТСлардын өз мекенине кайтып келүүсүнүн негизги себептерине үй-бүлөлөргө, айрыкча энелерге кам көрүү, ошондой эле жагдайдан жана өздөрү кошулган топтогулардын жүрүм-турумунан көңүл калуу кирди. Айрым учурларда, алардын кайтып келишине үй-бүлө мүчөлөрүнүн түздөнтүз көмөгү жардам берген. Башка ЧТСлар, Сириядагы согуш маалында алган жаракаттары менен ооруканага жатып калып, түрк кызматтары тарабынан табылып, күч менен депортацияланган. Кетүүдөгү жүйөлөрүнө карабастан, кайтып келгендердин бардыгы иренжүү сезими менен кайтты. Жеке адамдардын өз топторундагы динге жат көз караштары, ар кандай топтордун ортосундагы аёосуз күрөш, алар байкаган жаңжалдын саясий жана өзүмчүл мүнөзү мусулмандарды коргоого багытталган “асыл” максатка толугу менен карама-каршы келген.
94. Көңүл калуу ЧТСлардын басымдуу бөлүгүндө болуп саналса да, ал негизинен халифат же шариятка негизделген саясий система идеясынан эмес, топтордун ичиндеги жүрүм-турумга байланыштуу болгон. ЧТСлардын тажрыйбасында учурдагы демократиялык системага болгон берилгендигин күчөткөн нерселер көп да болгон эмес. Убакыттын өтүшү менен дерадикалдашунун натыйжалуу каражаты боло алган нааразычылыктар жоголуп, окуялардын идеалдаштырылган ойдон чыгарылган версиясына жол бери-

лиши мүмкүн. Бул аларды кайрадан радикалдашууга же жолго аттанууга чакырыктарга болуп көрбөгөндөй сезгич кылат, жана сейрек учурларда өзүнчө террордук актыларга алып келиши мүмкүн. Ошентип, мындай мүмкүнчүлүктү пайдалануу үчүн терезе болжол менен бир жылдын ичинде жабылышы мүмкүн, анткени ЧТСлар Сирияда болгон күндөрдөн эсинде калган нерселерди “позитивдүү” нерселер менен алмаштырып жаткандыгын көрсөтүшөт.

95. Терроризмге жана экстремизмге каршы натыйжалуу күрөшүү үчүн мамлекет менен коомдун ортосундагы кызматташтыкты күчөтүү керек, алардын ортосундагы бириктирүүчү звено болуп укук коргоо органдары менен коопсуздук кызматтары саналат. Учурда коопсуздук кызматтарына жана укук коргоо тутумуна олуттуу ишенбөөчүлүк байкалууда, демек, экстремисттердин үй-бүлөлөрү жана алардын достору, же экстремисттердин алдында аялуу адамдар мамлекеттик органдар менен маалымат бөлүшпөйт. Бул мамилелер келечектеги ЧТС толкундоолорун жана өлкөдөгү террористтик актыларды болтурбоо үчүн өз ара ишеним жана өз ара көз карандылык мамилелерине айландырылышы керек.
96. ЧТСлардын Сириядан келгенден кийин террористтик актыларды ишке ашыруу мүмкүнчүлүгү сурамжылангандардын биринин Россияда теракт жасоо боюнча ишке ашпай калган планы учуру боюнча тастыкталат. Кийинки учур болсо, Ош облусуна Ахмадия мусулман жамаатынын жетекчиси өлтүрүүгө барган топ боюнча учур. Бул балким, ЖаН тобу өз мекенине киши өлтүрүү боюнча тапшырма аткарууга жиберилген жалгыз учур болсо керек. ДАИШ менен байланыштуу башка топтор көптөгөн өлкөлөрдө киши өлтүрүүлөрдү ишке ашырса да, балким, адистердин тобу окутулуп, жабдылып, Сириядан тапшырма аткарууга жиберилген биринчи учур болсо керек. Бул учур мамлекет тарабынан да, ошондой эле эл аралык коомчулук тараптан да, ЧТС тарабынан потенциалдуу коркунучту баалоо жана андан сабак алуу максатында кошумча талдоолорду талап кылат.
97. ЧТСлардын учурдагы – “чыр-чатактан чыгуу” статусунан – “туруктуу дерадикалдаштырууга” өтүү мүмкүнчүлүктөрүн максималдуу пайдалануу үчүн, ошондой эле алардын жарандык коом менен өз ара аракеттенүүсүнүн жаңылануусуна өбөлгө түзүү үчүн үч маселени чечүү керек. Биринчиден, экстремизм боюнча камалгандарды катардагы кылмышкерлерден бөлөк кармоо практикасы оң кадам болуп саналат. Бул тенденцияны улантуу керек: бул эки топ бири-биринин дараметин чыңдабашы үчүн, экстремизмдин зордук-зомбулук түрү жана зомбулуксуз түрү үчүн соттолгондорду өз-өзүнчө кармоо керек. Экинчиден, түрмөдө камактагылардын жумушка орношуусун камсыз кылуу чараларын көрүү керек. Булар, түрмөдө отургандар акча таап, түрмө тутумуна каражат бөлүп бере турган устаканалар болушу керек. Жумуш менен алек болгондор идеологиялык маселелерди жана иллюзияларды жоготуп келечекте кандайдыр-бир утопиялык долбоорду ишке ашырууга өтүүнү азыраак ойлонушат. Акыркысы, жаза аткаруу тутумундагы диний билим берүү маселесин карап чыгуу маанилүү. Абактагылардын динге өтүшү жана Кудай менен байланыштын орношу оң тасирин тийгизиши мүмкүн, бирок алардын көпчүлүгү бири-бирине диний жана адеп-ахлактык окууларды саясий идеологияга байланыштуу чечмелөөгө үйрөтүшү мүмкүн. Демек, абакта отургандарга, эгер алар керек болсо, теологиялык жактан негизделген маалымат булактарын алуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу маанилүү.

98. Изилдөөнүн жыйынтыгында ЧТСлардын көпчүлүгүнүн дерадикалдашуусуна эч кандай далил жок экендигин баса белгилөө маанилүү. Тескерисинче, түрмөдөгү тажрыйба радикалдашууга алсыз бойдон кала бериши мүмкүн деген белгилер бар. Демек, алар өлкөнүн жарандары үчүн дагы, мамлекет үчүн дагы мүмкүн болгон тобокелчиликти жаратат. ЧТСлардын коомго кайтып келиши менен келип чыгышы мүмкүн болгон тобокелдиктерди жана коркунучтарды жоюу үчүн улуттук дерадикалсыздандыруу жана кайра интеграциялоо программаларын түзүүнүн үстүндө иштердин аягына чыгуу зарыл. Мындай программалардын бардыгы адамга жана үй-бүлөгө багытталган болушу керек; ЧТСларга жана керек болсо алардын жакындарына психологиялык колдоо көрсөтүүнү карайт. Бул программалар зомбулук экстремизмге кайтып келүү мүмкүнчүлүгүн минималдаштыруу үчүн, жок дегенде жарым-жартылай экономикалык жана иш менен камсыз кылуу маселелерин чечиш керек.

99. Эмоцияны башка жакка багыттоо ар кандай жаңы саясаттын, контр-баяндын же дерадикалсыздандыруу программасынын борбордук бөлүгү болушу керек. Саясаттарда жана программаларда ички топтук жана тышкы топтук байланыштарды түзүүгө байланышкан эмоциялардын ролу көп учурда көз жаздымда калат. Өз тобуна жабышуу жана башкаларды жек көрүү – бул адамдын бир ишке туруктуу берилишинин күчтүү эмоционалдык фактору. Бул изилдөө террордук уюмдардын бириктирүүчү тутумунун жоктугун, бул өз кезегинде алардын мүчөлөрүнүн жалпы көңүл калуусуна, согушчандардын массалык түрдө качып кетишине жана таасиринин кескин төмөндөшүнө алып келээрин далилдейт. Бул маалымат экстремисттердин мусулман иденттүүлүгүн кандайча көрсөтүп жаткандыгы жана алардын диний окууларды бурмалоо, коопсуздукту камсыз кылуу жана алардын ийгиликтерине тоскоол болуу жолу менен мусулмандарды кантип адаштырышынын ортосундагы карама-каршылыктарды ачуу үчүн кеңири жайылышы керек. Ошондуктан, дерадикалдаштыруу боюнча ар кандай программа мурунку ЧТСлардын аң-сезиминде топтун ичиндеги жана топтон тышкары иденттүүлүктү кайрадан аныктоого аракет кылышы керек. Программа ошондой эле мусулмандарга таасир эткен кризистик чөйрөнү кайра карап чыгууга же аларга альтернативдик жолду сунуш кылыш керек. Учурдагы дерадикалдаштыруу программалары мындай ыкманы түздөн-түз колдонбойт. Жок дегенде, ар бир каршы же альтернативдик баяндын милдети – сүйүү жана жек көрүү сыяктуу сезимдерди кайра багыттоо жана болжолдуу кризистерге ишенимдүү альтернативалык чечимди камсыз кылуу.

100. Төмөнкүдөй сунуштар түзүлдү:

Мамлекеттик институттар үчүн:

- 100.1. Мамлекет жаштардын тарбиясына жана билимине таасир этүүчү миграциялык кысымды азайтуу максатында айыл жеринде жумуш орундарын түзүүнү караштырышы керек (26-30-пп)⁴.
- 100.2. Өтө зарыл болгон улуттук билим берүү тутумун кайра карап чыгуу, сынчыл ой жүгүртүү көндүмдөрүн өркүндөтүү аркылуу алдын алуу иш-чараларын жүргүзүүнү, атап айтканда, Интернеттеги ишенимдүү жана ишенимсиз маалыматтарды айырмалай билүүнү камтышы керек (22-п).
- 100.3. Басмырлоонун жана коррупциянын жарандарга тийгизген таасирин азайтуу үчүн, мамлекеттик институттарды, айрыкча сот адилеттиги жана укук коргоо тармагын реформалоо маселеси каралышы керек (47,49, 63 жана 69-пп).
- 100.4. Өкмөт жана жалпыга маалымдоо каражаттары аялуу катмардагы адамдар болжолдуу мыкаачылык жөнүндө жаңылыктарды кризис катары чечмелей алышкандыгына, ал эми экстремисттер бул кырдаалды жалдоо жана радикалдаштыруу үчүн колдонушуна көңүл бурушу керек. Мүмкүн болушунча, окуялардын экстремисттик чечмелениши менен толтурула турган маалыматтык боштукту азайтуу үчүн мамлекеттик деңгээлде позитивдүү жооптор иштелип чыгышы керек (90-п).
- 100.5. Жарандык коом институттары, мамлекеттик коопсуздук кызматтары жана укук тутумунун ортосундагы натыйжалуу жана ишенимдүү кызматташтыкты түзүү.
- 100.6. Коррупциянын, айрыкча тергөө учурунда кыйноолордун колдонулушун, укук коргоо тутумундагы адам укуктары маселеси эмес, коопсуздукка байланыштуу коркунуч катары түшүнүү керек (68, 71-72-пп).
- 100.7. Укук коргоо органдарынын кызматкерлери үчүн сурак жүргүзүүдөгү заманбап ыкмалар, экстремисттик тармактарды аныктоо, зомбулук экстремизмине каршы туруу, ошондой эле алдын алуу саясаты жана жол-жоболору боюнча билим берүү семинарларын жана тренингдерди өткөрүү.
- 100.8. Топтун ичиндеги жана топтон тышкаркы байланыштарды жана иденттүүлүктөрдү калыптандыруу жана багыттоо мамилелерин эске алуу менен, экстремизмге жана терроризмге каршы туруу стратегиясынын ажырагыс бөлүгү катары, дерадикалдаштыруу жана кайра интеграциялоо саясатын туруктуу жүзөгө ашыруу. (99-п).
- 100.9. Бул стратегияда радикалдашууда жана дерадикалдашууда үй-бүлөлүк жана социалдык медианын ролун, ошондой эле радикалдашууга алсыздыкты төмөндөтүүдө достуктун ролун көрсөткөн изилдөө жыйынтыктарын эске алыңыздар (68, 75, 77-пп).

100.10. ЧТСлар башынан өткөргөн травманын клиникалык баалоосу жүргүзүлүп, коомго дерадикалдашуу жана кайра интеграциялануу мезгилинде психологиялык колдоо көрсөтүлүшү керек. Ушундай эле колдоо зарыл болгон жерлерде ЧТСлардын үй-бүлөлөрүнө да көрсөтүлүшү керек. (61-61-пп).

100.11. Мындан ары радикалдашуудан жана тармакты өнүктүрүүдөн сактануу үчүн, экстремизмдин зомбулуктуу жана зомбулуксуз түрлөрү боюнча соттолгондорду өз-өзүнчө кармоо. Мындан тышкары, абактагылардын жумуштуулугу жана билим алуусу үчүн шарттарды түзүү. (73-76-пп).

100.12. Өкмөт ушул изилдөөдө аныкталган радикалдашуу очоктору жана аны менен байланышкан идеологдор жөнүндө маалыматты, мисалы, калыптануу процессинде болушу же келечекте өнүгүшү мүмкүн болгон ушул сыяктуу очокторду аныктоо үчүн, өлкөдөгү башка жамааттарды изилдөө үчүн пайдаланышы керек. (44-46, 87-пп).

Зомбулук экстремизмине каршы туруу (ЗЭК) боюнча иштегендерге:

100.13. Дерадикалдаштыруу жана кайра интеграциялоо программалары ар бир ЧТСнын радикалдашуусуна алып келген конкреттүү аялуу жерлерди, жүйөлөрдү жана жагдайларды баалоо үчүн жетиштүү убакытты жана ресурстарды бөлүп, иштелип чыгышы керек. (81, 98-пп).

100.14. Реабилитациялык программалар ЧТСлардын Сирияга баруусуна түрткү болгон жүйөлөрдү канааттандырган коопсуз жана алгылыктуу альтернативдүү жолдорду камсыз кылышы керек, мисалы, муктаж болгондорго жардам берүү, таандык болуу сезими, укмуштуу окуяларга умтулуу, ж.б. (35-38-пп).

100.15. ЧТСлардын багытын позитивдүү өзгөрүүлөргө өзгөртүү үчүн контр-баяндар же альтернативдик баяндар иштелип чыгышы керек. Баяндар үй-бүлөнүн жагымдуулугун жана анын алдындагы жоопкерчиликти, айрыкча эненин күчтүү образын колдонуу менен колдоно алат (77-пункт). ЧТСнын тажрыйбасын көркөм образдар аркылуу баалоо кеңири жайылтылган дүйнөлүк тажрыйбалардын бири болуп саналат.

100.16. Жалпыга маалымдоо каражаттары саясий реакцияларга сын көз менен карашы керек, бирок коомдук дебаттарда өз көз караштары менен таасир этүүдөн алыс болушу керек (90-п).

Диний уюмдар үчүн:

100.17. Диний лидерлер жана уюмдар “халифат курууда” экстремисттер сунуш кылган чечимге альтернатива катары социалдык-экономикалык кыйынчылыктарга жана коррупцияга байланыштуу көйгөйлөрдү конструктивдүү чечүүгө багытталган баяндарды иштеп чыгуу мүмкүнчүлүгүн карашы керек (88-п).

100.18. Диний жетекчилер жана уюмдар өздөрүнүн үгүт иштеринде башка агымдарга карата терс сөздөрдүн жайылышынан, “динден чыкты” деп жарыялоодон, “досторго жана душмандарга” бөлүүдөн алыс болушун, бул диний айырмачылыктарга негизделген бөлүнүүлүк, барган сайын мусулмандардын өлтүрүлүшүн актоо үчүн колдонулуп жатат (79-п).

⁴ Сунуштун ачык-айкындыгына жана “баналдуулугуна” карабастан, билим берүү, жумушка орношуу жана алардын туундуларына байланыштуу көйгөйлөр радикалдашууга аялуулукту жогорулатуучу негизги факторлор болуп саналат.

100.19. Расмий мусулман лидерлери Кыргызстандагы исламдын ар кандай бутактарынын арасында өз абруюн жогорулатууга аракет кылышы керек. Атап айтканда, аларды өлкөнүн саясий тутумунан бөлөкчө караш керек жана лидерлер өздөрү фитнанын (араздашуунун) алдын алуу үчүн диний жоопкерчилигин түшүнүп, белгилүү бир топтун динден чыкканы боюнча айыптоолорду токтотуу үчүн жигердүү аракет кылышат (66-п).

Эл аралык уюмдар үчүн:

100.20. Айрыкча Түштүк Корея сыяктуу аз изилденген өлкөлөрдө, эмгек мигранттарын зомбулуктуу экстремисттик топторго тартуу боюнча терордук уюмдардын колдонуп жаткан ыкмаларына көңүл буруу. (51-52, 86-пп).

100.21. Сириядагы чыр-чатактын геосаясий компоненти мамлекеттерди жана корпорацияларды тышкы саясатында же экономикалык кызыкчылыгында терроризмди колдонуунун ар кандай формасы үчүн жоопко тартуу үчүн өкмөттүн жана эл аралык коомчулуктун изилдөөсүн талап кылат (34, 60-пп).

100.22. Абактагылар таасир эткен деп ырастаган видеолорду аныктоо үчүн кошумча изилдөө керек. Бул мындай видеолордун үгүттөө мүнөзүн жакшыраак түшүнүүгө, каршы чараларды иштеп чыгууга жана бул видеолор эл аралык дезинформациялык кампаниянын бөлүгү болгон деген гипотезаны колдой тургандыгын аныктоого жардам берет. (34, 39-41-пп).

ТИРКЕМЕ ■

Адабияттарга баяндама жана методология боюнча тиркемени орус тилиндеги версияда, төмөнкү тиркеме боюнча караңыз:

<https://www.rcrskg.org/post/why-we-went-tofight-and-why-we-returned-3>

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР ■

Alison, L. J., Alison, E., Noone, G., Elntib, S., & Christiansen, P. (2013). Why tough tactics fail and rapport gets results: Observing Rapport-Based Interpersonal Techniques (ORBIT) to generate useful information from terrorists. *Psychology, Public Policy, and Law*, 19(4), 411-431.

Aljazeera (Producer). (2014, 15 February 2021). Syrian women break their silence on rape.

Alonso, R., Bjorgo, T., Della Porta, D., Coolsaet, R., Khosrokhavar, F., Lohker, R., . . . Silke, A. (2008). *Radicalisation Processes Leading to Acts of Terrorism. A Concise Report Prepared by the European Commission's Expert Group on Violent Radicalisation.*

Altier, M. B., Leonard Boyle, E., & Horgan, J. G. (2019). Returning to the fight: an empirical analysis of terrorist reengagement and recidivism. *Terrorism and Political Violence*, 1-25.

Aly, A., & Striegher, J.-L. (2012). Examining the role of religion in radicalization to violent Islamist extremism. *Studies in Conflict & Terrorism*, 35(12), 849-862.

Archive, S. (2021). Syrian Archive. Retrieved from <https://syrianarchive.org/en/data-archive>

Armstrong, K. (2014). *Fields of blood : religion and the history of violence* (First edition. ed.). New York: Alfred A. Knopf.

Bakker, E., & Singleton, M. (2016). Foreign fighters in the Syria and Iraq conflict: Statistics and characteristics of a rapidly growing phenomenon. In *Foreign Fighters under International Law and Beyond* (pp. 9-25): Springer.

Benmelech, E., & Klor, E. F. (2018). What explains the flow of foreign fighters to ISIS? *Terrorism and Political Violence*, 1-24.

Berger, J. M. (2018). *Extremism*: MIT Press.

Bertram, L. (2015). How Could a Terrorist be De-Radicalised? *Journal for Deradicalization* (5), 120-149.

Beutel, A., Weine, S., Saeed, A., Mihajlovic, A., Stone, A., Beahrs, J., & Shanfield, S. (2016). Guiding principles for countering and displacing extremist narratives. *Contemporary Voices: St Andrews Journal of International Relations*, 7(3).

Borum, R. (2011a). Radicalization into violent extremism I: A review of social science theories. *Journal of strategic security*, 4(4), 7-36.

Borum, R. (2011b). Radicalization into violent extremism II: A review of conceptual models and empirical research. *Journal of strategic security*, 4(4), 37-62.

Botobekov, U. (2021). Top Uzbek Jihadist Leader Suffers for Loyalty to Al Qaeda. *Modern Diplomacy*. Retrieved from <https://moderndiplomacy.eu/2020/07/10/top-uzbek-jihadist-leader-suffers-for-loyalty-to-al-qaeda/>

Braddock, K., & Horgan, J. (2016). Towards a guide for constructing and disseminating counternarratives to reduce support for terrorism. *Studies in Conflict & Terrorism*, 39(5), 381-404.

Brewer, M. B. (1999). The psychology of prejudice: Ingroup love and outgroup hate? *Journal of social issues*, 55(3), 429-444.

Cilluffo, F. J., Cozzens, J. B., & Ranstorp, M. (2010). *Foreign fighters: Trends, trajectories and conflict zones*: Homeland Security Policy Institute.

Commission, E. C. (2005). Communication from the Commission to the European Parliament and the Council concerning terrorist recruitment. Addressing the factors contributing to violent radicalisation. *Brussels*, 21(09), 2005.

Cordesman, A. H. (2018). The New State Department Report on Terrorism: Rethinking the Numbers and Coverage. *CSIS Commentary*.

- CTED. (2018a). The Challenge of Returning and Relocating Foreign Terrorist Fighters: Research Perspectives. *CTED Trend Reports*. Retrieved from <https://www.un.org/sc/ctc/wp-content/uploads/2018/04/CTED-Trends-Report-March-2018.pdf>
- Dechesne, M., & De Roon, C. (2013). Coming home: Deradicalization for returning Syria jihadis. *Journal Exit-Deutschland. Zeitschrift für Deradikalisierung und demokratische Kultur*, 3, 84-95.
- Elshimi, M. S., Pantucci, R., Lain, S., & Salman, N. L. (2018). *Understanding the Factors Contributing to Radicalisation Among Central Asian Labour Migrants in Russia*: Royal United Services Institute for Defence and Security Studies.
- General Assembly, U. (2015). *Plan of Action to Prevent Violent Extremism. Report of the Secretary-General*. Retrieved from https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/70/674
- Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights. (2014). *Foreign Fighters under International Law*. Retrieved from https://www.geneva-academy.ch/joomlafiles/docman-files/Publications/Academy%20Briefings/Foreign%20Fighters_2015_WEB.pdf
- Global Freedom of Expression. (2015). The Prosecutor General of Osh City v Rashod Kamalov.
- Gunaratna, R. (2015). Countering violent extremism: revisiting rehabilitation and community engagement. *Counter Terrorist Trends and Analyses*, 7(3), 5-13.
- Gustafsson, L., & Ranstorp, M. (2017). Swedish foreign fighters in Syria and Iraq: An analysis of open-source intelligence and statistical data. In: Försvarshögskolan (FHS).
- Hegghammer, T. (2006). Terrorist recruitment and radicalization in Saudi Arabia. *Middle East Policy*, 13(4), 39-60.
- Hegghammer, T. (2010). *Jihad in Saudi Arabia : violence and pan-Islamism since 1979*. Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press.
- Hegghammer, T. (2013). Should I stay or should I go? Explaining variation in Western jihadists' choice between domestic and foreign fighting. *American Political Science Review*, 107(1), 1-15.
- Horgan, J. (2003). The search for the terrorist personality. *Terrorists, victims and society*, 3-27.
- Horgan, J. (2008). From profiles to pathways and roots to routes: Perspectives from psychology on radicalization into terrorism. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 618, 80-94. doi:10.1177/0002716208317539
- Horgan, J. G. (2009). *Walking away from terrorism: Accounts of disengagement from radical and extremist movements*: Routledge.
- Human Rights Watch. (2018). *We Live in Constant Fear: Possession of Extremist Material in Kyrgyzstan*. Retrieved from <https://www.hrw.org/report/2018/09/17/we-live-constant-fear/possession-extremist-material-kyrgyzstan>
- Human Rights Watch, H. (2018). Kyrgyzstan: Abusive Crackdowns on 'Extremist' Material. In: ICG. (2016). *Kyrgyzstan: State Fragility and Radicalisation*. Retrieved from Osh/Bishkek/Brussels: <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/b083-kyrgyzstan-state-fragility-and-radicalisation.pdf>
- Jelil, M. A., Bhatia, K., Brockmeyer, A., Do, Q.-T., & Joubert, C. (2018). *Unemployment and violent extremism: evidence from Daesh foreign recruits*: The World Bank.
- Kadyrov, M. (2020). The return of Kyrgyzstanis from Syria. Are the country's authorities and society ready? 9 December 2020. Free radio Kyrgyzstan *Mirlan Kadyrov* Retrieved from <https://rus.azattyk.org/a/30991383.html>
- Kruglanski, A., Jasko, K., Webber, D., Chernikova, M., & Molinaro, E. (2018). The making of violent extremists. *Review of General Psychology*, 22(1), 107-120.
- (2016, 6 January 2016). News [Television series episode]. In KTRK TV (Executive producer), *Report of attacks on Ahmadis in Kashgar*: KTRK TV.
- Kwan, J., Jones, M., Somaini, G., Hull, L., Wessely, S., Fear, N. T., & MacManus, D. (2018). Post-deployment family violence among UK military personnel. *Psychological medicine*, 48(13), 2202-2212.
- Kyrgyzstan Inquiry Commission. (2011). *Independent International Commission of Inquiry into the events in southern Kyrgyzstan in June 2010* Retrieved from https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Full_Report_490.pdf
- kyzy, E. B. (2015). A special task force from Syria has been identified. *Security*. Retrieved from https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_seciruty_rights/27455092.html
- Lain, S. (2016). Strategies for Countering Terrorism and Extremism in Central Asia. *Asian Affairs*, 47(3), 386-405. doi:10.1080/03068374.2016.1225899
- Lemon, E., Miranova, V., & Tobey, W. (2018). Jihadists from Ex-Soviet Central Asia: Where are They? Why Did They Radicalize? What Next? *Russia Matters*, 7.
- Leonard, P. (2015). Kyrgyzstan: Trial Marks Escalation in Religious Crackdown. *eurasianet*. Retrieved from <https://eurasianet.org/kyrgyzstan-trial-marks-escalation-in-religious-crackdown>
- Levine, P. A., & Frederick, A. (1997). *Waking the tiger: Healing trauma: The innate capacity to transform overwhelming experiences*: North Atlantic Books.
- Lynch, T. F., Bouffard, M., King, K., & Vickowski, G. (2016). *The return of foreign fighters to Central Asia: Implications for US counterterrorism policy*: National Defense University Press.
- Malet, D. (2013). *Foreign fighters: Transnational identity in civil conflicts*: Oxford University Press.
- Malkina-Pykh, I. (2005). *Extreme situations: a directory of practical psychologist*. Moscow: Publ Eksmo.
- Moore, C. (2015). Foreign Bodies: Transnational Activism, the Insurgency in the North Caucasus and "Beyond". *Terrorism and Political Violence*, 27(3), 395-415.
- Nasritdinov, E., Urmanbetova, Z., Murzakhalilov, K., & Myrzabaev, M. (2019). Vulnerability and Resilience of Young People in Kyrgyzstan to Radicalization, Violence and Extremism: Analysis across Five Domains. *Dü. Russian, and Eurasian Studies Institute for European*. Washington, DC, 21.
- Nilsson, M. (2015). Foreign fighters and the radicalization of local jihad: Interview evidence from Swedish jihadists. *Studies in Conflict & Terrorism*, 38(5), 343-358.
- O'Mara, S. (2015). *Why torture doesn't work: The neuroscience of interrogation*: Harvard University Press.
- Odorfer, C. (2015). Root causes of radicalization in Europe and the Commonwealth of Independent States. In: New York: UNDP Discussion Paper.
- OSCE. (2018). *Guidelines for Addressing the Threats and Challenges of "Foreign Terrorist Fighters" within a Human Rights Framework*. Retrieved from Warsaw:
- Paulussen, C., Nijman, J., & Lismont, K. (2017). Mental health and the foreign fighter phenomenon: A case study from the Netherlands.
- Perliger, A., & Milton, D. (2016). *From cradle to grave: the lifecycle of foreign fighters in Iraq and Syria*. Retrieved from
- Program: Central Asia. (2015). "Imam-extremist" Rashod Kamalov – a victim of a political order? . *Memorial Human Rights Center*.

- Pushkaryov, A. L., Domoratsky, V. A., & Gordeeva, E. G. (2000). *Post-traumatic Stress Disorder: Diagnosis, Psychopharmacotherapy, Psychotherapy*. Moscow: Institute of Psychotherapy Publishing House.
- Rabasa, A., Pettyjohn, S., Ghez, J., & Boucek, C. (2010). *Deradicalization Islamist Extremists*. RAND Corporation. Santa Monica.
- Research Manager (2021, 3 January 2021). [Is Abu Salah in Prison?].
- Salehyan, I. (2006). *Rebels without borders: State boundaries, transnational opposition, and civil conflict*. UC San Diego,
- Savitsky, A. (2018). ISIS in Afghanistan: Central Asia Faces Risk of Spillover. *Strategic Culture*. Retrieved from <https://www.strategic-culture.org/news/2018/07/26/isis-afghanistan-central-asia-faces-risk-spillover/>
- Scherrer, A., Isaksson, C., Ragazzi, F., & Walmsley, J. (2018). The return of foreign fighters to EU soil: Ex-post evaluation.
- Sedgwick, M. (2010). The concept of radicalization as a source of confusion. *Terrorism and Political Violence*, 22(4), 479-494.
- Silke, A. (2003). Becoming a terrorist. *Terrorists, victims and society: Psychological perspectives on terrorism and its consequences*, 29-53.
- Speckhard, A., Shajkovci, A., & Bodo, L. (2018). Fighting ISIS on Facebook—Breaking the ISIS brand counter-narratives project. *International Center for the Study of Violent Extremism*.
- Speckhard, A., Shajkovci, A., & Esengul, C. (2017). Analysis of the Drivers of Radicalization and Violent Extremism in Kyrgyzstan, including the Roles of Kyrgyz Women in Supporting, Joining, Intervening in, and Preventing Violent Extremism in Kyrgyzstan.
- Stern, J. (2010). Mind over martyr: How to deradicalize Islamist extremists. *Foreign Affairs*, 95-108.
- Stern, J., & Pascarelli, P. (2020). Prison-Based Deradicalization. *Routledge Handbook of Deradicalisation and Disengagement*, 5.
- Stouffer, S. A. (1949). *The American soldier*. Princeton,: Princeton University Press.
- Transparency International. (2021). Kyrgyzstan - Transparency.org. Retrieved from <https://www.transparency.org/en/countries/kyrgyzstan>
- Trilling, D. (2015). Kyrgyzstan: Extremism Charges, Vague and Secretive, Open Door to Abuses. *eurasianet*. Retrieved from <https://eurasianet.org/kyrgyzstan-extremism-charges-vague-and-secretive-open-door-to-abuses>
- Tucker, N. (2016). Public and State Responses to ISIS Messaging: Kyrgyzstan. Central Asia Program.
- UNDP. (2015). Peace and Development Plans", UNDP in Kyrgyzstan. In.
- UNODC. (2018). *Investigation, Prosecution and Adjudication of Foreign Terrorist Fighter Cases for South and South-East Asia*. Retrieved from Vienna:
- UNSC. (2014). *Resolution 2178 (2014)*. Retrieved from <https://www.un.org/securitycouncil/s/res/2178-%282014%29>
- UNSC. (2015). Analytical Support and Sanctions Monitoring Team on Foreign Terrorist Fighters (S/2015/358).
- Venhaus, J. M. (2010). *Looking for a fight: Why youth join al-Qaeda and how to prevent it*. Retrieved from
- Vergani, M., Iqbal, M., Ilbahar, E., & Barton, G. (2018). The three Ps of radicalization: Push, pull and personal. A systematic scoping review of the scientific evidence about radicalization into violent extremism. *Studies in Conflict & Terrorism*, 1-32.
- Weiss, C. (2020). Jihadist group confirms arrest of Uzbek commander. *Threat Matrix*. Retrieved from <https://www.longwarjournal.org/archives/2020/06/jihadist-group-confirms-arrest-of-uzbek-commander.php>
- Zenn, J., & Kuehnast, K. (2014). Preventing Violent Extremism in Kyrgyzstan: US Institute of Peace Washington, DC.
- Zhirukhina, E. (2019). Foreign Fighters from Central Asia: Between Renunciation and Repatriation. Retrieved from <https://www.ispionline.it/en/pubblicazione/foreign-fighters-central-asia-between-renunciation-and-repatriation-24072>

This project is funded by
the European Union

